

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

4998.954

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

бух.
4
№ 2
1898

ГАЛИЦЬКИЙ

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК.

Рік 1898,

На долист.

IV том. II книжка.

У ЛЬВОВІ.

Slav 4998.954 (Том 4
Кн. 2
1898)

ЗМІСТ ОДИНАЙЦЯТОЇ КНИЖКИ,

за надоліст 1898 року.

РІЧНИК I, ТОМ IV.

	Стор.
<i>Великі роковини</i> , прольот Івана Франка	129
<i>Шевченко про Котляревського</i> . Виривки з повісти Шевченка „Близнюки“	137
<i>На полях</i> , нарис Ольги Кобилянської	146
<i>Самотою на чужині</i> , поезія А. Кримського	154
<i>На селі</i> , повість М. Школиченка (глави V—IX)	159
<i>З татарських легенд Д. Маміна-Сибиряка</i> : Баймаган	217
<i>Американський претендент</i> , повість Марк-Твайна (глави XX—XXII)	230
<i>Осіннє сонце</i> , поезія Л. Якововського	254
<hr/>	
<i>Українсько-руське літературне відродження в історичнім розвою українсько-руського народу</i> , — відчит проф. Мих. Грушевського	75
<i>Перші видання „Енеїди“</i> — М. Грушевського (з портретом І. Котляревського і заголовком першого видання Енеїди)	84
<i>Котляревський і його Енеїда</i> , — відчит проф. д-ра Стефана Смалъ Стоцького	87
<i>Ювілей відродження українсько-руського письменства</i>	101
<i>Ювілей 25-літньої літературної діяльності д-ра Івана Франка</i> (з портретом І. Франка)	115
<i>Із чужих літератур</i> . (Новини російської літератури: Л. Толстой; Чехов; Боборикін; Мамін Сибиряк й інші „сибиряки“; Потапенко; Микулич; Горькій; ювілей Валінського) — Мих. Грушевського	134
<i>Перша руська вистава штуки</i> — Івана Труша	151
<i>Хроніка і бібліографія</i>	154

Приймасть ся передплата на 1899 р. — за рік 8 рублів при бандерольній пересилці.

Запас перших двох книжок за 1898 р. вичерпав ся; за 6 р. можна діставати журнал за 1898 р. почавши від пятої книжки, з додатком початків тих статей, що розпочали ся друком в попередніх книжках.

Перша книжка становила осібну цілість, і всі белетристичні річи мають свій початок від другої книжки.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилав передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці.

Адрес Редакції і Адміністрації:

Львів, ул. Академічна, ч. 8.

На сю адресу мають надсилатись гроші і всякі посилки.

ЛІТ. НАКЛ. ВІСТАВКА

9750
25-2
Digitized by Google

ВЕЛИКІ РОКОВИНИ.

П Р О Л Ь О Г,

говореннй перед ювілейною виставою „Наталки Полтавки“ в пам'ять столітніх відродн українсько-руської народности.

(Сцена зовсім темна, далеко видно зарево великої пожежі, на переді сцени на право могила).

Козак-невмирака

(старезний дід, з бандурою, сидить на могилі. Зразу в темноті тільки слабо рисує ся його сілуєт, він вдивляє ся в пожежу і деклямує глухо, іронічно:)

Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак!
На лихо вдав ся він проворний,
Завзятійший од всіх бурлак.
Та Греки, як спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він взявши торбу, тягу дав.
Набравши деяких Троянців,
Осмалених як гиря ланців,
Пятами з Трої накивав.

(Він устає, випростовує ся, бандура бреньчить).

Вона горить! Та Троя-Україна
Палає, гине, з серця точить кров.
Здасть ся, вже остатня їй година,
Здасть ся, хитрий ворог поборов

Усе! Здасть ся, вся лягла дружина,
 Веї мури впали, навіть той покров
 Остатній, що ним укривають трупи,
 І той загарбали хижацькі купи!

Ні, не досить! І в нашому нутрі
 Пройшов пожар, ємує попелище!
 Ми хробачливі в самому ядрі,
 В душі погасло вічнеє огнище
 Живої віри! На страшнім кострі
 Згоріла сила! Нижче, нижче, нижче
 Схняляють ся колись так горді чола!
 О мамо! Бідна ти, бездітна й гола!

Ми всі такі! Що в иньших ганьби знак,
 Се ми приймасмо як хліб насушний!
 У иньших ренеґат — у нас добряк;
 У иньших підлий — в нас старшим послушний;
 У иньших скажуть просто, ясно так:
 Безхарактерний, — в нас лиш: простодушний.
 Не стало встиду в нас! Ми в супокою
 Упідлимось, ще й горді підлотою.

*(Далекий грім, пожежа зближає ся, на сцені робить ся
 виднійше. Козак показуючи на захід).*

О, так! Он там він, той козак моторний,
 Що вирвав ся з пожежі рідних хат;
 Не заперечу, вдав ся він проворний!
 Нехай тут гине, пропадає брат!
 Нехай тут матір шарпа ворон чорний,
 Нехай борців шматує й ріже кат!
 Він рад, що вратував свої Пенати,
 Тікає иньшої шукати хати.

Пятами наживав від тебе, нене!
 Лишив тебе у ранах, у крові!
 Із груди вирвав серце насталене,
 А вткнув якесь собаче — і живи!
 І кривнув грімко: „Хлонці, гей до мене!
 Не буде тут роси вже ні трави!

Пропала мати, ми ще сеї ночі
Кидаймо трупа! Гейже, в сьвіт за очі!

„Там жеде нас краща доля, там печені
Самі нам голубці влетять у рот!
Хто хоче розкошів — жий в Карфатені;
Хто хоче вивешить ся над народ,
І слави й блиску й злота повні жмені, —
За мною в Рим! Там храм наш, там кивот!
Що нам ті згарища! Забудьмо Трою!
Власть - Рим і розкіш - Карфатен горою!“

І рушили — народам на наругу!
Пішли нової матери шукать.
В серцях згасили навіть тую тугу,
Що тягне пса у рідній буді спать.
Де йдеш, Енею? Пугу! Пугу! Пугу!
Не чують! Дармо кликать і гукать!
Ідїть! Несїть народам всїм для виду
Жебрацьку торбу і лице без встиду!

*(Тимчасом розвиднюється троха, видно попалені села,
поле вкрите труном)*

Ох, не сходи ти сонце на Україні!
Злякаєш ся тих згарищ і руїн!
Осліпнїть очі тут же, в сїй годині,
Щоб той страшенний образ наче шпін
Не вбив ся в серце і не пік від нинї
Страшнїше пекла! Що се? Чути дзвін!
Се ангел дзвонить по жертвїм народї.
Бо щоб живий хтось був?... Подумать годї!

(Чути далекий голос двого)

Так, ангел дзвонить! Молотом з алмазу
Він бє о хрусталевий неба звід.
Ох! Заболїли страшно тут відразу
Всі давнї рани! Сей кровавий слїд —
Се Берестечко! Тут у кости сказу
З Чуднова взяв. Сей струн, від сотнї лїт
Незгосний — Андрусївська умова!
А тут — Полтава і смага Петрова.

(Голос дзвона міцніє і мішає ся з гуркотом грому — темніє на ново. Козак паде на коліна на могилі).

О Боже! чи-ж кінець моєї муки?
 Україна вмерла — дай мені спочить!
 Дай ті катовані від давна руки
 Хоч у могилі без кайдан зложить!
 Змажи нас з пам'яті людей, щоб внуки
 Не знали, як ми мусіли скінчить.
 Ти сам, Святий, забудь про нас в сій хвили,
 З землею наші порівняй могили!

(Удар грому. Козак западає ся в землю. Ще хвилю гуркоче грім, потім звільна прояснює ся, на сході займає ся велике рожеве зарево — сходить сонце. Сцена представляє той самий краєвид, тільки в зелених садах, чепурними хатками, на право, далеко, вежі міста з золоченими банями, довкола могили роскішні кущі, калина, черемха в цвіті).

Козак-невмирака

(той самий, але відмолоднілий, з бандурою, виходить ізза могили. Іде зразу понурий, у задумі, та звільна його рухи роблять ся енергічні, голос міцніє).

Здорово проспав ся, бачу,
 По ковацьки, сотню літ.
 Ну, та виграю чи втрачу,
 А погляну ще на сьвіт,
 На ту рідну Україну,
 Що колись як рай цвила,
 Що мені над все на сьвіті
 Наймилішою була.
 Хто то в ній тепер панує?
 Хто то в ній тепер живе?
 Як говорить, як співав
 Поколінє те нове?
 Боже, серце жах стискає:
 Адже-ж певно нині в ній
 Вже ніхто не зна, не тамить
 Нашу мову і пісні!
 Десь Калмики та Кіргізи
 Топчуть степ, де ми лягли;
 Чудь, Мордва, Чухна та Фіни
 Наші села заняли.

Боже, по що в вікового
 Сну мені велів ти встать?
 Чи щоби з розбитим серцем
 Я в могилу ляг назад?

*(Поступає наперед. За сценою чути хорому пісню — зразу рі-
 nissimo, потім чим раз силькіше, та все тахи притишемо,
 мов з віддаленя:)*

Ой гук мати, гук,
 Де козаки йдуть!
 Та щасливая тая доріженька,
 Та де вони йдуть.

А де вони йдуть,
 Там луги гудуть,
 А перед себе та вражих Ляшеньків
 Облавою пруть.

Козак

(з виразом найвищої радості)

Боже! Наше рідне слово!
 Наша пісня ще живе!
 І про нас ще памятає
 Поколіне те нове!
 Ще сьпіває про козацтво,
 Про його кровавий бій!
 Ах, значить, ще не в могилі
 Той народ коханий мій!

(Озираєть ся по сцені)

Ах, значить, оті цвітучі
 Села, ниви і садки,
 Се українські оселі,
 Се України вінки!
 А оті могили-гори,
 Де борці старії сплять,
 Уквітчали любі руки
 Знать українських дівчат!
 Ще Українець збирає
 Із сих нив для себе хліб,

І не тонче чужениця
Нашу славу і наш гріб!

(Поступає ще далі наперед і озирася публіку)

Ах, а тут! Предивне диво!
Тайна поміж тайн страшних!
Сеж Енесві потомки!

Та що стало нині з них?
Ті, що перед сто літами,
Як згорів наш рідний дім,
Накивать йому пятами
Не задумались зовсім, —
Ті під материні крила
Знов згорнули ся в любові,
І бажають в рідній хаті
Рай зготовити собі.

І дивить, горять їх очи
Тим самим огнем съвятим,
Як горіли тої ночі,
Коли друг мій, побратим,
Коли славний, безталанний,
Щирий батько наш Богдан
У важкій годині сбликав
Запорожців на майдан.
Тямлю ніч сю як сьогодні!
В коло нас реве Дніпро
І клекоче Ненаситець,
Кам'яне гризе ребро.

А в степу напроти Січи
Се не хижає сова
А кодацька ляцька кріпость
Свої кіхті висува.

У Богдана сльови в оці,
Та огонь в душі, в словах.
„Згинем, брата, або в гору
Піднесем свободи стяг!

Згинуть, нам одна дорога,
Чи в кайданах, чи в війні;
Хто ненавидить кайдани,
Тому війни не страшні!

Чи послабли ваші сили?
 Потунали ся шаблі?
 Чи в серцях ви погасили
 Дух лицарський взагалі?“
 І гучнійше хвиль Дніпрових
 Крик козацтва заревів:
 „Або ляжем головами,
 Або вибем ворогів!“
 В жовтім сьвітлі смолоскипів,
 Що горіли серед нас,
 У очах козацьких блисло
 Десять тисяч іскор враз.
 Гей, тих десять тисяч іскор,
 То був, братя, той підпал,
 Що підняв страшну пожежу
 Аж по Буга й Сяну вал.
 Гей, тих десять тисяч іскор,
 То був, братя, той розмах,
 Що історію України
 Повернув на иньший шлях.
 Бачу, бачу тії іскри!...
 Мовиш: мало їх? Невже-ж?
 Що? На трийцять мільонів
 Десять тисяч не знайдеш?
 Мовиш: де нам взять Богдана?
 Тільки ті придатний будь
 На сьвяте, велике діло!
 Загартуй думки і груди!
 До високого літаня
 Ненастанно пробуй крил,
 А Богдан прийде як сума
 Ваших змагань, ваших сил.
 До великого моменту
 Будь готовим кождий з вас, —
 Кождий може стать Богданом,
 Як настане слухний час.
 Мовиш: ниці иньші війни.
 Ну, то иньшу зброю куй,
 Уж остри, насталою волю,

Лиш воюй, а не тоскуй!
 Лиш бори ся, не мири ся,
 Радше впадь, а сил не трать,
 Гордо стій і не кори ся,
 Хоч пропадь, але не зрадь!
 Кождий думай, що на тобі
 Міліонів стан стоїть,
 Що за долю міліонів
 Мусиш дати ті одвіт.
 Кождий думай: тут, в тім місці,
 Де стою я у огни,
 Важить ся тепер вся доля
 Величезної війни.
 Як подам ся, не достою,
 Захитаю ся мов тїнь, —
 Пропаде кровава праця
 Многих, многих поколінь.
 У таких думках держи ся
 І дітей своїх ховай!
 Коб лиш чистая пшевица, —
 Буде паска й коровай.
 Чи побіди довго ждати?
 Ждати — довго! То й не жди-ж!
 Нині вчи ся побіджати,
 Завтра певно побідиш.
 Таж не даром цвїт розцвив ся!
 Чейже буде з цвїту плід.
 Таж не даром пробудив ся
 Український жвавий рід.
 Таж не даром іскри грають
 У очах тих молодих!
 Чей нові мечі засяють
 У правицях у твердих.
 Довго нас недоля жерла,
 Доси нас наруга жре;
 Та ми крикнім: Ще не вмерла,
 Ще не вмерла і не вмере!

Іван Франко.

Шевченко про Котляревського.

(Вирички з повісти Шевченка: „Близнюки“).

— 52 —

В російській повісти Шевченка „Близнюки“ читаємо дещо про Котляревського. Не багато тут тих споминів про Котляревського, але вони інтересні для характеристики його, як чоловіка, і тому під теперішню пору ювілею Котляревського годить ся їх пригадати. Особливо важні вони тим, що сеж ніхто иньший, тільки сам Шевченко описує свого попередника, поет пише про поета, котрого так високо цїнив, котрого по смерти звеличав у знаній поемі „На вічну память Котляревському“. Шевченко бував у тих сторонах, де жив Котляревський, і як майже всі свої повісти, так і „Близнюків“ написав з живого життя; отже і спомини про Котляревського в сій повісти не придумані, тільки основані на правді.

Тарас Шевченко оповідає тут про жите двох близнюків, Саватія і Зосима, котрих хуторянин, сотник Никифор Федорович Сокира і його жінка Параска Тарасівна прийняли за рідних, бо своїх дітей у них не було. Хлопці підросли і батьки прийняли до них учителя, дачка Степана Мартиновича Левицького, чоловіка на погляд сьмішного і брусоватого, але з дуже добрим серцем і доволі освіченого. Левицький привчив хлопців і прийшла пора дати їх до середних шкїл у Полтаві. Один з них, Ватя (Саватий) мав піти в гімназію, а другий, Зося (Зосим), в кадетський корпус. Так от з ними і вибрали ся Сокири в дорогу до Полтави.

Тимчасом, як ті їхали в Полтаву, добрий учитель Степан Мартинович, без відома їх, сам вибрав ся пішки в Полтаву і иньшими дорогами зайшов туди скорше, ніж ті приїхали. „За той час — оповідає Шевченко, котрому тут уже даємо слово, — наш дячок педагог полагодив усї критичні орудки в хосен своїх вихованців, сам того не підозрїваючи.

В самий день свого приходу в Полтаву він удав ся в гімназію; до кадетського корпусу він бояв ся підійти близько, бо каже: „все Москалі, може ще й застрілять“. Довідавшись від швейцара, де живе їх головний начальник (швейцар показав йому маленький домок на горі против собора; там, каже, живе наш начальник), Степан Мартинович сказав: „спасибі за науку“ і пішов до показаного домику. У воріт стрїтив його високий худий дідусь в білім полотнянім халаті і в соломянім простім селянським капелюсі і спитав його:

— Кого ви шукаєте?

— Я шукаю попечителя.

— На що вам його?

— Я хочу його просить, що як буде Саватий Сокира здавати екзамен в гімназії, то щоби попечитель поміг йому.

— А Саватий Сокира хіба рідня вам? — спитав дідусь, усміхаючись.

— Не рідня, а тільки мій ученик. Я ддятого і в Полтаву прийшов із П—ва, щоби помогти йому здати екзамен.

Така запопадливість про свого ученика подобала ся авторови перелицьованій „Енеїди“, бо сеж і був не хто иньший, тільки сам Іван Петрович Котляревський. Йому, що любив все благородне, яким би способом воно і не виявлялось, авторови знаменитої пародії дуже подобав ся мій добрий дивак. Він попросив Степана Мартиновича до себе в хату і, щоб не показати йому, що він сам є попечитель, завів його в кухню і посадив на лаву, а на другий кінець стола сам сїв і мовчки любував ся профілем Степана Мартиновича. А Степан Мартинович читав тимчасом напись, вирїзану церковними буквами на сводці: „домъ сей сооруженъ рабомъ Божиимъ Н. року Божого 1710“. Іван Петрович казав своїй старій і одинокій наймиці

подавати обід тут же в кухні. Обід був поданий. Він попросив Степана Мартиновича поділити ся з ним убогим обідом, на що той і згодив ся без церемонії, тим радше, що після решетилівських бубликів від вчорашного дня не їв нічого.

Покоївши борщу з сушеними карасями, Степан Мартинович сказав: „хороший борщик“.

— Насип, Галко, ще борщу! — сказав Іван Петрович, і Галка насипала.

Степан Мартинович став знову їсти борщ і по довгій мовчанці промовив:

— Я хочу ще просити попечителя і за мого другого ученика, також Сокиру, тільки Зосима.

— Просіть і дасть ся вам, — відповів Іван Петрович.

— Зосим Сокира буде здавати екзамен в кадетський корпус, то чи не допоможе він йому бідному?

— Я добре знаю, що допоможе.

— Так попросіть його, будьте ласкаві.

— Попрошу, попрошу. Се діло таке, що зробити можна, а він хоч не дуже мудрий, та дуже не лукавий.

За той час Степан Мартинович вивязував із кратчатої хустки гроші, вибрав з дрібних гривеника і всунув в руку Іванови Петровичеви, кажучи шепотом: „здасть ся на бублики“.

— Ні, спасибі вам, не турбуйтеся! — сказав попечитель.

Степан Мартинович бачив, що його гривеника не хотять, і завязав його знову в хустку, повторив ще два рази свою проєбсу, і діставши в десятій раз заповнене сповнення її, взяв свою палицю і капелюх, попрощав ся з Іваном Петровичем і з Галкою і вийшов з хати. Іван Петрович, провожаючи його, сказав:

— Чи не доведеть ся ще раз бути в наших місцях, то не цурайте ся нас.

— Добре, спасибі вам! — сказав Степан Мартинович і пішов майданом до дому Лукіяновича, щоби звідси дучше подивити ся на монастир та, помолившись Богу, в дорогу!“ — —

Примістивши діти в школах, аж після півночі тижнів вернулися Сокири на свій хутір. Тут їх радісно привитав Степан Мартинович, а небагом приїхав і приятель Сокирів, аптекар Карло Осипович. І почалася розмова про те, що бачили і чули в дорозі і в Полтаві. Старий сотник Сокира оповідає свою естрічу з Котляревським:

— „Еге, — почав Никифор Федорович, — благословене Боже таки не покинуло наших діточок. Я, правду сказати, ніколи в Полтаві не бував і не маю там нікого знайомого; тільки в чутки знав, що попечителем гімназії є наш знаменитий поет Котляревський. Дізнавши ся, де він живе, я пішов просто до него. Подумайте собі, що він живе в домику сто раз гіршим від нашого, просто хата. А прислуги в него стільки, що одна наймичка Гапка і наймит Кирик. Він сам вийшов мені назустріч, завів у хату, посадив коло себе і почав мене розпитувати ся, яка в мене орудка до него. Я йому сказав і прошу його помочи. А він усміхнувся і питає ся: „Як вам на імя?“ — Сокира, кажу я. — „Сокира, Сокира, повторив він. У вас двоє дітей, Зосим і Саватий.“

Степан Мартинович сидів, як на голках, а Никифор Федорович говорив далі.

— „Одного ви хочете дати в гімназію, а другого в кадетський корпус?“

— Так справді, — кажу, але й спитати не посьмів, свідки він те все знає.

— „Ви мабуть дивуєте ся, каже він, що я знаю, як звуть ся ваші діти.“

— Дивую ся — кажу — і немало.

— „Слухайте, каже, я вам розповім історію.“

Степан Мартинович затремтів зі страху.

— „Ходжу я собі раз коло своїх воріт, — почав він оповідати, але в той час увійшов високий лакей, і каже, що княгиня Р.*) просить його до себе на чай. Він сказав, що прийде, а я, взявши шапку, хотів попрощати ся і пійти собі, — а він і каже мені:

*) Очевидно: Ренніна.

— „Не гнівайтесь на мене, зайдіть завтра рано, та приведіть і своїх козаків.“

Степан Мартинович зітхнув свободнійше.

— Та чого й спішити ся? Час не втече, каже; а історія в трох словах. Так ходжу я собі коло воріт, дивлю ся, підходить до мене...

При тім слові Степан Мартинович кинув ся в ноги Никифорови Федоровичеви і скрикнув:

— Пощадіть мене, недостойного раба; я нарушив вашу сьвяту заповідь; я покинув ваш дім і пішов в слід за вами у Полтаву.

Никифор Федорович зрозумів, о що йде, і, цілючи Степана Мартиновича, підняв його на ноги, посадовив на крісло, і коли той успокоїв ся, він розповів цілу історію, як йому оповідав сам попечитель.

— Господи, прости мене окаянного! А я, не гідний розв'язати ремені у чобіт його, я осьмілив ся не тільки єїсти коло нього, а ще й їв з ним, а до того і гривеника давав за протекцію моїх любих учеників. О! прости, прости мене, Господи! З таким великим мужем, з попечителем — і сидіти в купі, як із своїм братом! Ох, аж страшно! Завтра, зараз завтра іду в Полтаву і впаду йому в ноги і скажу...

— Не йдіть завтра, — сказав Никифор Федорович, — а на то літо поїдемо разом.

— Ні, не діжду ся, умру до того літа, умру без покути. О! щож я заподіяв!

— А ви заподіяли те, що через вас тепер наші діти приняті на державний кошт: один в гімназію, другий в кадетський корпус. Ви так подобали ся Іванови Петровичеви, що він через вас не тільки зробив таке нашим дітям, а ще посилас вам в подарунку свою „Енеїду“ з власноручною посьвятою. І мені також, дай йому Боже здоровля, подарував свою „Енеїду“ і також з власноручною посьвятою. Але ходім радше в хату; тут уже темно, а в хаті я вам і книжку дам і свою покажу.

Не описую вам одушевлення Степана Мартиновича, коли він власними очима побачив книжку і прочитав: „високоповажаному С. М. Левицькому на память І. Котляревський.“

— І прізвище моє знає! О! муж великий! — і ридючи він цідував напись.“ —

Прийшовши до дому, Степан Мартинович зараз вночі прочитав цілу Енеїду, і не спав навіть. А коли рано прийшов до него Никифор Федорович, учитель не міг нахвалити ся книжки. „А я все, каже, читав тай читав книжку. Неоцінена книжка! Колись я прочитаю вам її в голос у пасіці. Прегарна книжка!“ Никифор Федорович так само думав, що се книжка прегарна. І оба вони ходили часто в Енеїдою в руках, а учитель ніколи з нею і не розлучав ся.

„Надходили сьвята — оповідає далі Шевченко. — Степан Мартинович уже почав розпускати своїх школярів до дому. На хуторі закололи уже кабана одного і другого; Параска Тарасівна власноручно взяла ся за ковбаси і иньшу начинку на сьвята. Всюди і по всіх видко було, що празник по улиці ходить, а в хату ще боїть ся зайти.

В такий то критичний вечір прийїхав на хутір Карло Осипович і привіз лист з почти; лист сей був з Полтави від дітей і — якби ви думали, від кого ще? — від І. П. Котляревського. Параска Тарасівна, коли почувла, що лист з Полтави, вбігла в комнату і забула ковбасу лишити в кухні.

— Деж сей лист? Годубчику, Карле Осиповичу, деж лист? Прочитайте мені, дайте мені його, я хоч поцілую.

— Віднесіть перше ковбасу на своє місце, а потім уже приходіть слухати лист, — сказав Никифор Федорович, отвираючи лист.

— Ах, я божевільна! І не схамену ся! — скрикнула вона і вибігла за двері.

Небавом всі засіли довкола стола і почало ся дуже поважне читанє листу.

Але що вже починало смеркати ся, то догадлива Марина, без ніякого приказу господині, внесла в комнату сьвічку і поставила на стіл. Никифор Федорович отворив лист Івана Петровича, спершу подивив ся на підпис, а потім почав читати.

„Мої приятелі ласкаві, Никифоре Федоровичу, Параско Тарасівна і Степане Мартиновичу!“

Всі мовчки переглянули ся між собою. Лист був писаний по українськи.

По звичайних поздоровленнях з сьвятками Іван Петрович опиєував добрі прикмети дітей і дивував ся, що вони такі незвичайно до себе подібні, і фізично і морально. Писав, що лише по мундурах може їх пізнати. „Я, каже, посилаю за ними що суботи. Неділю проводять вони зі мною, і я не можу ними доволі налюбувати ся. Я не бажав би і собі лучших дітей, як ваші діти. Моя муза наповняється що тижня описом їх дитячих прегарних прикмет.“ Дальше він пише, що краще було би повести їх якою небудь одною дорогою: воєнною або горожанською. А далі пише, що нема лиха без добра, що від їх ріжного вихованя вийде психічний досьвід, котрий і покаже, яка може поветати ріжниця від вихованя між двома зовсім однаково орґанізованими особами. А потім пише, що немало здивував ся, коли дізнав ся, що вони читають гарно по німецьки і ще лучше по латині, і питає ся, хто їх учив (тут мовчки Карло Осипович і Степан Мартинович переглянули ся). Потім пише, що Гапка полюбила їх також і що неділі дає їм пироґів і фубликів на цілий тиждень. „Раз у мене Зося попросив гривеника на якусь кадетську потребу, але я йому не дав; з досьвіду знаю, що не добре давати дітям гроші.“

— А може воно бідненьке учителеви хотіло дати, щоби лучше показував, — промовила Параска Тарасівна; але Никифор Федорович подивив ся на неї по своєму і вона замовкла.

І каже: „Ви будьте за них спокійні! Сьвята проведуть вони у мене, а на сьвятій вечір з вечерею пішлю їх до мого приятеля Н. В нього також є діти; вони там весело будуть сьвяткувати Різдво.“ Дальше пише, щоби вони не забували його старого і щоби в вакації приїхали в Полтаву, і що в Полтаві мешканя дуже дешеві, і що його Гапка варить дуже добрий борщ з сушених карасів. „Вже як вона то робить, Бог її знає.“

Оставайте ся здорові, не забувайте одинокого І. Котляревського.

В. С. Поклоніть ся, як побачитесь, мойому доброму Степану Мартиновичу Левицькому.“

Прочитавши лист, Карло Осипович встав, понюхав табаки і сказав: ессе homo! Степан Мартинович також встав і заплакав із зворушення. Та якже тут було і не заплакати! Йому, мізерному дячку, пише поклін, і хто ще? Попечитель гімназії! Параска Тарасівна встала також, і обернувшись до образів, перехрестила ся і зі слезами в очах говорила: „Дякую Тобі, милосерний Госноди, за Твоє милосерде, за Твою сьвяту благодать. Післав Ти ангела-опікуна моїм малим сиротам на чужині!“ І вона мовчки молила ся далі, а Никифор Федорович сидів, спершись на лікті над листом, глибоко зітхнув, встав ізза стола і мовчки вийшов у другу комнату. За пів години вернув, і його очи мов би почервоніли. Параска Тарасівна обернула ся тепер до нього з питанням:

— Чи є в нього пасіка? Я годі, як була в Полтаві, забула спитати в Гапки. А то післати-б йому хоч бочку меду. На сьвята уже не поспіємо, то хоч на великий піст.

— Пішлем дві, — сказав Никифор Федорович і почав мовчки ходити по комнаті.

Гості попрощали ся і пішли до дому з миром, дивуючись тому, що стало ся.“

Під доглядом Котляревського вчили ся обидва хлопці, Зосим і Саватий, гарно, хоч добрий був здогад Котляревського, що краще було повести хлопців одною дорогою, бо вже у Зосима прокидали ся лихі норови, які його опісля і звели зовсім на манівці. Вата писав до дому листи, з котрих — як каже Шевченко — „можна було пізнати костюм, привички, занятя, словом щоденне жите автора „Наталки Полтавки“, „Москаля чарівника“ і перелицьованої „Енеїди“. Під кінець четвертого року науки Зосим і Саватий подавали іспити. Звіщаючи батьків про се, Зосим підписав ся вже не Сокира, лише Сокирин, а добрий Саватий подавав вістку, що „вчера і сьогодні наш добродій (Котляревський) нарікає на біль в ногах і поясници і вже третій день не виходить з дому. Помоліть ся разом зі мною за його дорогоцінне здоровле.“ Старий Сокира зараз на другий день післав подяку Котляревському

і просив ще заопікувати ся дітьми, заким підуть до висших шкіл.

І дальше вже в повісти Шевченка нема широкої розмови про Котляревського. Зосим пішов служити в полку, Саватий вчив ся у київськїм університеті — Котляревський уже не мав їх під своїм доглядом. Та він небавом і помер (1838) — і ми з повісти Шевченка стільки і дізнаємо ся, як Саватий і його батьки та учитель люблять читати Котляревського Енеїду. У Степана Мартиновича Енеїда все лежала під подушкою. Котляревського всі згадували добрим словом. По смерти його, Саватий Никифорович, бувши в Полтаві, „зайшов поклонити ся домику Івана Петровича. Назустріч йому вийшов молодий, доволі брусватий чоловік і сліпа Гапка. Відслуживши панахиду в домику за упокій душі свого добродія, сумний виїхав він з Полтави, благословлячи память доброго чоловіка.“ Потім, уже лікарем, Саватий, на лад Котляревського „Полтавської Мухи“, посилав батькам з Оренбурґа „Оренбурську Муху“, де опиsuвав своє житє і пригоди. Старий же Сокира і вмираючи не забув Котляревського, а приказував що року в день Покрови служити панахиду за його душу і Котляревського. І не стало старого сотника Сокири, але Котляревського, як і він собі бажав, згадують і нині.

О. М.

Н А П О Л Я Х.

Нарис

Ольги Нобиланської.

Так вчасно настала весна і так лагідно!

З теплим вітром, соняшним промінєм і блискучим дощем, що ледви можна було замітити, як сніг зійшов з землі і вона остала ся без покривала.

І з тим було їй добре.

У своїй чорній наготі простерла ся вона на сонци широко-далеко, і купала ся в запашних, вогких віддихах весни. Місцями, де на ній назбирала ся вода, покривала ся легкою імлюю, а там, де спочивала в ній овимина, прибрала ся в пишну, веселу зелень.

Під склепінєм недоглядно сьпівали жайворонки. Лише здавлено і немов перли гуляли трілери в висоті, і перлами котили ся в низ...

— Так зараня і лагідно, як сего року, наставала весна лиш тоді, як ми дістали нашого Василя, — обізувала ся мужичка Марійка до свого чоловіка, що лежав близько хати, грів ся на сонци і пас свої два пишні молоді воли — ні, не пас, а пускав їх лише, щоби нюхали траву, бо-ж вона була ще за ніжна і мохната, щоб їх грубі пискли могли її скубати.

— Та так. Тоді, як ми ще не мали нічого, а тепер, коли нам Бог допоміг до землі, ми мусимо єго тратити!

Вона не відповіла нічого; зітхнула і прядла даліше. І між тим тоді і тим тепер лежала лише праця.

Від сірого ранку до пізної ночі — праця.

Завсіди була вона тут і ждала. Похмура і невмолима пожирала все. Час, думки, забаву, силу, здоров'я, молодість, навіть і ту одробину охоти до життя, коли та хотіла в неспостережених хвилях переломити сїрий одностайний тон і позодотити істнованє. Завсіди була ненаситна і невдоволена; ледви лишала чоловікови кілька крапель крові в жилах і семий день в тижни, в котрім ішло ся з ранку до Бога, а по обіді в поле...

В поле!... По двайцятьох майже роках доробили ся вони кількох моргів поля.

Журбою і мозолою пересякла кожда грудка, але і любовю. Тою жадною, залаканою любовю, яку відчуває кожний мужик для своєї землі.

Про неї говорило ся як про живу істоту.

Хто її кормив — того кормила і вона.

Хто її не занедбував — того не занедбувала і вона.

Ніхто не розумів її ліпше, як мужик, — і тому дав Бог мужиків, як сотворив землю.

Доки буде земля, будуть і мужики...

Мали і двох дорослих синів.

За кілька неділь старший Василь мав ставати до бранки. Від хвилі поклику ходили всі мов під вагою якогось тягару. Покличуть єго? Чи лишать? Коли би взяли... щоби ніхто не діждав тої години! — настав би всему кінець!

Поля родили би без помочи єго молодой сили лише слабій хліб. Вони обоє постарили ся перед часом, а молодший син не вдав ся. Єму була земля байдужа і він оминав працю. Безжурний був і до дівчат прихильний. Мов половик спадав всюди, де лиш були які танці, і коїв між ними лихо!... До того і крав ще, брехав, і обмивав своє сумління в горівці.

Вкінці закохав ся в якійсь молодій циганці, що розуміла ся на вілях, і забув про тата і маму.

З плачем відвернув ся сором від него.

Такий був молодший...

Бог один знав, що тепер настане. Батьки дивили ся в будуччину, як в ніч. Доси був старший їх єдиною потіхою. І молоду мав уже: молодесеньке покірне дівча, що плакало з любови до него...

— Був ти в панотця? — перебила вона мовчанку. — Може би він порадив, що робити, аби не втратити дитини!

— Ей, панотець! Він був знов такий жовчний! День перед тим впала попада підчас служби п'яна до цѣркиви і сварила ся з ним, що без неї винаймив одному мужикови кусень поля. Потім били ся обоє, таки в церкві... Вона кинула за ним хрестом... Тепер він знов лютий і важить свої слова грішми...

— Що казав?

— „Дай на службу“ казав. — „Буде як Бог схоче“.

— Треба дати, — відповіла жінка.

— Піду і дам, — відповів він побожно; — лиш треба би що продати. — Що? — він сам не знав ще; може оту пшеницю, що ховав її старанно на поді на насінє, і хотів саме тепер посіяти, або один улий з бжолами? Мав чотири пні.

— Ти би з учителем поговорив, — говорила дальше Марійка. — Може би він дав яку раду?

— Е! що вже той порадить! Він знає лиш калатати про свою біду та про те, що з своїми дітьми гине з голоду. Колись то, міркуй, Маріє, казав мені, аби наш Василь женив ся з єго донькою.

— А він що, вдурів? На що Василєви панні?

— Се тому, що в них велика біда. Має багато дітей.

— Але за те має цїсарську платню.

— Я єму се казав; а він каже: її за багато, щоби вмєрти, а за мало, щоб жити.

— Погано...

Потім обоє замовкли.

На її передчасом постарілім ніжнім лици розстєплєла ся жура. Приєла ще пильнїйше. Він дивив ся на воли. Василь виховав їх. А тепер доглядали їх всі, як ока в голові. Але-ж бо й „файні“ були вони... Цїле село любиєвало ся ними. І сам двірник не мав таких волів. Були оба червоні,

товсті, блискучі, а їх воля звисали аж по коліна. До того були в них різкі маленькі, білі, як місяць, коли настає; а самі були розумні і послухні — потіха і надія Василя! В осени хотів він ними виорати поля, а потім їх продати. За ті гроші для себе і своєї „жінки“ хату поставити. Або докупити кусень поля і кілька молодих штук товару. Або одного коня і кілька господарських річей: віз і иньше таке, що потребував конечно. Або поставити стодолу, хоть і малу, як її ставлять німецькі господарі; або податки поплатити і иньші громадські дачки. Або... ей, стілько-стілько було того всего, чого він хотів! Все те, що було потрібне, сунуло ся на чоловіка так часто, тиснуло ся так близько... одно по другім, росло чим раз висше і висше і доводило до розпуки, що все ще єго не було!

Все те неначе знаходило ся в тих двох гарних спокійних звірях, що їх доглядали мов собі рівних, з котрими і спали і їли під одним дахом...

В слітних неділях, коли годі було йти в поле, грали коло них в сопілку. Ріжні пісні — смутні і веселі. Вони стояли спокійно, румигаючи — і дивили ся своїми великими лагідними очима так розумно вперед себе! А коли було перестати і забирати ся з стайні, завертали свої статочні голови за чоловіком і ревіли! Тоді треба було мимоволі вертати і гласкати їх...

Прекрасні, мудрі звірі...

Здалека пізнала Марійка і її чоловік давного пропінатора Бенаміна, як ішов полем вузкою стежкою до них. Перед якими двацятьпятьма роками прийшов він у село, бідний Жид, з жінкою і дев'ятьма малими дітьми.

Від трох років мешкав уже в столиці.

Збогатів, переселив ся туди, мешкав у великій камениці, повіддавав доньки за богатих панських купців, а сам ходив з грубим золотим ланцушком коло годинника, та блискучим проти сонця, великим капелюхом.

Але він все не цурав ся того тихого села, що між своїми широкими полями конюшин і жит — з своїми хатками, критими соломою, виглядало мов купка мушель зпосеред зелені.

Що весни приходив він і питав ся про поводжене і здоровле людей. Знав усі їх справи і їх журу. Постарів ся з ними, знав звичаї їх жита, і ніяк не міг відорвати ся від сего кусника землі на завсїди.

На весні находила на селян, крім звичайних турбот, що відчували ся у ту пору найглубше, — ще й велика жура про снів, покликуваних до війська. Неначе мрака лягав смуток на молоді і старі умп.

Привитали ся.

Він подав їм руку, прибрану в червоняву рукавичку. Говорили про всіяке. Найбільше про материяльний стан села, про засїви... Потім Бенямін звернув увагу на красні воли, що пасли ся.

— Пишні звірята! — сказав і єго очі усміхнули ся. Серце старого селянина зняло ся з утіхи.

— А правда? — Більше не сказав нічого. Він знав, що „знав“.

Марія перестала прясти і глянула єму мило в лице.

— Се воли нашого Василька, — сказала. — Ви й не знаєте, пане Бенямін. Наш Василь такий господар, що єму і пари в селі нема. Ніколи не побачите єго на танцях, ніколи в корчмі. Якби Василя не було, було би вже давно по всему! Коли-б ви знали, який Василь чемний... коли-б ви знали...

А він знав усе, і став разом з ними хвалити.

— А отсі воли, пане Бенямін... — хотїла вона ще щось сказати про звірів, але він перебив її.

— Ей, що там воли! Від все волом. Але як стоїть діло з бранкою?

Тут зітхнули старі і почали нарікати.

Він здержано, покїрно, з похиленою на груди головою, з смутком, а вона балакливо, горестно і з рухами повними гровьби.

Сотню разів проклинала вона вже тих, що як голодні вовки кидались на синів! Нехай би ніколи не найшли спочинку в гробі, а на тамтім сьвітї ані одного ясного кута!

А Бенямін сьміяв ся.

Яка вона була дурна! Чи вона не знала, що инакше не могло бути?

Знала! Яка їй з того розрада?

Бенямін грав ся своїм ланцужком від годинника і думав довго. Потім казав, що справа далась би може змінити ся і на добре, хлопчисько міг би може остатись дома. Що справді годі его увільнити, але... але... він не докінчив гадки і похитав журливо головою.

Але що?

Але то коштувало би дуже багато.

Боже!

Так! так. Коштувало би багато... Може й більше, ніж варті отєї глузі воли...

Ісусе Христе!

Та що-ж? Чи се таке страшне? Коли подумати, що від сего залежить усе... що син працював би три роки дома, замість бігати три роки по толоках, чистити івери, бути слугою чужих лихих людей, бути виставленим на всякі небезпечности, а ще гірше на смерть — то що значать два дурні воли супроти того всего? За три роки можна мати знов такий „гаразд“!

Обоє признали, що він каже правду, але не переставали нарікати. Сеж таки страшна річ — пара таких волів!

— Я вже думав саяк і так, — обізвав ся селянин, — хоть і не говорив про се нічого. На приклад: спродати отєї красні воли і піти з грішми перед панів...

— Що ви хотіли би? — майже скрикнув Бенямін.

— Піду, кажу, до панів, поклоню ся їм, покладу гроші на стіл і скажу: „Пустіть мою дитинну. Я не хочу дурно. От тутки моя праця; я даю її з радної душі... цісареві... або кому вже треба. За те пустіть мою дитинну...“

Бенямін розсміяв ся, як перше.

— Який же з тебе дурний мужик!

— Я дурний, се правда, але до того не треба багато розуму...

— Так? Не треба багато розуму? Спробуй лише, побачиш, що стане ся з тобою і з твоїм Василем. Спробуй лише!

Жінка почала плакати.

— Так, так, небоже! Ти сидиш тут на полях і розумієш ся на таких справах стілько, що твої воли. Се кажу

я тобі, бо инакше годі. До панів і не вільно іти, а хоть би ти, мужик, і перед них пішов і їм і сто разів поклонив ся, то всеж таки було би се, що ти сказав би, мужицьке! З панами говорить ся инакше. Се не для твоєї голови. Дай спокій, коли не хочеш справу поцсувати!

А наляканий селянин не хотів справу „поцсувати“.

Бенямін хотів отсю річ взяти в свої руки. Не дуже радо, але з милосердя для них. Він знав їх обставини докладно, знав, як дрожали над хлопцем і якою силою був він в їх істнованю. Лише тому. І тому, що він не був такий злий мужик, як иньші, а був завсїди добрий і чесний, і що хлопчиско не мав серця до війська мимо свого медвежого здоровля і сил...

А голос молодого Василя доходив до них здалека мягкими філями. Він сьївав при роботі. Веселі і смутні пісні причиняли ся несьвідомо до того, що тут рішили гірку справу. Рішили его любимців спродати, а гроші за них обернути на его визволенє. Бенямін мав те все зробити.

Старі провели его далеко, аж на конець села, а Марійка понесла за ним ще для его жінки гарний барвний ковєрець, що сама его виробила і хотіла ним на весілю Василя застелити даву, найкрасший кусень зі скрині. Потім вернули ся обоє до дому.

Було се одной слічної, зимної днини в жовтні, як Василь покинув своїх батьків і землю.

Нїчого не помогло, хоч і волів спродали, хоч і сам Бенямін орудував грїшми...

В день перед тим чорні ворони окружували без настанку соломою криту хатину, мов би там лежав труп і ждав на них довго...

Потім настала осінь.

Закутана у мраку, з супроводом зимних вітрів, з сумними сїрими вечерами, з хлипанєм безнастанних дощів...

Тихо і пусто було всюди, але не спокійно.

Було щось, що мучило... гризло... щось, що себе під'їдаючи, ширилось без відпочинку і спокою.

Се була туга.

За молодю, здоровою, жвавою силою, що потягла ся кудись, лишаючи все ще сліди по собі, тут і там, мов літо.

Стайня стояла пустою.

Красні звірята, з великими лагідними очима і сильним теплим віддихом лишили порожнечу, що боліла господарів безнастанно і не загигала. Все те, чого було треба і чого ще завсїди не було — зростало, кидало ся в очи, збільшало ся, байдуже і тривке, і заповідало якесь безконечне істнованє...

Земля лежала сумна.

Щось сильне, здорове, не могла вона сотворити без молодї сили. Муїла ждати.

І з самого початку, від першої хвилини єго відходу, — все ждало...

Крізь понуру масу мрак, в яку уткала ся гнзуча туга, що укладала ся щораз тяжше на все і ширила ся тяжкими філями так далеко, як око сягало, спонукуючи, що всі барви блїдли, пробивав ся один голос. Незамічений він сьпївав в-одно: Сьвітла! Сьвітла!...

Чернівці, 4. цвїтня 1898.

САМОТОЮ НА ЧУЖИНІ

УРИВКИ ІЗ ЩОДЕННИКА.

(Князени Олександрови Іагарину і його жінці Марії на сонни про наше
двохлітнє приятелюваннє в Вейрутї).

20. марта 1898.

I.

Ох, арабські фолїанти!
Вже не сила вас читати:
бо розкинувся сад запашний
під вікном моєї хати.

Підведу від книжки очи, —
під вікном ростуть банани,
шелестять високі пальми,
мірти, фіґи і платани.

Є й міґдал ясно-зелений,
єсть і сивая маслина,
і акація рожева,
і смолистая кедрина.

Підійду я до віконця, —
пахнуть рожі й базилики,
туберози і фіялки
й наркотичні гвоздики.

І нудьга, ненов гадюка,
обгортаєть ся круг серця.
Сам не знаю, звідки смуток
і куди-ж то серце рветь ся?

II.

Ні, я знаю, чом нудьгую,
ні, я знаю, звідки сум:
то роздука, ала гадиюка,
вся причина чорних дум.

Де ви, де ви, нілі други?!
Чом тепер вас тут нена!...
А без вас розкішний південь
задля мене нов тюрна.

III.

Як дві краплі в бурнім морі,
на секунду ми зустрілись.
Нанеслась новітня хвиля, —
ми на віки розлучились.

Знову сам я на чужині...
Не побачимось ніколи...
Серце нє... В грудях важко...
Доле!... доле!... люта доле!

IV.

Часом сонце кине промінь
в темну-темную хатину,
розжене холодну сутінь
тай щезає за хвилину.

І темницю знов затоплять
хвари чорні, непрозорі...
Так без вас во мною сталось,
дорогі, ясні зорі!

Хоч на дворі жар палючий,
а душа примерзла й стогне...
Сутінь очи застеляє...
Нерви плачуть... кров холоде.

21. марта.

V.

Єсть одна гора коло Бейруту.
Непривітний кактус там поріс.
І ступив я по вузенькій стежці
в той щетинястий, понурий ліс.

Тут так тихо... Птаство не щобече...
Темно й вохко... Пахне як з могил...
Я на прикорні присів мов сонний
і дивив ся тупо і без сил.

Аж змія переповзла нарешті...
Перебіг проз мене й їхневмон,
позирнув цікаво, мов котятко,
таї злякав ся і пропав як сон.

Я прочнувьсь... Поволі зворухнув ся...
Як тут темно!... наче льох без дна!...
І спустивсь я стежкою в долину,
де цвила сирийська весна.

VI.

Горді пальми... Думні лаври...
Манячливий кипарис...
Океан тропічних квітів...
Ще й цвите цитринний ліс.

Я хитнувьсь, бо наче впив ся
в аромату тих квіток.
Аж погляну: коло пальми
простий житній колосок.

— „Гей, земляче!“ шепче колос,
похилившись на стебло:
„Ми — чужі для сього раю, —
що-ж сюди нас принесло?“

22. марта.

VII.

Знову серце заболіло,
знов у щерть набігло горя.
Я пішов собі із міста
на безлюдний беріг моря.

Пісочаная рівнина...
Море-ж — гребні голубії.
Піна беть ся в побереже...
Вітерець із моря віс.

Задивив ся я на море.
Хвилі плещуть ся об ноги.
Їх глухее воркотінне
Заколисус тривоги.

Сонце грасть ся у водах,
в тому сріблі та кришталі.
В цілім морі щастє й радість...
Розплились мої печалі.

VIII.

На припирському безлюдді
обернув ся я в дитину:
гарні мушлі підбираю;
вгляджу красші, — давні кину.

Різнобарвнее кремінне
заповнило всі кишені,
ще-ж камінчики найкрасші
я несу у себе в жині.

Я сідаю на піскови,
впорядковую ті скарби;
по дитячому радію
на красу, на пишні фарби.

Море плеще... Ясне сонце
величаво тоне в морі...
Мушлі — втіха... І спитав я:
„Чи-ж бува на світі горе?!“

ІХ.

Туп-туп-туп! Ідуть два мули.
Камінюча в них на спині.
Чорний Негр іде позаду
в дертій, латаній світлині.

Покосивсь на мене хмуро
і бурмоче, ніби стиха:
„Що за щастє тиє ифранжан:
ані праці, ані лиха!“ *)

Х.

Ой колись я бачив, як щезав туман,
що в ночі був тихо затопив Ліван.
Де була недвижна біла рівнина,
вийшла дика круча, грізна, без дна.

Так у мене в серці в муринових слів
щез туман прійливий, наче вихор знів.
Вибухла глибока дика печаль.
Жалко всіх бездольних... тай на себе жаль!

Бейрут.

А. Кримський.

*) Ифранжі — Европейці.

Н а с е л і.

Повість

М. Уколиченка.

V.*)

Одного літнього дня на дворі стояла незвичайна спека. Сонце з високого неба так немилосердно пекло, що нікуди було від його ні втекти, ні заховатись. У найгустійшому затінку — і там стояла така спека, що нічим було дихати. Рослина повзівувала свої привалі листки і вкрита пилом виглядала так сумно, так невесело! Мисак нудився цілий день і ні за що не брався. Не було у його охоти не тільки читати або робити що небудь, а навіть думати не хотілося.

З заходом сонця вийшов він з свого кабінету і пройшовся по саду. На дворі стояла нерухома тиша і сад, покритий пилом не веселив ні очей, ні душі. Максим постояв трохи, подумав і вийшов за ворота. Супроти воріт зеленіла густою щіткою лоза і хоч листя свого не опускала, а тимчасом вигляд її був теж невеселий. Дніпро далеко відсунувся від берега і ледви шепотів свою незрозумілу пісню. Далеко на обрії, де заходило сонце і освічувало небо, мигтіло розпалене повітря. Небо було ясне, чисте, блакитне і віщувало таку-ж саму спеку і на завтра.

*) Гл. книжку X.

Мисак пішов понад берегом і в насолоду вдихав свіжіше трохи повітря, що плило від мовчазного Дніпра. Максим плів ся берегом нога за ногою, не маючи жадної мети і думки. Через пів години, а може й більше, до вуха його почав долітати ледви помітний сьпів. Мисак спинив ся, прислухав ся і пішов далі. Сьпів виривав ся, видимо, з міжгір'я, що звало ся „Розгуки“. Небавом сьпів замовк, а натомісь почула ся музика на скрипці. Мисак згадав дідові слова про Уляну Іванівну, що инколи ходить у Розгуки і там грає.

Отсе-ж мабуть вона й є, — думав Мисак, підходячи все ближше тай ближше. Він уже був не раз у сій місцевості, чудував ся велетенською щілиною Розгуків, ходив по тих Розгуках, сам вигукував і заслухаючись перекотами звуків шкодував, що не вмів ні грати, ні сьпівати. Тепер трапляла ся нагода прослухати і сьпів і музику. Мисак обережно підходив і крадькома притаїв ся нарешті під густими кущами дикої шеншини, що цілим довгим рядом заслоняла собою дорігу у Розгуки. Мисакowi не видно було Уляни Іванівни, але він був певний, що то була вона. На скрипці вигравалась песа з опери, а крім Уляни Іванівни нікому було в сих місцевостях грати такі музикалії. Після оперної музики почув ся знову сьпів. Чистий, дзвінкий жіночий голос засьпівав народню пісню про паницю:

Ой зацвита червона калина
над кринцею, —

горе-ж мені, моя матінко,
жить з паницею.

Що паниця та не каєть ся

і день і ніч пе,

а як прийде із шинку до дому,

мене молодю бе...

Кожний куплет пісні повторював ся на скрипці, а коли уся пісня досьпівана буда до кінця, голос почав другу пісню, а далі третю, четверту. Усі пісні були про життя з паницями-зрадниками і так щиро, так задушевно виконувались, що Мисак забув про все на сьвіті і сидючи нерухомо на одному місці уявляв тільки собі картини, які малювали йому пісні своїм змістом, а домальовувались та

оживлялись голосом і виразною музикою. Мисакови з найдрібнішими подробицями в'явилось після першої пісні сільське подвір'я з хатою, повітками, старою рубленою коморою, що стояла порожня, обкубана, обшарпана і без дверей, а у коморі бачив він п'яного чоловіка, що лежав на долівці без свити, без шапки, з розхристаною сорочкою, розкуданий... Одна його рука незручно підложена була під себе, а друга важко звисала з п'яного, недбало розкиненого тіла. Чоловік спав міцно, нерухомо, ворухились тільки волохаті його груди та вуси, що цілком закривали собою рот. На призьбі під хатою сиділа убого одягнена молодиця, без корсетки навіть, і склепивши руки та поклавши їх на коліна думала важку, скорботну думу. Сумне її обличчя та недбало повязана голова робили вражінє глибокого горя. Біля воріт на моріжку ворухить ся дівтора, їх аж четверо, усі вони босі, брудні, закурені пилом. Вони будують з паличок хатку, а одна дівчинка робить з калачиків відерця і лепече щось до своїх братів. Біля воріт з'являєть ся стара жінка, вона питає щось дітей, а потім прямує до хати. Губи у неї міцно стиснуті, очі блищать великим гнівом.

— Сидиш, — говорять вона болючим голосом до молодиці, — потопаєш у горі, а він, — стара показує на комору, — хропе, спить, — бодай би до віку не просипав ся!...

— Мамо! Що ви говорите?...

А в ушах тимчасом лунає сьпів:

Ой не клени, моя матусенько,
п'яницю мого,
єсть у мене діточки маленькі,
горе буде без його!...

А тут уже виринає друга картина, третя, четверта... Перед Мисаком проноситься страшна сцена бійки п'яного чоловіка в сім'ї, чується плач, дитячі крики, брязкіт битої посуду, і знову крик, знову плач і все ховається, потонає в чудових, але тяжко сумних звуках пісні:

Коли викупиш — люблю тебе,
а не викупиш — убу тебе!...

Ой не раа, не два вкупала, —
у віконечко утікала,
в вишневім саду ночувала,
соловейків побуджала...
Соловейки як тьох, так тьох,
а у мене слізоньки як той горох...
Соловейки натьохкали ся,
а я молоденька наплакала ся.

Ще образи другої пісні не встигли зникнути, а вже ллеть ся третя пісня такого-ж змісту... Голос цієї пісні такий сумний, такий глибоко пронизливий, що аж мороз поза шкурою ходить, а перед очима жива-живісенька виникає жіноча постать і з душі виходять її слова:

Велить мені в порога стояти,
велить мені голубців спняти.
— Ой не гудіть, голубці, на хаті,
не збудіте милого в кімнаті,
бо я знаю, коли розбудити, —
коли буде сонечко сходити...

Чарівний голос лунає ще в ушах, в душі, а тимчасом скрипка підхопила вже на свої струни жалібний посьпів і струни її плачуть, голосять, вимовляють:

Бо я знаю, коли розбудити, —
коли буде сонечко сходити.

Музика поволи спляєть ся, слабне, тихшає і нарешті зовсім затихає, але звуки гойдають ся ще межі високими стінамп-скелями, — загойдали ся раз, два, три і тихо завмерли. Наступила на деякий час нерухома тиша. На тихому, чистому, блакитному небі загорілись мовчасні зорі і оточивши себе у недосяжній високости тремтячим промінням відбивали ся в чистому, прозорому Дніпровому доні. На другому березі Дніпра, на широких лугах та низинах піднімав ся легенький, ледви помітний туман; в повітрі чула ся вогкість, трава навкруги Мисака покривала ся легенькою росею. Максим поворухнув ся і хотів вийти з свого захисту, але в Розгуках знову почула ся пісня. Той-же самий, глибоко симпатичний жіночий голос почав:

В моєї родині жито та пшениця,
в мене безщасної кукіль та мітлиця...

Пісня виспівувала чоловічу зраду до жінки і голос її був напоєний такою-ж самою скорботою, таким самим горем, як і голос пісень про чоловіків-п'яниць. Співачка після кожного куплету не брала ся вже за скрипку, вона сьпівала пісню до самого кінця, а потім знову повторила її з середини:

До чужої жінки, до жінки до Варки,
і носить горілку по чотирь кварти.

Після сих слів зараз же залунала скрипка, виразно вимовляючи найсумнійші місця пісні. Мисак чув сю пісню перший раз, а тимчасом звуки струн так вимовляли слова пісні, що ніби проказували чистим, але скорботою напоєним голосом:

Як прийде до дому, усе вередує:
Хто мене роздягне, хто мене розбує,
і в біле личенько с'їм раз поцілує?
Обізвалась жінка стоячи в порога:
„Я тебе роздіну, я тебе розбую
і в біле личенько с'їм раз поцілую...“
„Відступись, поганко, відступись від мене,
єсть у мене мила кращая від тебе!
Та мене роздягне, та мене розбує
і в біле личенько с'їм раз поцілує...“

„С'їм раз поцілує, с'їм раз поцілує“. Літали останні звуки, доторкаючись аж ніби до самих Мисакових ушей, наводячи на його душу острах.

Замовкли сьпиви, затихла скрипка, а в розпалених Мисакових мріях ще роять ся, виступають сумні картини і розворушене серце його б'єть ся на всі груди.

— Господи! І чого пісні наші такі сумні, такі при-
давлені, пригноблені, важкі? У них чуєш тільки тяжкий
смуток, скорботу, глибокі скарги душі... І чому народ наш
не утворював пісень напоєних лицарською відвагою, сьмі-
ливістю, енергією? Чому пісні наші не будять почуття
боротьби з лихою долею, не натихають нас до діяльності,
не вказують нам шляху, ідеалу краешого життя? Чому не
зміцняють духа, певности, віри у власну силу? Мисак при-
гадував собі народні думи кобзарські, пісні про кохання,
пісні веселі, побутові, але скрізь і всюди бачив у піснях

пануючу сумну ноту. Що-ж було причиною вироблення такої, а не иньшої вдачі пісень наших? — задав собі Мисак питання, але близьенько біля його хруснуло сухе ложе і зза кушів виступила з скрипкою під рукою Уляна Іванівна. Максим завмер на місці. Уляна Іванівна зиркнула в його сторону, здригнулась уся, спинилась на хвилину і раптом підвела руку до своїх грудей. Мисак підвів ся і червоніючи по самі вуха почав просити вибачення, що зовсім не бажаючи і не думаючи так налякав панночку. Уляна Іванівна заспокоїлась, а проте завважала:

— Та я нічого... Але від несподіванки у мене так заколотило ся серце.

— Простіть, простіть мене, Бога ради! Я не навми-сне, я так собі вийшов пройтись, осьвіжитись трохи тай заслухав ся...

Через декілька хвилин вони обоє зовсім заспокоїлись і йдучи понад берегом розмовляли. Уляна Іванівна говорила мало, а Мисак усю дорогу вихваляв її талант та переказував те, що викликала вона своїми піснями та музикою у його мріях, у його душі.

Наблизились до Затишку. Мисак спинив ся і ввічливо вклоняючись промовив:

— А може-б ви були ласкаві зайти до моєї чернечої келії на склянку чаю? Спека минула і в садку можна було-б згадати і про чай.

Уляна Іванівна задумалась на хвилю і відповіла:

— Так що-ж? Коли запрошуєте, то й ходім.

Мисак був задовольнений; йому дуже хотіло ся заглядати недобрий свій учинок, що підслухав він її сьпіви та ще й перелякав замість подяки.

Господар і гість пішли в сад. Перед ними незабаром стояв уже на столі самовар, деякі закуски, ягоди і дві сьвічки в скляних пузирях, що захищали огонь від вітру.

Мисак запарив чай і чайника, по заведеному звичаю, поставив на самовара. Уляна Іванівна мовчки стежила за Мисаковими рухами і нарешті не втримала ся:

— На що ви ставите чайника на самовар? — запитала вона.

— Так звик.

— Се не добре. У чаю після такої настойки тратить ся смак. І, панночка, не кажучи далі ні слова, зняла з самовара чайника, поставила його на столі і закутала аж двома серветками.

— Ви не сердитесь, що вмішуюсь не в своє діло? — звернулась вона до господаря.

— Ні крихітки, будьте ласкаві! Мені навіть приємно, що ви хоть над чим небудь попорядкуєте у мене... Дід Омелько говорив мені кепсь, що ви, спасибі вам, навчили його стригти малину, підв'язувати кущі...

— Сього не було, я не памятаю.

На сьому слові з'явилась дідова постать і старий за-протестував:

— Якже так не було? Омелько не брехун!... Але простіть мене! Спершу — добри-вечір вам, Уляно Іванівно!

— Добри-вечір, діду, добри-вечір!... А коли-ж се було?

Дід пригадав Улянї Іванівні всі найменші подробиці і панночка не сперечала ся.

— Коли річ зайшла про малину, — заговорив Мисак, — так і до речі буде, коли ви, діду, нарвете нам сьвіженьких ягідок.

Дід узяв посудину і пішов по малину.

— Гарна у вас людина отсей дід, — завважала панночка. — Він мені так подобаєть ся за свою правдивість, щирість та чесноту. Я знаю його з самого свого малечку.

— До діда, Уляно Іванівно, я так звик, що, здаєть ся, і одного дня не обійшов ся-б без нього! Дуже він совісна та щира людина.

— То правда! Але в йому є ще й те, чого не знайдете в багатьох селянах, а саме — він ввічливий, вдячний, без грубіяництва, тоді як вади сі̄ межи нашими селянами досить помітна риса.

— Може й так; але, кажучи по совісти, мені і рівняти його ні до кого. Селян я дуже, дуже мало знаю. Не доводилось до сього часу мати з ними ніякого діла. До двадцяти років жив у повітовому місті, після двадцяти у Київї безвиїздно, та і взагалі не доводило ся вступати

з людьми ні в які зносини, — не було на те ні часу, ні охоти, ні потреби.

Панночка слухала, пильно дивила ся на Мисака і коли той скінчив, промовила:

— Гм!... Чого-ж ви тоді переїхали з Київа на село, коли не знаєте людей і не хочете їх знати?

— Переїхав я на спокій, на відпочинок перед смертю, після жарудної, огидливої канцелярщини.

— Тільки всього?

Мисакови зробилось ніяково. Фраза Ульяни Іванівни раптом підняла в йому заглушені на деякий час думки про бездіяльність, але-ж треба було якось викручуватись і Мисак червоніючи відповів:

— А що-ж більше? Я-б раднійший стати діяльним та користним для селян, але-ж яка з мене може бути користь? Чим, як і в чому можу я стати селянам в пригоді?

— Чим, як і в чому? Ви навіть не знаєте, яку користь може робити селянам інтелігентна людина?

Мисак почервонів знову.

— Не дивуйтесь, панночко! Така вже доля нашого брата-чиновника; такі обставини у нас. Затягнеш ся, засмокчеш ся в канцелярщину і робиш ся нездатним ні до чого. Канцелярщина присипляє і думку і розум і пориванне, а виробляє тільки апатичний спокій та цілковиту байдужість до всього.

— Так невже-ж канцелярщина приспала в душі вашій усе — навіть бажанне до живої діяльності?

— Та ні, діяльності я бажаю, та не тільки бажаю, а навіть мучусь останніми часами, побачивши в собі некористність, крім хіба особистого самодбальства.

— Я дивуюсь вам. І як таки сидіти отут цілі довгі місяці і не подуматись до якогось діла? Ви жартуйте мабуть, мені не вірять ся, щоб се було так!

— А отже й правда! — ще дужше червоніючи промовив Мисак. — Перших чотири до п'ять місяців я зовсім нічого не думав — відпочивав і тілом і духом, а тепер що далі сумно робить ся. Думав я про се дуже багато, та нічого не видумав. Ще до переїзду з Київа у Затишок спало було мені на думку підготовити себе хоч трохи по

елементарним знанням гігієни та іншим деяким медичним знанням, брав ся я за се діло, завів навіть домашню аптеку, але з сього нічого не вийшло: селяне до мене не приходять, за порадами до мене не звертають ся і заходи мої залишились невартими.

— Так що-ж ви далі думаєте тепер робити?

— Далі?... Що-ж далі? — Мисакови було так ніяково, що він аж не радий був уже такий розмові.

— Отже я ніколи сього не думала, — заговорила Уляна Іванівна. — Мені здавало ся, що у вас вироблена якась думка, якась мета, що оселились ви не для власного спочинку та бездіяльності, а для того, щоб стати в пригоді селянам, бо їм сього скрізь, усюди, на кожному кроці треба...

До бесідників підійшов дід Омелько і поставив на столі тарілку з малиною.

Мисак подивив ся на ягоди і завважав:

— Що-ж отсе ви, діду, такої малини нарвали? Подивіть ся, скільки тут зелених ягід!

— Не видно, паночку! Я полапки вибирав тільки найбуїнійшу, а чи спіла вона, чи ні — по ночі не вгадаєш.

Уляна Іванівна вкинула в рот декілька ягід і звернувшись до Мисака запитала:

— Так, чи вже-ж таки справді не придумали ви собі жадного діла?

— Признаюсь і каюсь... Житте моє складало ся з самого дитинства так, що я пішов тільки по одній стежці... Я пізнав уже се дуже ясно, запевнив ся в сьому, а до діла всеж таки не додумав ся.

Уляна Іванівна замість відповіді повернулась до діда і серіозно промовила:

— Чого-ж ти, діду, стоїш? Зробив своє діло, тай з Богом! Не добре вислухувати чужу розмову, се невічливо!

— Я так собі, Уляно Іванівно, — я зовсім не підслухати, а приємно мені, що ви у нас у гостині.

— Спасибі, добре, я дуже рада!

Дід пішов. Мисак похнюпив свою голову і сидів жовчки. Йому ніяково було, що Уляна Іванівна прогнала діда Омелька, він не міг би сього зробити ніколи, а коли-б і треба було, так якось инакше.

Уляна Іванівна спостерегла Мисаків внутрішній стан і промовила до його:

— Чого ви так замислились та засмутились? Ви думаете, що я невічлива, що грубіанка, що невихована? Зразу видно, що ви не знаєте селян. Ви думаете, що дід образив ся, а я вас запевняю, що ні. У його почуття сальонної ввічливості з усіма тонкостями зовсім нерозвинене так, як у вас, а через те і треба завважати йому те, чого він гаразд не розуміє, завважати ясно, просто, без жадних церемоній, а так, як завважає дітям учитель в школі. Народ треба учити скрізь, на кожному кроці, треба виховувати його. Коли-б старий розумів, що стояти та слухати розмову невічливо в таких випадках, то, запевняю вас, він би ніколи сього не зробив, а коли зробив — значить не знає, а коли не знає — значить учити треба, щоб знав. Народ поважає панів не тих, що ввічливо звертають ся до його на „ви“ та подають свою руку, о ні, — такі пани йому не цікаві і непотрібні. Звертайтеся до народу хоча-б і на „ти“, ніколи не подавайте йому своєї руки, не сядовіть його поруч з собою за стіл, але дбайте про його інтереси, і ви будете тоді справжній пан; вас і шанувати будуть і слухатись і навіть ніколи ніхто не образить ся, коли і подасте добре. Придбайте тільки собі віру народа, а придбати її зовсім не легко. Народ дуже тонко розуміє інтелігенцію і зовсім справедливо поділив її на три категорії, а саме: на панів, в зміслі дармоїдів, на панів-народолюбців, се ті, що подають руку та сажать з собою за стіл, і на панів в дійсному розумінню, то-б то на тих панів, що зовуть люде „дійсний пан“. Розумієте ви мене, чи ні?

— Не зовсім.

— Дбати-му пояснити красше. Ви, наприклад, пан-народолюбець. Народ не вживає такого терміну, він просто говорить: гарний пан, дійсний пан. Просто пан, або великий пан, на всю губу пан, — се ті пани, що народ

уважає їх за свою болячку і ненавидить з усієї душі; гарний пан, або як я кажу „пан-народолюбєць“, се той пан, що коня, вола, овечку, собаку, людину — всіх любить, усіх лаще, але сіна, вівса або хліба нікому не дає, хоч і не забороняє давати, признає навіть, що так і слід, а коли розсердиться, той побє того, кого любить і не буде каятись. Дійсний пан (панів сього поділу найменше) на „ви“ до селян не звертаєть ся, руки їм не подає, за стіл з собою не сажає, говорить селянинови, що він жорсткий, неосвїчений, неотесаний, грубіяньський, а тимчасом народ шанує його, слухає, поважає і навіть любить, кажу: навіть, бо заробити панови любов народа, — се дуже трудно. Для сього не досить знати народ, ні, тут треба і знати його добре і бути йому користним і аж тоді тільки будуть любити вас і вірити вам. Ви знаєте, як народ відносить ся до панів?

— Знаю потроха.

— Відомо вам, що народ уважає панів за учених дурнів?

— Сього не знаю і не розумію.

— Так я поясню вам. Народ знає, що пани освїчені, та тільки не вірить, що вони розумні, то-б то практичні. Розумними називає народ тільки людей практичних, — розумінне таке вузьке, звичайне, але-ж инакше, поки що, народ і не може називати розумних. Убоге народне життє економічне виробляє в йому матеріалізм, а практичний розум поодиноких людей на їх очах поліпшує свій матеріально-економічний стан; звідси і виходить, що розумний тільки той, хто практичний. Говоріть ви народови найліпші, найрозумнійші речі, та коли він не вірить у вашу практичність, то тільки з ввічливости вислухає вас, а зробити ніколи не зробить так, як ви учили його. А коли й послухає ніколи і зробить, так тільки в тому разі, коли порада ваша цілком виходила поза межі щоденної його діяльності, щоденного життє його. А діяльності, що виходить поза коло щоденного життє, у народа нашого не багато, се дотикаєть ся тільки справ або судових, або ліварських, або иноді зацікавить ся хто небудь питанням у сфері релігійній, от і вся, більш-менш позамежна діяльність наших

селян, у якій дадуть вони перевагу панови і повірять йому. Коли-ж пан практично розумний і поради його висловлюють ся не як теорія, а як категоричний приказ, тоді народ вірить такому панови в усьому. А для сього, як я сказала вже, треба знати і народню вдачу, і його погляди на все, радости, кривди, нужду, інтереси духові і матеріяльні, допомагати в тих інтересах і всіма силами настоювати, щоб вони здійснились.

— Я так людей не знаю.

— Так треба знати. На що лізти тоді на село, на що скаржитись на свою бездіяльність? А коли вже осілись тут, так мовчіть, думайте тільки про себе та свої інтереси. Коли-ж хочете зробитись народови користним, так довідайтесь, хто він, чого бажає і як живе, і довідайтесь не по панському, не поверхово, а дізнайтесь до всього так, щоб той самий народ не міг ні дурити, ні експлуатувати вас; щоб кожде його прохання, кожда фраза була відома вам ясно і тонко, щоб сльози народні уміли ви поділяти на сльози щирі і сльози експлуататорські, щоб у проханнях його з'уміли бачити і правду і брехню, якби те прохання не виставляло ся і чим би там не мотивувало ся. Люде наші вдачу мають складну, скриту. Народ ніколи не показує вам усього того, що він думає, він завжди приховує в собі частинку того, чого не хоче висловити по тій або иньшій причині, ви самі повинні відгадати ту частку і рахуватись з нею. До народу нашого треба відноситись строго, справедливо, не попускаючи ні в ту, ні в иньшу сторону, бо тільки вловлять вас раз та два на тому або иньшому, тоді віра до вас пропала. Зрозумійте народ, пройміть ся його інтересами, гарними і поганими рисами його вдачі, наблизьтесь до його так близько, як до свого друга і тоді, запевняю вас, ніколи не почервонієте ви і не повісите голови, коли при вас проженуть вашого діда Омелька там, де присутність його зайва.

— Уляно Іванівно, я вірю вам, почував в своїй душі, що ви праві, але зрозуміти так людей я не зможу. Зближались з людом я не вмю, я можу стежити за ним тільки тоді, коли він сам звертати-меть ся до мене за яким небудь ділом або порадами.

— Чого він до вас ходити-ме? Народ не звернеться до вас, він уже зарані залічив вас своїм інстинктом до категорії народолюбців і, значить, вирік над вами свій присуд, що пан ви для його непотрібний. Може й прийде коли небудь хто небудь, щоб написали йому прошенне, а більше ні з чим не звернуть ся — побачите! Ні, добродію, народа так не пізнасте ви і за сто літ. До народу треба самому вмішуватись, треба вислухати від нього сотні дрібних образ, тонких, але колючих насмішок, явної неповаги, іронічних уваг, ряд недовіря, — пережити все отсе, тактовно проковтнути, то-б то проковтнути так, щоб і в знаки не дати, крім того відплатити за кожду неприємність добрим ділом, не підкреслюючи того доброго, не ждучи за те діло ні плати, ні подяки, та аж тоді тільки народ почне вірити вам, слухати вас. Я родила ся на селі, ось уже шість років як скінчила гімназію і цілком віддала ся народнім інтересам; мала досьвідченого учителя — свого батька, що 52 роки жив у селі з селянами і 52 роки дорослого віку, бо умер він на 74 році життя, — і то проковтнула не одну зневагу. Народ — се хвиля — віє вітер до берега і хвиля котить ся сюди, а подихнув з берега — і хвиля зараз повернула ся, але під хвилями, як і в дійсному морю, багато цінности всякої і коли побачите ви ту цінність, коли промінне цінности тієї загляне в душу вашу, що вам тоді дрібні, поодинокі образи або неприємности? То шкаралюща темноти, то гіркий докір інтелігенції, що власні інтереси свої поставила висше над всяку цінність і занедбала свого рідного, але убогого брата.

— Ви знаєте народ, я се бачу, — заговорив Мисак, — і ви повинні показати мені ту стежку, те діло, де я міг би все таки бути користним народови.

— Ту стежку, те діло? Інтелігентна, освічена людина може бути користна народови у кождому ділі.

— Коли-ж не знаю я тих діл.

— Так ви тоді так і питаєте: які, мовляв, у народа є діла і потреби, де можна-б було бути користним?

— Ну, нехай і так.

— Учити в школі можете?

— Не учителював ніколи.

- Садівництво знаєте?
- Ні.
- Огородництво?
- Зовсім ні.
- Значить агрономічних знань у вас ніяких?
- Ніяких.
- Юридичних?
- Теж.
- Майстерство яке знаєте?
- Не знаю ніякого.
- Може писарем волосним можете?
- Не мав нагоди довідатись про се діловодство, та і взагалі канцелярщина мені дуже противна.
- Сільський писар далеко не канцелярист... А може знаєте, як треба красше будувати оселі?
- Ні, ні! Сього а ні-ні не знаю!
- Знаєте може землемірство?
- Не знаю.
- Студіювали може переселенчеські рухи? Знаєте може умови всіх тих країв, куди-б найкрасше переселялись людям?
- Ні, і сього не знаю.
- Може знаєте що небудь по ветеринарії?
- Нічого. По гігієні тямлю дещо.
- Про се казали ви. А може пасіку вести умієте добре?
- Маю декілька добрих книжок, а практично не працював ніколи.
- Так мабуть вас і випитувати нічого? Скажіть самі, що знаєте ви і що бажали-б робити?
- Мисак почервонів.
- Простіть мене, що потурбував вас? Я бачу сам, що нічого не знаю.
- Але-ж треба знати. Ви не маєте права оселятись під боком у людей не маючи таких знань, якими могли-б поділити ся з народом на його користь, які справді свідчили-б про те, що ви інтелігент, що бажаете і дбаєте по своїй силі бути користним народови хоч у одному якомусь ділі. Положім, знаєте ви, дещо з медицини та гігієни...

Я дозволю собі перекинути ся на хвильку в селянку-пацієнтку і вдам ся до вас за порадою.

Мисак збентежив ся і трівожно дунав очима. Уляна Іванівна спостерегла його турботи і заговорила:

— Ні, я не так провірю ваші знання. Коли хочете, приходьте завтра до мене, я покажу вам своїх пацієнтів і тоді поговоримо з вами про се, — згодні?

Мисак замуляв ся трохи і як той ученик, що зовсім не вивчив своєї лекції, відповів:

— Я радий би, я з дорогою душею, але-ж у мене такі елементарні, такі мізерні знання...

— Але-ж ви придбали їх на те, щоб запомагати народови! Запомагайте, прикладайте їх до діла.

— Так, воно звісно, що так, — муляв ся Мисак, — але який там з мене може бути лікар?

— Добродію, та я теж не лікарка. Знання мої запевне не більші, як ваші, але-ж ділю ся я ними, прикладаю їх до діла, — єсть же багато навкруги нас таких людей, що не знають і того, що ми з вами.

— Так ви-ж все таки напрактикували ся певно.

— То правда, але-ж і ви повинні практикувати. На що-ж тоді і аптеку заводити, на що читати медичні книжки? Та нарешті нічого иньшого ви-ж і не знаєте.

— А коли мені до вас прийти? — наважившись запитав нарешті Мисак.

— Ранком приходьте.

— Коли саме? О якій годині?

— Треба так, поки ще люде не йшли в поле, щоб не гаяти їх робочого часу. Приходьте так після четвертої години.

Мисак кивнув головою, а тимчасом думав: невже-ж панночка так рано встає? Сам він ніколи так рано не вставав і тепер не знав запевне, чи о четвертій годині ще темно, чи вже видно.

— А ви знаєте, де я живу? — запитала Уляна Іванівна.

— Знаю. Дід Омелько показував мені.

— Може-б ви мені показали свою аптику?

— Зробіть ласку!

Мисак повів Уляну Іванівну до своєї господи. Панночка оглянула лікарства; багато дечого повиклидала, дещо понаходила цілком зайве, дечого потрібного зовсім не знайшла, нарешті наказала Мисакови, щоб він завтра захопив з собою деякі лікарства, обійшла усї його хати і зібралась до дому. До села, у якому жила вона, було веретви півтори, — Мисак пропонував свої послуги провести її, але панночка відмовилась. Мисак хотів покликати діда, щоб той провів, але Уляна Іванівна знову запротестувала:

— Бога бійтеся! Через що ви думаете, що я сама бояти-мусь? Кого, чого мені боятись? Хижих звіврів у нас не водить ся, а людей я не бояла ся і не боюсь. Грабіжників та душогубів теж немає у нас, та нарешті мене знає кождий селянин, кожда дитина.

Уляна Іванівна попрощалась і вийшла з Максимового дому. Господар провів її до воріт і прощаючись ще раз запитав:

— А якже селяне дивлять ся на те, що ви на скрипці граете?

— Байдуже. Вони знають, що я учу грати панських дітей і заробляю сим; а що хожу инколи у Розгуки, так певна річ, сьміють ся з сього і називають панськими примхами.

Коли панночка пішла, Мисак походив по саду, а потім зайшов до діда, побалакав з ним і запитав між иньшим:

— Вас, діду, Уляна Іванівна образила, здаєть ся?

— Мене? Уляна Іванівна? Христос з вами! Хиба-ж вона ображає кого небудь?

— А мені здало ся, що ви образились, коли вона прогнала вас.

— Гм, хиба-ж вона проганяла мене? Вона просто сказала, що не моє діло слухати. Так хиба-ж се неправда? Я тільки, старий дурень, сам не догадав ся. Дуже вже задовольнений був, що вона прийшла до нас. Ви ще її, пане, не знаєте! Уляна Іванівна — се той же самий отець Іван, покійний її батько, царство йому небесне!... Ніколи вже не буде у нас такого попа! Спасибі йому, що хоч дочку таку оставив. Усе село молить ся за неї Богу. Вона у нас

все — і судя і добра порадиця, і лікар і заступник в усьому!

Дід розігнав ся багато дечого розказувати, та Мисак сказав, що йому ніколи і пішов до свого кабінету.

VI.

День, ближшого Мисакового знаомства з Уляною Іванівною був днем повороту усього його життя в Затишку. Поговоривши з дідом і запевнившись, що він справді не образив ся, Мисак ще дужше підкреслив собі поважність Уляни Іванівни і ще більше почував себе нездатним до народньої діяльности; але-ж давши панночці обіцянку зайти до неї завтра ранком з лікарствами, мимоволі хвилював ся, трівожив ся за свою непрактичність, незнання та неумінне і, щоб хоч трохи виправдати себе, сів за медичні книжки і почав готувитись. Ніколи ні однієї книжки не читав він з таким старанням, як сьогодні. Давно уже минула північ, але він не звертав уваги, а все читав, заучував, екзамнував себе і опам'ятав ся тільки тоді, коли прозвонив годинник третю годину. На дворі було уже видно, зорі погасали одна за другою і на траві біліла роса. Ніколи Мисак не вставав так рано і йому приємно було бачити незнайомі картини раннього ранку. Сон і на думку не спадав йому, а натомлена голова не хотіла вже працювати над медициною. Мисак погасив свою лампу, узяв у кишеню потрібні лікарства і вийшов з свого двору. З пів години походив він понад Дніпром, з великою насолодою стежив, як зарум'янювалось на сході небо, просипали ся пташки, оживала природа, — усе дивувало, чарувало, насоложувало його.

„І чому я не звик так рано вставати?“ жалкував у своїх думках Мисак, прямуючи тихою ходою до села. На селі починало ся вже життє: на вигон виганяли овечок, скот, скрипіли колодязі, сьпівали півні, де-не-де гавкали собаки, зустрінулось декілька душ жінок та чоловіків, що поспішали холодком у поле. Се знову для Мисака було нове, невидане і справляло приємне, глибоке вражінне.

Коли Мисак увійшов нарешті в двір Уляни Іванівни, то застав уже там дві жінки і одного чоловіка. Вони сиділи на прязьбі і видимо зібрались у поле, бо у чоловіка була з собою коса, мантачка, кунка, брус, молоток і торба з хлібом, у жінок теж — у однієї була на руках дитина, а на плечи висіли сакви з хлібом, біля пояса теліпалась тиковка з водою і пляшка з молоком, а у другої — два серпи, двоє грабель, колиска за плечима і тринози для неї. Мисак поздоровкав ся з людьми, ті вклонились і здивовано провели його очима. Мисак почував себе чужим, зайвим, і, аби швидше уникнути від спинених на йому поглядів, хутко пішов у сіни. Тут зустріла його Уляна Іванівна; привиталась, подякувала, що не спізнив ся з лікарствами і повела його до своєї чистої, просторої пекарні.

— Се мій прийомний покій, — пояснила панночка.

В пекарні сидів уже на ослінчику чоловік з засуканими до колін холошнями. На ногах у його були рани і хоч видимо були вже промяті, а тимчасом робили непримне вражінне своїми страшними та розгноєними виразками.

— Се гостець, — промовила Уляна Іванівна, показуючи на ноги хорого.

Мисак дивив ся на розгноєні рани і не говорив нічого.

— Пропну стежити за моїми ліками і коли що робити-му не так, поправляйте мене.

Мисак уклонив ся мовчки.

Уляна Іванівна розпліскувала тимчасом стальку так званої тимофіївської лиманної глини, а потім почала нею валіпляти виразки.

Хорий деякий час мовчав, а нарешті заговорив:

— Ви мені, Уляно Іванівно, краще намазуйте мазею, а не гліною: у Олексі такий же самий гостець і ви мажете йому жовтою мазею, а мені гліною. Він почав дічитись після мене і в його підживає вже, а у мене й знаків не подає.

— Батькови своєму розкажи! — гримнула Уляна Іванівна.

— Так воно-ж би загоїлось швидше! — протестував пацієнт.

Панночка робила своє діло і поясняла спокійно:

— Ти з яким ділом возиш ся?

— Та з яким же, звісно, з яким!

— Назови свою роботу!

— Печникую.

— А Олекса що робить?

— Кравцює.

— Робота ваша однакова?

— Ні.

— Так отже коли робота не однакова, так і ліки не однакові.

— Так болізнъ же однакова.

— Ти йому образи, а він тобі дубя! У твоєму ділі завсіди курява, що хвилини нагинатись та підводитись треба, та носити цеглу важку — се все розкуйовджує повязку і допускає до виразок пилюху, а Олекса сидить собі спокійно в хаті та шиє. Глина не пустить до виразок пилюхи, хоч би повязка і зовсім зсунулась, а мазь за одну годину грязею зробить ся і замість того, щоб допомогти, ще шкоду зробить — розумієш?

Пациєнт мовчав.

Уляна Іванівна бачила, що не переконала ще хорого, і тому заговорила далі:

— Олекса і ти однаково слабуете?

— Однаково.

— Олекса платить мені за ліки, чи ні?

— Ні.

— А ти платиш?

— Ні.

— Так через що-ж я одного хочувилічити швидше, а другого не швидко?

Пациєнт мовчав.

— Чого-ж ти мовчиш?

— Та воно звісно... А тільки хотілось би видужати швидше.

— Глина так самовилічить тебе, тільки подвійно довше... Покинь свою роботу, сиди у хаті нічого не роблячи, так і тобі мазею мазати-му.

— Еге, сього не можна!

— То-то, що не можна! Так нічого-ж тобі і плескати того, чого не розумієш, або не хочеш розуміти. Усі-б ви повідужували швидше, якби могли нічого не робити!... Та коли вже так хочеться тобі лічитись мажею, то завтра я прикладати-му уже не глину, а мазь.

— Ні, ні, Уляно Іванівно, я вже не хочу! Я робити-му, як ви прикажете.

— Ну, так і йди собі з Богом, а завтра знову приходи. Бережи тільки, щоб не зовувалась повязка, та не забувай, що не можна свинини їсти і горілки пити.

Пацієнт мовчки спускав свої вадукані холошні і перевязував їх у низу мотузочками, а Уляна Іванівна тимчасом гукнула в двері:

— Марино!

У пекарню увійшла молодиця і з нею старійша жінка, певно мати або свекруха. Уляна Іванівна нахилилась до дитини, що молодиця держала на руках, і зняла з неї шапочку. Голова у дитини була покрита струпом. Уляна Іванівна поторкала пальцями струпа з різних боків, намазала дитачу голову якоюсь мажею, поторкала маленьку дівчинку по щоці, усміхнулась до неї і вимовила:

— От-от здоровенькі будемо з тобою!

Беззубе дитя широко усміхнулося, хитнуло ще кріпкою ще головою і потягло до рота свого кулачка.

— Вершком не забуваєте мазати голівку? — звернулась панночка до обох жінок.

— Ні, ні! Як ви казали, так і робимо.

— Завтра дитини не приносьте, а коли повернетесь з поля, викупайте її гарненько тай голівку змочуйте, закутавши чистенькою шматочкою, нехай відпарюється струп, а коли голівка присохне — намажте вершком і надіньте чисту шапочку. Так само зробіть і завтра в ранці і в вечері, а після завтрього, коли до мене йти-мете, дитину викупайте, а голівки не мочіть. Глядіть же, не забудьте все зробити так, як я розказую, а особливо памятайте переміняти шапочку, бо тепер духота, спека і для дитини дуже погано буде, коли не переміняти-мете шапочки по два рази на день, — чуєте?

— Та ми-ж отсе навмисне й ходимо в двох, щоб не забути нічого, — поясняла стара, — що забуде Марина, я пригадаю, а що забуду я — вона не забуде. Спасибі вам, Уляно Іванівно! Дай вам Боже вік довгий! — дякувала стара, а за нею і молодиця проказувала.

Після сих увійшла молодиця Марта. У неї теж на руках була дитина. І молодиця і дитя обое були жовті, худі, аж страшно було дивити ся на їх.

— Ну, що, пєш молоко? — запитала Уляна Іванівна.

— Ні, не пю.

— Чому-ж не пєш?

— Батюшка не дозволили, — Петрівка, кажуть, грїх.

— А казала-ж ти батюшці, що се я звелїла тобі молоко пити.

— Казала.

Уляна Іванівна нахмурилась.

— А казала ти батюшці, що дитину годуєш?

— Ні, про се не казала.

Уляна Іванівна хутко написала записку, виїшла з хати і зараз же післала дівчину-пацієнтку до попа, а в пекарню ввела лїт дванайцяти хлопця.

— Що в тебе? — запитала панночка.

— Нічого, — відповів хлопець.

— Він, слава Богу, здоровенький у мене, та тільки заложило йому праве вухо, — пояснила хлопцева мати, що теж увійшла в хату.

Уляна Іванівна підвела хлопця до вікна і розглянула вухо. Згодом покликала до себе Мисака і промовила:

— Як ви думаете, що там?

Мисак уважно розглянув і відповів:

— Грязї повно.

— Грязї, отже менї здаєть ся, що нї.

Уляна Іванівна пішла до своєї комнати, принесла з собою тоненькі щипчики, знову підвела хлопця до вікна і досить хутко та удатно виняла з вуха прусака, показала його Мисакови, а потім жінці і нарешті самому хлопцеві.

— Бачиш, що заложило тобі вухо?

— Бачу! — сьміючись відповідав хлопець.

Панночка принесла резову кирскавку, промила хлопцеві вухо і строго наказала матері, щоб та випарювала прусаків окропом та добре замазувала ті щілини, де вони живуть та плодять ся.

— І, панночко, чого вже я з ними не робила, та нічого не вдію. Уже мені один гончар пораяв був зловити їх штук п'ять, покласти в душпину з горіха, зайти до Жида, посидіти трохи, запитати, чи любі тобі гості, і коли скаже — любі — випустити нишком з душпини принесених гостей, тай до дому. Побожив ся гончар, що всі тоді перейдуть до Жида. І се робила, аж два рази робила, та нічого не помогло.

— Крону треба купити, — вмішав ся Мисак, — перемішати його з товченим сахаром тай посипати там, де водять ся прусаки і тоді всі загинуть — се найліпше средство.

— Сього не можна; крон — се отруйлива зелена хварба, а у неї діти; хиба-ж можна устерегти, щоб дівчора укупі з прусаками не лизала отрути?

У хату увійшла дівчина і подала Улянї Іванівні записку. Панночка прочитала і звернула ся до Марти:

— Батюшка дозволяє пити молоко і їсти все те, що я звелю. Так отже слухай: пий молока яко мога більше і треба ще тобі варити юшку з курцею, се для тебе і для твоєї дитини найкрасні будуть ліки.

— Ой, панночко! Молоко — то ще Господь простить, а якже таки в Петрівку та мясиво їсти? Тоді-ж мені хоч на селі не живи! Та хиба-ж курятина лікарство? Та ніхто і не повірить сьому, усі скажуть, що я навмисне прохала вас, аби дозволили скором їсти.

— А хочеш ти, щоб бути здоровою з дитиною?

— Та хто-ж сього, Уляно Іванівно, не хоче? Про себе мені байдуже, а коли-б Господь оздоровив Петруся мого. Ви вже порадьте мені красше, чим і як допомогти йому бідненькому? — Молодиця підвела в гору обидві дитячі рученята, пустила їх і вони, мов тії поворозки, упали на материні груди. — Бачте, яке воно сухеньке та кволе. Аж серце болить дивлячи ся на його, — здасть ся, душу-б свою виняла та віддала йому.

— Так отже вислухай, — які у тебе кури?

— Жовті, білі та чорні.

— А зазулясті є?

— Одна, — та така гарна, чубатенька, — а несуча, несуча!...

— Слухай же мене: хвороба у тебе і в твоєї дитини однаковісенька івилічити вас можна тільки молоком та курятиною з зазулястих курей. Треба до схід сонця зарізати зазулясту курицю, обпатрати її, відрубати ніжки і закинути їх через голову у таке місце, де люде не ходять; розділити курицю пополам і варити з неї кашку. Перший тиждень по півкуриці на день, а три тижні по одній третині на день. Коли місяць мине, то побачим, що і ти і Петрусь — обоє будете здорові. Іди собі тай роби так, як я тобі велю, а коли хто буде що небудь говорити, чи дорікати тобі, так пішлиш таку людину до мене.

Марта похнюпилася і пішла з хати, але вернула ся з сїней і запитала:

— А що-ж я буду робити, коли у мене одна тільки зазуляста куриця і є?

— Вимінай у сусідів на чорну, на білу.

— Спасибі вам! — Марта поклонилася і вийшла.

— Коли все зробиш так, як я звеліла, то навідаш ся до мене через тиждень' — гукнула Уляна Іванівна навздогінці.

— На що-ж ви, Уляно Іванівно, закріпляєте в людях повіре? — не витерпів Мисак. — З повірями боротись треба...

— Спасибі за пораду! Що треба бороти ся з повірями, то се правда, але-ж боротись треба з ними освітотою, тай не рік і не два, а коли перед вами два живі трупн, що охляли за самим хлібом з водою, і коли трупів тих нічим не умовиш їсти свором, крім повіря, то нехай і воно робить добре діло при таких сумних випадках. Ви може думаєте, що умовили-б молодицю їсти курятину не повірям, а розумними доказами? Овва, не така у нас темнота, не такі люде! Хто повірив би вам, що курятина лікарство, коли-б не різати курей до схід сонця та не закидати через голову ніжок? А з замогою повіря я цілком певна,

що буде тепер усе зроблено так, як зведено, бо й самій молодиці є тепер спромога доказати, що зазулясті кури — лікарство; дорікати Петрівкою її уже ніхто не буде, — ну, та про се ми поговоримо з вами опісля.

— Уляно! — гукнула панночка.

У хату увійшла та сама дівчина, що носила попови записку.

— Ну що, як тобі?

— Красше стало.

Уляна Іванівна оглянула дівчині очі, закапала їх лікарством, наказала не лапатись і не доторкатись до очей руками і один за другим викликала ще двох слабих — одного з розбитими пальцями на руді, а другого — з очима.

Коли прийом скінчив ся, Уляна Іванівна поприбирала свої ліки, дмухнула в самовара, що стояв біля печі, помилла руки і запросила свого гостя до комнати.

Поки Уляна Іванівна лагодилась до чаю, Мисак розглядав її хату, а їх було три. Одна, у якій мали вони пити чай, була і за гостинну і за їдальню; друга — видимо була спочивальня, а в третій стояв великий стіл, закладений нотами та книжками, на стіні висіли три скрипки, гітара, а під однією стінкою стояла фісгармонія. В усій квартирі було просто, чисто і привітливо. У гостинній їдальні вікна заставлені були квітками, вишитими, попорськаними, сьвіжими, як у саду. Що до меблів, то в хатах стояло тільки те, без чого не можна було обійтись, а саме: одна канапка, декілька стільців, один стіл обідальний та ще два менші попід стінками: на одному з їх стояв старинний годинник, а на другому машина до шитва. У хаті, де були скрипки та ноти, стояло супроти стола велике м'яке крісло та два стільці, на стінках висіло ще декілька портретів значних письменників та композиторів. На столі стояло три бюсти: Гейне, Турґенєва і Шевченка.

Мисак почував себе дуже присмно і помішуючи чай у шклянці почав з того, що висловив Улянї Іванівні і своє здивування і зачарування, спіткавши в нїй таку діяльність, енергію та силу волї, якої, дай Боже, кожній інтелігентній людині, що оселила ся межі народом. Уляна Іванівна спокійно вислухала його і нарешті завважила:

— Похвала ваша цілком зайва, а от що до чаю, то пийте його, добродію, не гаючись, бо мені треба ще навідатись до деяких слабих та послішати і в місто, бо у мене сьогодні музичний день. Коли-ж бажасте побалачити зо мною, а може маєте охоту і помагати мені, то прошу вас до себе сьогодні над вечір о годині шостій, тоді я буду цілком вільна і може до чого небудь добалакаємось.

— Спасибі, дякую вам! — проговорив Мисак і справді почав спішити пити чай, бо Уляна Іванівна хоч і привітно та ласкаво завважила йому про свої діла, але-ж тон її був о стільки діловий, що не послухатись його не можна було.

На столі стояли булки, варення і Уляна Іванівна припрошувала гостя покоштувати господарської умілости пекти булки та варити варення, а коли завважила, що той так уже поспішаєть ся в часм, то промовила привітно усміхаючись:

— Ви, добродію, так уже спішите пити чай, що мені аж ніяково, та крім того попечетесь іще, — лічити доведеть ся! Робіть усяку роботу спокійнійше і тоді все красше виходити-ме. — При останніх словах Уляна Іванівна почервоніла, але зараз же і завважила: — Ви мене простіть, що я ніби то поучаю вас! Се просто виробила ся у мене така звичка сільська, або як говорять у вас у Києві — провінціяльний тон. Я розумію, що се не гаразд, що скидаєть ся, або й зовсім похоже на невихованість, але що-ж маєте робити? З освіченими, інтелігентними людьми бачу ся я на місяць два-три рази, на дві-три хвилини, а з селянами що дня, і не хвилинами бачу ся з ними, а по 10—15 годнн на день; завсіди приходить ся не розмовляти, а поучати. Се трапляти-меть ся зо мною нераз, але-ж наперед прошу вибачити за все те, що трапить ся.

— Я, Уляно Іванівно, і не думаю ображатись. Коли-б ви навіть і поучали мене, то се було-б тільки справедливо. На селі, та ще на ваших очах, я можу бути тільки учеником.

— Коли так, то се мені дуже приємно; не того, звичайно, що мати-му у себе ученика, а того, що ви подасте своїми словами надію зробити з вас свого співробітника

на селі, тож нехай буде вам перша моя лекція така: коли ви любите підхвалювати людей, то будь ласка не прикладайте до мене вашої звички; людей таких я не люблю і говорю вам се в очи. Ми поговоримо з вами докладненько і про се, а поки що мушу признатись вам, що думала я про вас, коли переселилсь ви у Затишок. Мені здавало ся, що переїхали ви на село з якимсь готовим уже пляном діяльності, що у вас виучать ся багато дечому не тільки селяне, а й перша я; тепер же, переконавшись на превеликий жаль, що се була моя помилка, ставляю вам цілком серйозно таке питання: чи згоджуетесь ви — по щирости, а не з ввічливости — стати моїм співробітником?

Мисак червонів, забув про свій чай і тільки прислухав ся до кожного слова Ульяни Іванівни. Коли-ж поставлене йому було категоричне запитання, Мисак набрав ся сьміливости і відповів:

— Перш над усе — ніколи я на своєму віку не підхвалював тих людей, які не заслугували на те; що переїхав я на село тільки для себе — се гірка для мене правда, а що бажав би я стати співробітником вашим, то не підхвалюючи, не з чемности, а по совісти кажу вам: учителю, учи мене і по силі своїй, по здатности я буду твоїм співробітником!

Уляна Іванівна подала Мисакowi руку і промовила:

— Ображати вас я не бажала; я тільки висловила вам свою думку. За згоду-ж вашу помагати мені — сердечне вам спасибі! Самій мені так багато діла на селі, що голови моєї не стає! Раєли і рають мені покинути село і переселитись у місто, але-ж коли подумаю я, що треба кинути мені отсю мою рідну хатину, садочок свій, село з тими людьми, що не дають мені спокою ріжними своїми потребами, — коли подумаю насправжкі, що все отсе мені треба кинути, а оселитись у місті, так у грудях моїх ладнаєть ся щось увірватись і кинути село у мене нема сили. Ось поживіть, ось придивіть ся до людського життя, до його темноти, до економічного убожества, до безпомічности, до старшини з писарем, до трьох крамарів-Жидків, до нашого попа і тоді побачите, що кидати село —

се злочинство, велике злочинство, коли не лишаєте ще по собі ні одного оборонця сільських інтересів.

— А піп хіба не підтримує діяльності вашої?

— Піп... Познакомтесь з ним! Я ніяк не можу зрозуміти — чого він пішов у попи, чого поліз на село? Ну, та Бог з ним! Людина він, загально кажучи, не така вже зла в душі своїй, але чудна людина, незрозуміла мені. Ви познайоміться з ним, се не пошкодить. Хочете, ми так зробим: я відведу вас до його, познакоблю, а сама піду по своєму ділу, — хочете?

— Та мені однаково; тільки я мав на думці прохати вас познакомити мене спершу з деякими селянами...

— Се добре, се від вас не втече, але перш, ніж знакомитись з селянами, треба спізнатись з сільським начальством, довідатись, як дивить ся воно на людей, що думає про їх, бо не почавши з сього вас можуть залічити до соціялістів і післати донос, як і трапилось се позаторік з учителем.

— Хто-ж на його доніс?

— А хто-ж його знає? Треба усіх розкусити гарненько, щоб можна було догадуватись.

— А на вас не доносять?

— Може й доносять, та поки що ведеть ся без пригод. Посваримось иноді з деким, та на тому й кінчаєть ся.

— А учитель який у вас?

— Нічого собі, людина порядна, молодий тільки дуже.

— Нуте, а писар та старшина?

— Добродію! Поживете, цікавити-метесь, то всіх знати-мете. Одним або двома словами людини схарактеризувати не можна!... Але-ж, одначе, пора нам і рушати.

Через деякий час Мисак і Уляна Іванівна були вже на вулиці і прямували до попового дому. Піп жив недалеко і вони незабаром були вже в поповому дворі.

Отець Миколай сидів на рундуці і бавив ся з своїми дітьми. Побачивши біля воріт гостей, він підвів ся з рундука і пішов на зустріч. На гостей кинулись з різних кутків двору собаки. О. Миколай тупнув ногою, накричав на їх і, приглажуючи на голові водос, наблизив ся до гостей.

— Просимо, просимо, Уляно Іванівно! — привітно та чомно заговорив о. Миколай, відступаючи на бік і даючи просту дорогу до ганку.

— Я на хвилину до вас, о. Миколай; мені дуже-дуже ніколи! Я на бігу, аби тільки познакомити вас з новим сусідом нашим, добродієм Максимом... Максимом... От бачите й забула, як величати вас по батькови.

— Звали Петровичем, — підказав Мисак.

— Так отже вам: Максим Петрович Мисак, господар Затишка. Отсе вам і все, будьте здорові і не затримуйте мене.

Уляна Іванівна подала руку о. Миколаю, Мисакови кивнула головою і пішла по своєму ділу.

— Чув я про вас, Максим Петрович, чув. А особливо наслухав ся про ваш Затишок та садовину... Якеж вам живеть ся у богоспасаних Палестинах наших?

— Слава Богу! Живеть ся, поки що, добре, спокійно; а се для мене найголовнійше.

— З Уляною Іванівною давно вже познайомились?

— Учора.

— Тільки вчора? Що-ж отсе ви так!... Але-ж просимо до господи!

О. Миколай узяв Мисака під руку і повів до будинку.

— Олю! — гукнув він на свою доньку, що бігала по дворі, — а побіжи до мами, чи вона встала вже, чи ще спить?

— Простіть мене, Бога ради, — заговорив Мисак, — я собі й байдуже, що так ще рано; простіть, будьте ласкаві!

— Максим Петрович, та Бог з вами, чого ви турбуєтесь? Яке тепер рано?

О. Миколай подивив ся на свій годинник:

— Чверть на дев'яту; а ми встаєм звичайно в п'ять.

На ганку з'явилась матушка і дуже щиро та сердечно привітала Максима Петровича.

— Всю ніч у мене боїли зуби, — поясняла вона Мисакови, — тільки о п'ятій годні ранку очима звела; а ви мабуть давно тут на рундуку? — звернулася вона до о. Миколая.

— Ні, не давно. Просимо-ж, просимо, Максим Петрович!

І Мисака поведи в господу. О. Миколай, матушка і вся їх дітвора подобались Мисакови відразу, він почував себе так вільно, так добре, неначе у власній хаті і не соромлячись ні на крихту оглядав простору хату своїх нових знайомих. Хата заставлена буда ріжними меблями, по стінах висіли картини і хоч усе те не мало ознаків цінности та дорожнечі, а тим часом свідчило все таки, що понови жило ся і не зовсім погано і не зовсім убого, а як більшости наших попів на Україні.

— Чого-ж отсе ви так довго не знайомились з нами? — запитала матушка Максима Петровича.

— Та ще й на посьвату будинку не запрошували, — додав о. Миколай, — а привезли свого батьшуку з Кніва.

— То наш військовий батьшука, — пояснив Мисак, — він сам забажав того, щоби прислужитись на прощання своєму довголітньому прихожанину. Дуже він гарна та приємна людина! А що так довго не знайомив ся я з вами і ні з ким, так я вже й сам не зумію розказати вам, через що воно так склало ся, — мабуть через те, що нічого не думаючи спочивав цілих пів року після огидливої канцелярщини.

— А ви-ж у якому відомстві служили чи служите? — запитав О. Миколай.

— Служив у інтенданстві, а тепер маю відставку і відпочинок під кінець віку.

О. Миколай почав роспитувати Мисака про Київ, про те, через що саме оселив ся він у Затишку, а не зостав ся жити в Київі і т. д. Максим Петрович з подробицями відповідав о. Миколаю на всі його запитання, а догадлива матушка тим часом подала на стіл ріжних закусок, горілки, наливки доброї і почала припрошувати „перехватити“ трохи.

Щира, сердечна привітливість господарів та тнідання з ріжними наливками затримали Мисака так довго, що він аж о третій тільки годині дня повернув ся у свій Затишок і зараз же роспорядив ся, щоби приготувались на

завтра приймати гостей, бо він запросив до себе батьошку з матушкою і має ще запросити Уляну Іванівну.

Розпорядившись як слід та пославши діда Омелька у місто за деякою купівлею, Мисак відпочив трохи і о шостій годині вечера пішов до Уляни Іванівни.

VII.

Господар Затишка вернув ся від Уляни Іванівни о десятій годині вечера і був дуже незадовольнений. Смутило його те, що не розпитавшись гаразд запросив він до себе у гості о. Миколая та запрошував ще і Уляну Іванівну, яка зовсім не бажала зближатись з ним по якихсь відомих їй причинах і заявила Мисакові, що завтра не може до його прийти жадним чином. Дві години умовляв Максим Уляну Іванівну, аж поки та відповіла нарешті:

— Добре, Максим Петрович, я прийду, але-ж відайте наперед і не гнівайтесь, коли ми з о. Миколаєм пересваримось у вашій господі. Згодні на такі умови, чи ні?

Мисак знову умовляв її та доводив; що сварка ніколи не може дати добрих наслідків, що пробувши, нарешті, один вечір без сварки хоча-б і з ворогом, — зовсім не значить зблизитись з ним, або взяти на себе обовязок конче зблизитись; що Уляна Іванівна й без того не дає о. Миколаю жадного приводу вважати її за ворога і т. д. і т. д. Та як не доводив Мисак, і що не говорив, але панночка стояла на своїому і умов не відміняла.

Тепер Мисак ходив по своїому кабінету і думав думи. Не шкода було йому ні о. Миколая, ні матушки — Марусі Павлівни, а шкода було, що у його саме, у його власному домі Уляна Іванівна повинна була сваритись, почувати себе незадовольненою, а може ще й ображеною і все по його милости. Правда, у його був час згодитись на те, щоб Уляна Іванівна не приходила, але-ж він не міг зробити сього, бо і в пона дав слово, що конче запросить Уляну Іванівну та ще й з скрипкою. Він розказував о. Миколаю і Марусі Павлівні про той випадок, де і як познакомив ся з Уляною Іванівною і оповіданням своїм так зацікавив їх,

а особливо о. Миколая, що у нього аж очі сяяли з нетерплячки та бажання послухати чарівний спів та музику Уляни Іванівни. А панночку і роздратовало більш над усе те, що вона мусіла не тільки прослідити по приятельськи цілий вечір з о. Миколаєм, а ще навіть співати і грати йому. Коли-ж, нарешті, згодилась вона на відомих умовах прийти до Максима Петровича, так він наважився ще й запитати вдруге, чи з скрипкою прийде вона, чи без скрипки? Правда, питання висловлене було так нерішучо і так несміливо, що Уляна Іванівна, здалося йому, тільки з жалощів не впладала його, бо той її острій погляд і колюча відповідь: „авже-ж з скрипкою, авже-ж!“ досить свідчили, в якому вона була настрою. Мисак кавав ся, що вдруге наважився запитати її про скрипку, але-ж сказаного вернути було неможна. І чого вона така не задовольнена на о. Миколая, і чому нарешті не захотіла пояснити йому сього? Задавав собі Мисак питання ходячи по своєму кабінету.

Годинник продзвонив першу годину ночі, а Максим Петрович усе ходив по хаті та придумував, як би так зробити, щоб обминути небажану сварку і взагалі подагодити свої відносини до Уляни Іванівни, сієї живої, діяльної людини, яка безперечно може навести його хоч на який небудь шлях корисного діла і pomoже йому заглушити в душі той голос, що так докоряє його останніми часами за таку довгу бездіяльність.

Як не думав, про що не міркував Мисак, але-ж ясно бачив, що всі ті думки не доводили ні до чого певного. Не міг він поєднати межі собою таких двох осіб, яких знав занадто мало, занадто поверхово. Правда, се помогло вже йому та і на далі pomoже цілком совісно виправдатись перед обома сторонами в своїй невинности, бо як о. Миколай, так само і Уляна Іванівна нічого поганого не говорили йому одно про другого; тільки й пригадувались йому слова панночки, як говорила вона: „я ніяк не можу зрозуміти, чого він поліз у поли“, а потім додала: „та Бог з ним, він не такий уже поганий чоловік“ і нарешті сама-ж повела його і познакомити з батюшкою. Положим, були у неї і деякі мотиви, коли говорила вона про те, що

перше ніж знакомитись з людьми, треба спізнатись з сільським начальством, щоб не прийняли за соціаліста... Мисак пригадував тепер усе, що говорила панночка, але-ж усі її слова так переплутались тоді у його в голові і так до того ще затуманила його ласкава привітливність батюшки та матушки, що він просто спантеличився, не мав часу подумати гаразд, розміркувати, а через те і їх запросив і дав слово запросити Уляну Іванівну.

Намагався Мисак пригадати і все те, що говорилося у попа, але нічого такого не пригадував він, щоб хоч натякало на які небудь неприємности. Тільки одна фраза й запала йому в голову, що наїв жартовливо висловив піп, — Уляна Іванівна, сказав він, дуже мабуть порядна людина, та тільки не можна їй класти пальця в рота, — раптом відкусить. Але-ж фраза ся ні тоді, ні тепер не говорила Мисакови нічого. Вона характеризувала тільки Уляну Іванівну, а вже найбільше показувала на те, що межі попом і панночкою були якісь маленькі непорозуміння, або несимпатії, але чи слід-же було йому надавати сьому велике значіння? Хиба-ж не всі люди в очах одно другого порошину бачать?

Довго ще міркував Мисак про завтрішний день навіть і тоді, коли вже ляг у постіль, але міркування скінчилося нарешті глибоким, здоровим сном і Мисак проснув ся другого дня аж тільки о восьмій годині ранку.

Пючи чай йому знову спало на думку вчорашнє, та тільки тепер не спинався він на сьому, бо Улита що хвилини вбігала до його в кімнату і все прохала то поради то пояснень у куховарських своїх справах, бо вона вже з самого раннього ранку поралася над великим обідом з ріжними пирогами, жареним, вареним та ще якимсь таким солодким, що все забувала, як воно готується та приправляється і бігала до пана розпитуватись. Пан розказував, хоч правду кажучи, і сам не знав, чи так воно, чи до ладу вийдуть ті панські ласощі, або просто звичайне желе з ягід.

Наблизилась третя година дня, — саме той час, коли повинні були збиратись гості.

Першими прибули батюшка та матушка. При першій зустрічі з ними Мисак почув тривогу у своєму серці і всіми силами намагався задушити її в собі та неподати жадного знаку. Він дуже привітливо зустрів своїх гостей і запросив їх, поки що, оглянути сад, не гніваючись на те, що він, як самотній господар, мусить на хвилину кинути їх, щоб зробити в домі відповідний порядок. Батюшка та матушка і в голові не покладали протестувати, а через те пішли собі по всьому саду як у себе дома, а Мисак тим часом давав у домі порядок, сам розтворив декілька пляшок з винами, розставив їх по столу, оглянув — чи все було на столі поставлене та положене і знову вийшов у сад.

Через декілька хвилин надійшла і Уляна Іванівна. Вона була спокійна і несла під рукою скрипку.

Мисак і зрадів і стурбувався; він дякував панночку за її ласкавість і зараз-же запросив гостей до господи на обід. Гості, увійшовши до господи, перш за все оглянули кожду хату і перейшли нарешті до їдальні.

Максим Петрович з хвилини на хвилину сподівався якої небудь сварки, або неприємности, але-ж, на велику йому втіху та радість, нічого такого не було, — усі розмовляли спокійно, лагідно і, здавалось, ніщо не віщувало чого небудь неприємного.

Улитин обід удався як найкраще, — смакували гості і добрий борщ, і пиріжки, і жарені карасі в сметані і нарешті желе — усе було зроблено до ладу і смашно. Не поганьбив ніхто і наливки та вини, — Мисак тяжив смак у сіх річах і на вино грошей не пошкодував; його було хоч і небагато, але добре, а наливки заправлялись під його доглядом по рецепту, який наділила йому в Києві жінка „його превосходительства“, колишнього начальства.

Обідали повагом не спішучи і затягли обід аж до 5-ої години вечера. Після останньої страви подали каву, яку тут-же в їдальні зварив сам господар.

За кавою Уляна Іванівна вийшла з за стола, узяла в руки свою скрипку, настроїла її, провела декілька разів смичком по струнах, задумалась на хвилину і в перемінку з музикою почала співати:

Журила ся понадя своєю бідою:
— Ох мені тяжко, ох мені нудно,
що піп з бородою!...

З першого-ж куплету о. Миколай і Маруся Павлівна нахмурились. Мясак почервонів по самі вуха і сидів не підводячи очей, а Уляна Іванівна сьпівала далі:

Ой продала понадя кури та індики,
запрягла коня в ґринджола —
гайда до владики! і т. д.

Слухачі слухали, але картина не відміняла ся. Коли-ж пісня була досьпівана до кінця, Уляна Іванівна заговорила з усьмішкою:

— Що-ж отсе ви так заслухали ся, що аж кави не пете? Чи пісня моя так дуже подобала ся, чи вже занадто неприємна? Не хотілось би останнього думати, — се пісня народня.

На запитання зразу не відповідав ніхто; першим одначе заговорив о. Миколай:

— Та пісня то як пісня, — поганого у ній нема нічого, погано тільки те, що ви навмисне просьпівали її, та ще з попередньою думкою, щоб шпигонути матушку та о. Миколая, але за що? Так і придумати трудно.

— Шпигонути? Господь з вами! У мене в самої батько був піп, а мати — матушка, та ще до того і тієї самої парафії, якою правите тепер ви, о. Миколай.

— Але-ж ви, Уляно Іванівно, не сьпівали мабуть сієї пісні своєму батькови та матері? — хвилюючись і червоніючи запитала матушка.

— Не сьпівала, то правда ваша, але-ж на те була причина: той піп, крім того, що доводив ся мені рідним батьком, був ще зовсім не таким попом, як о. Миколай, а дійсне був народним пастирем, — се я можу говорити завсїди з певністю і не червоніючи.

— Ваша правда, — заговорив о. Миколай, — сперечатись я не буду; але-ж батько ваш був добрим пастирем тільки через те, що саме тоді після о. Миколая не могла залишитись така дочка, як ви, а коли-б се трапилось і жила вона у вашому селі, то навряд чи був би

о. Іван таким пастирем, яким прожив він до своєї смерті.

— А хіба добрий пастир залежить від дочки о. Івана або о. Миколая? — запитала Уляна Іванівна.

— Не від дочки о. Миколая, а що від дочки о. Івана, то се правда.

— Не знала я, а то-б давно приложила усї свої старання до о. Миколая, щоб зробити з нього доброго пастиря.

— Досить уже з вас і того, що приложили свої старання до попередніх двох батьшук і направили їх на доbru стежку!... — остро завважила матушка.

— Заслужили того! — спокійно відповіла Уляна Іванівна і додала: — Майте на увазі, що те саме буде і з о. Миколаєм, коли не перестане він так поводитись, як поводить ся ось уже скоро два роки.

О. Миколай зблід і питливими очима вставив ся на панночку.

— А якже о. Миколай поводить ся? — тихшим і трохи зляканим голосом запитала матушка.

— Скажіть, будь ласка, скажіть! І я хотїв би знати про се заздалегідь! — вставив своє слово о. Миколай, все-ж таки не зводячи очей з Уляни Іванівни.

— Добре, я скажу!

І панночка виразним голосом почала:

— На якій підставі і задля чого переслідуете ви людей, щоб не справляли вони своїх народніх свят на зелену неділю та на Купала? Чим керуетесь ви, розганяючи вечерниці та досвітки? За що забороняете єцьівати веснянок на вулиці? Яка ваша мета забороняти у невеличкі пости вживати скором тим хорим людям, яким єдині ліки, єдине спасіння у добрій їжі? На що і для чого налягаєте ви на учителя і на школярів, щоб вони з усіх сил заучували як найкрасше московську мову? На яку користь що неділі читаєте ви проповіді на такій суто-московській мові, що й мені не під силу усе второпати як слід? Через що ухиляєтесь ви від людей, коли вдають ся вони до вас за ріжними порадами? На чию радість і для якої мети віднімали ви у деяких селян книжки

українські? Задля чого нарешті настроюєте ви людей супроти мене? Хто ви, скажіть ви мені, чи ви піп, чи звичайний чиновник, чи поліціант, чи просто жандарм? Скажіть мені по правді, по совісти, як може сказати кожда чесна людина, яких би вона переконань не була. Одно слово: скажіть правдиво, ясно, не ухиляючись, не уникаючи, щоб знала я, з ким маю діло. Тоді, даю вам слово чести, я залишу вас у спокою, і залишу тільки через те, що ви, укупі з переліченими злочинствами вашими, людина не грошолобна, не дерете з людей і не обдурюєте їх з матеріального боку, як робили се з великою охотою ваші два попередники. Скажіть мені так прямо, так щиро і так по правді, як щиро і по правді становлю я вам питання, не боячись ні вашої пімсти, ні кривди, ні гніву.

— Уляно Іванівно! — заговорив о. Миколай, — питання ваші розуміти слід так, як вони поставлені, чи може на виворіт; то-б то, чи самі ви справді чесно ставите їх, чи хитро, безчесно, з зарані виросленою метою і планом? Відповідajte мені на се моє запитаннє.

— Мої питання хитрі, безчесні?! — ставлячи їх, я дивила ся вам в очи прямо, а не на бік.

— Я теж ставляю вам своє запитаннє, не зводячи з вас очей, і жду відповіді.

— Там, де річ іде про інтереси народа, я не можу бути нечесною, — з інтересами народними я не граюсь, не забавляюсь ними, — і се вам, о. Миколай, здасть ся, відомо вже за два роки.

О. Миколай встав з свого місця, шпарко потер свої руки, пригладив на голові волосся, пройшов ся два рази по їдальні, нарешті спинив ся супроти Уляни Іванівни, склав на груди руки і виразно почав говорити:

— Уляно Іванівно! Усі питання ваші я запам'ятав дуже добре і буду відповідати на них так: Коли о. Миколай призначений був на той прихід, з якого вижила молада попівна двоєх попів перед о. Миколоєм, так тоді говорили йому з усіх боків: хочете ви сидіти на приході, то пам'ятайте одно: стережіть ся попівни Уляни Іванівни гірше, як вогню, а щоб не попастиєсь у її лабеті, то вам треба: переслідувати усякі народні звичаї, а також досвітки,

вечерниці, веснянки, Купала; найстрогше стежити за виконанням не тільки релігійних обов'язків, але й обрядових, стежити за школою, щоб не допускав ні вчитель, ні школярі нічого свого народньо-українського, виривати і викорінити се саме, де тільки зустрінеться, не входить з людьми ні в які близькі зносини, — робить усе отсе, говорили мені, і тоді ніщо не впаде на вашу голову, а інакше ви й року не пробудете. — Так, Марусю? — звернув ся він до своєї жінки.

— А вже-ж так, — потвердила та...

— Наслухавшись отсього всього, — говорив о. Миколай далі, — три місяці ламав я свою голову, три місяці відпрошував ся від сього приходу, три місяці Маруся Павлівна журилась та плакала що дня, та доля моя мене не минула, я мусів прийняти сей прихід і робити все так, як мені раяли. У мене, Ульяно Іванівно, пятеро дітей своїх рідних, стара мати, а біля неї семеро сиріт, — дітей мого рідного, але покійного брата і всі вони на моїх руках, на моїй опіці, на моїй душевній і материяльній відповідальности і тільки такий прихід, як сей, зможе підтримати мене...

— По правді, — тихо відповіла панночка.

— Вірите мені?

— Вірю.

— Тепер подумайте: чи добре зробив я, слухаючи не когось з вулиці, а своїх товаришів? Чи слід би було мені занехаяти отаку величезну сімю і робити по своєму? Чи винен я, роблячи дещо на перекір своїм думкам і поглядам? Чи не повинен лякати мене завсіди приклад моїх двох попередників?

Уляна Іванівна опустила своє лице в підставлені власні руки і мовчала. Матушка тихо плакала, Максим Петрович трівожно переводив очи то на одного гостя, то на другого; у хаті на деякий час зробилось тихо, як у погребі. Нарешті Ульяна Іванівна відслонила свої руки і тихо запитала:

— І ви, о. Миколай, усьому повірили?

— А вже-ж повірив. Казали мені про се, повторюю вам, не вороги мої і не одна якась душа, а десяток душ.

— Добре, але чому-ж ви не дбали провірити усе те, про що говорили вам?

— Я стежив за вашими вчинками, пильно стежив, але-ж мене зарані ще запевнили, що ви завжди так робите, аби краще вловити того, кого ви ловите.

— Шпіоном зробили мене! Два роки вважали ви мене за шпіона?!

Уляна Іванівна раптом зблідла мов полотно і сіла до стола; о. Миколай теж сів. У хаті знову запанувала тиша.

— А тепер вірите, що то все була неправда! — запитала Уляна Іванівна.

— Вірю і разом з тим дивуюсь.

— А я не дивуюсь. Се мені пімста, жорстока пімста! Така пімста, якої не може вигадати найліпший злочинець! Я знаю, вгадую, хто утворив таку пімсту, але не дивуюсь... Побіду свою сьвяткували вони два роки, але-ж, здасться, досить... Дивує мене тільки, що ви, о. Миколай, такий страхополох, що все слухали і всьому вірили, що поступались своїми поглядами, що ставало у вас сили на погане.

— Але-ж я поясняв вам...

— Памятаю, але всеж таки ви не лицар! Тільки й хоробрости вашої, що наважились відповідати мені не озирючись.

— То правда, то правда... Що-ж маєте робити?... Признаюсь... але правда, не зміг, годі було...

— А тепер гніваєтесь на мене, чи ні? Подайте свою руку, коли не гніваєтесь.

Отець Миколай підвівся з місця і мовчки простяг свою руку. Уляна Іванівна стиснула подану їй руку і запитала коротко:

— Вірите?

— Кому?

— Мені.

— Вірю!

— Щиро вірите?

— Від душі.

— Я вам теж вірю. Згода?

— Згода!

Уляна Іванівна випустила руку о. Миколая, підійшла до Марусі Павлівни, поцілувалась з нею, мовчки подивилась на Максима Петровича, а потім підійшла до вікна, подивилась у шибку, потарабаннла по лутці пальцями, взяла свою скрипку і не пробуючи, не наструюючи почала грати. Голосні, ніжні звуки наповнили увесь будинок. Музика лилась вільно, невпинно, високо, натхнено; смичок на струнах плакав-ридав, вимовляв якісь скарги, струни вимовляли якісь слова, — вухо їх розібрати не могло, але душа і серце розуміли ту мову, радісно приймали її, насоложувались нями, примирались з лихом, злочинством, прощали образи, кривди, — очищались звуками, напосними щирим чуттям щирої душі. Цілу годину негваваючи лили ся звуки. Вони переходили тільки, переливались то в безкрай суц глибоко ображеної душі, то переходили у високо торжественний тон, то нарешті м'якко та ніжно пестили душу слухачів, як пестить любляча мати дитя своє, коли не відриваючи своїх очей тішать ся дивлячись на сонне рожове личко, на ті червоні губенята, що крізь сон осміхають ся до рідної матери.

Чоло Уляни Іванівни давно вже покрите було буйними краплями поту, лице палало мов у вогні, очі світились та сяяли незвичайним блиском, а вона все грала тай грала...

Звуки нарешті порвали ся. Слухачі мов оніміли і спідли не ворущачись, — музика в душах їх продовжала ся. Уляна Іванівна видимо почувала себе радісною, веселою, щасливою.

— Панове, ходім у сад! Повітря, повітря дайте мені, — свіжого, здорового! — вигукнула вона і перша вибігла на балькон.

VIII.

Минуло два з половиною місяці. Життя наших знайомих — Максима Мисака, Уляни Іванівни, і о. Миколая з матушкою пішло новою стежкою — стежкою згоди та обопільної праці. Все вияснилось, уляглось. Уляна Іванівна

була рада, весела і не раз дякувала Мисака за памятковий їм усім обід. Переповнена енергією, діяльністю, з світлим розумом та живою вдачею, вона підтримувала своїм прикладом товаришів і завсіди вносила в своє коло веселощі, надії і завсіди розворушувала думки. Несьміливий та непевний в своїй діяльності Мисак, перекинув ся тепер у сміливу, діяльну людину. Він уже не тільки що робив усе те, що доручала Уляна Іванівна, а навіть запрошений був повітовим начальством зробити ревізію волости. Мисак згодив ся, совісно працював у волости коло трьох тижнів і наслідками праці його було те, що громада обрала собі нового старшину і найняла другого писаря, саме того, якого пораяв запросити на посаду о. Миколай. Уляна Іванівна, дякуючи добрим відносинам до одного заможного дідича, взяла у його на добрих умовах жатку і селяне за два тижні скошили увесь свій хліб і всі дякували панночку, бо як би не такий випадок, то діждались би неминучої біди, — жнива удали ся такі дощові, що коли-б не машина, то хліб довели ся-б жати мокрим і губити його мимо волі. У того-ж самого пана громадяне, з грошевою допомогою о. Миколая та Мисака, купили собі на розплід пару добрих коров і бугая. Крім того до спілки своєї залучили приятелі наші учителя і поклали на його обовязок, починаючи з того року, вести при школі зразковий огорог з огородиною, задля чого зарані заарендували десятину землі, виписали декілька потрібних книжок і передали їх учителеви, щоб студював. На долю о. Миколая випало докладно ознайомити охочих селян з пасікою, а у о. Миколая була своя невеличка пасіка, вела ся дуже добре і він мав уже декілька учеників-практикантів. У Мисаковому саду, після загальної поради і згоди, одмежували чималі дві грядки землі і поклали на його обовязок засіяти їх у осени насінням з груш та яблунь, простудювати добре садівництво і мати на увазі, що коли дички підростуть, учити селян щепити, колірувати і дбати, щоб заводили вони у себе красшу садовину. У Мисака знайшов ся приятель адвокат, — скористувались і єім випадком, бо трапилась селянам добра нагода купити у другого пана сусіда пятьдесят десятин землі і треба було для сього юри-

дичної поради. Діло се примусило Мисака аж два рази їздити в Київ на різні поради, а тепер сподівались і самого адвоката вкупі з землеміром. Уляна Іванівна взяла на себе обовязок завести для селян бібліотеку і вже встигла наповнити книжками одну шафу, збираючи книжки ріжними шляхами: що куплено, що прийнято як подарунок, а що й сама приложила від своїх власних книжок. Учитель умів опрарляти книжки і вивчив сій умілости двох старших школярів, — так що всі бібліотечні книжки заведені були в оправу. Що суботи Уляна Іванівна видавала та приймала книжки від своїх читачів і була дуже рада, що бібліотеку селяне полюбили. Мала ся ще думка відчинити громадську крамницю, завести чайну, поширити школу... Мариди Уляна Іванівна і про больницу, і про лікаря, про акушерку, адвоката, але-ж се було тільки в проєкті, або в мріях, а коли могло здійснитись — ніхто не видав. Одно слово життя інтелігенції нашої на селі закінчило, від незгод та недовіря не залишило ся жадного сліду, і піп, і панночка, і Мисак і вчитель жили дружно, як одна сім'я. Що божого дня сходились вони по черві то у одного, то в другого, то в третього, радились про різні свої і громадські діла, обговорювали укупі питання, робили постанови, виконували їх і почували себе щасливими. Маруся Павлівна, маючи багато сімьових обовязків, до серьозних справ не втручалась, за те училась грати на фісгармонії і все досить добре виходило у неї; — „Рече та стогне Дніпр широкий“, „Стоїть гора високая“ і „Така її доля“ — се були наймиліїші їй пісні. Мисак заводив гітарою Уляни Іванівни і теж бринькав у вільний час, хоч поступ його в сій сфері діяльности був зовсім незначний. Дід Омелько аж ніби помолодшав, дивлячись як його пан прийняв ся до діла, справедливо відносив се до впливу Уляни Іванівни і знов не витерпів, щоб не заговорити про шлюб свого пана. Мисак на сей раз вислухав діда, але бадачки не підтримував, бо, кажучи по правді, у його самого вже не раз ворушили ся такі думки, хоч він, правда, і крив ся з ними, бо не чував такої сміливости, щоб міг зреалізувати коли небудь свої фантастичні мрії.

Один вечір на тиждень, а саме що неділі, присвячений був приятелями на цілковитий відпочинок, то-б то сими вечерами вони зовсім відкидали усі свої біжучі діла, а такий вечір звичайно починав ся часм з ріжними вареннями та печенями, балачками про загальну течію життя, а потім переходили на читання часописів, вибираючи для сього серйозні статі, а инколи і бедетристичну річ, коли вона занадто цікава та вдатна. Читаючи обсужували те або инше питання, яке зачіплював автор у своїй статі, широко критикували, користувались дечим для своєї діяльності і закінчали збори вечерою. Не рідко також приходила Уляна Іванівна з скрипкою, або знімала її з гвіздка у себе, коли приятелі сходились у неї, тоді усі віддавались сьпівам і гуртовим і поодиноким, або слухали талановиту музику панночки. О. Миколай дуже любив декламувати вірні і не раз витав слухачів своїм досить умілим та симпатичним читанням.

Одного вечера в неділю всі малп зійти ся до о. Миколая і звичайно зійшли ся, виключаючи Уляну Іванівну, — ждали її цілу годину, а вона все таки не приходила.

— Щось пошкодило, — завважила матушка, бо дожидала її з більшою нетерплячкою ніж инші, — їй швидче хотіло ся похвалитись Улянї Іванівні, що вона за останній тиждень ввучила нових пісень аж три.

— Певна річ перешкодило щось дуже важне, — додавав і Мисак, — бо Уляна Іванівна ніколи не була байдужною до своїх обовязків, а навпаки і в найдрібніших випадках була зразком точности.

— Що-ж би таке могло їй перешкодити? — задавав питання о. Миколай, — але не встиг ще дати ні одної відповіді, як закрипили двері і в хату увійшла Уляна Іванівна. Вона була дуже натомлена, бліда, волося на голві мала розпатлане, нечесане, одежа помята.

— Що з вами? — разом запитали присутні.

— Утомилась, утомилась, — страшенно утомилась! — глухим, розтягненим голосом відповіла панночка, важко сїдаючи на канапку.

— Де-ж ви були? Що робили? — допитувались приятелі.

— Була у Мокрини Редчихи.

— А!... — догадалась матушка, — ну, що-ж, як?

— Та слава Богу! Але-ж провозила ся я з нею вісімнадцять годин... Води ніколи було напиться! Ой, яка біда з людською темнотою! Коли я зайшла в хату, так застала Мокрину привішеною по під руки до жертки... Чотири баби біля неї, — се були наслідки їх консіліума... Як би ви знали як пекла мене досада отих вісімнадцять годин, що я не лікар, що не сьмію, боюсь, не маю права, не маю наукових підстав... От мерзотне життя! Де гроші, капітали — там усе скупчилось; там і лікарі, дуже часто голодні, там акушерки, клініки, больниці... Там все отсе дуже часто сидить склавши руки, без діла, без роботи, без жадної користі, а седа, а мільйони бідного люду!... Ох, як же я втомила ся! — Налийте мені чаю, дайте мені чого небудь попоїсти.

— Ой, Боже-ж мій! Я собі сижу, слухаю і байдуже, що ви не їли, не пили, — загомоніла матушка, — зараз, моя голубонько, зараз!

На столі в одній хвилі стояло все те, що приготовлене було на вечеру.

Уляна Іванівна почала їсти, та велика утома забрала у неї охоту і смак до їди, — вона їла ніби через силу і попрохала налити їй чаю. За чаєм знову почала вона нарікати на темноту, на великі міста з усіма благами і на решті на всю суспільність, а особливо на інтелігенцію нашу.

— Відступники, перевертні, — даяла вона панство, — такої адеморалізованої інтелігенції як у нас ледви чи можна знайти на цілому сьвіті! Бідкають ся в часописях про народне життя, вигукують гарні слова про потребу осьвіти, про потребу інтелігенції на селах, читають ті статі, згожують ся, жалісливо та співчуваючи кивають головами, теоретично віддають свої сили, а дехто так навіть і душу ладен покласти на користь народови, а коли спіткають ся з тим самим народом фактично, так де й діваєть ся та офірливість, та шкура овеча, — раптом добродушці перекидають ся у добродіїв вовчиків, дивлять ся на людей а призиравством, огидливістю, екенсьюатують того

самого бідака з усіх боків, та ще покладають і присуд свій: „мракъ, невѣжество, грязь, гадость“, — заплющують очи, затикають уши і тікають у великі міста на користь людности... Грошей, слави, безробіття бажає інтелігенція наша! Яке їй діло до свого народу, до його інтересів, до нужди, темноти, — він пан, він вовк, — аби йому добре було. Так вони і роблять, — кинули народ, кинули свій край, та ще й кинули в наймізернійшому, в найпротивнішому амислі, бо не виїхали з свого краю, не злізли з плечей свого народу, а залишилися тут, і тут-же гноблять свою родину... Московський уряд боїть ся українського сепаратизму, гадає собі, що Українці здатні до окремого національного життя, — о, яка-ж се помилка! Де ті докази, факти, вчинки, що свідчать за такий напрямок, за таку діяльність нашої інтелігенції? А про те, що Українці спочатку були ополячені, а потім омосковлені, — про се фактів і доказів, скільки хоче, і вказують вони нам тільки на те, що вся інтелігенція наша здатна лиш на покірливість першій ліпшій силі, на рабство. Може скажете, що се неправда, що говорять се роздратовані та натовлені мої нерви, що інтелігенція наша, що всі ми не такі, що тут „обставини“ винні... Ой, обставини мені отсі! Час би вже кинути обдурювати самих себе, звалювати свою вину та мертвоту на обставини; пора-б уже мати світлий розум і подивитись на факти не засліпленими очима. Але кинемо історичні, минулі події, а подивимось на сучасне, на сьогоднішнє життя. Погляньте, що робить ся перед нами, що бачимо ми на власні очи? Та що-ж, як не рабство, як не покірливість тій або иньшій силі? Ви почувте з усіх боків тільки одно: — „біда, обставини мордують, давлять нас! Ні школи у нас свої, ні часописи, ні книжки, — усе давлять, усього не пускають“... Се правда, але-ж де ті люде, та інтелігенція, що добивасть ся своїх книжок, своїх часописів, своїх школи? — Нема, і на се немає у нас людей! Що-ж тут говорити ще про якусь політичну діяльність, про український сепаратизм? Треба признатись по правді, по совісти, і признатись давно, що ми Українці не тільки нездатні до політичної самостійности, а нездатні навіть до боротьби культурної на своєму власному

рідному ґрунті. Ви-ж подивіть ся — інтелігенція наша о стілько слаба, о стілько несаможиттєва та безпечно-байдужна, що віддавшись польщині, або московщині, соромить ся свого рідного національного, тоб то без боротьби, без болю в серці доходить до того, що відрикаєть ся від свого власного образу, своєї особи, свого національного я. Для панства нашого своє національне, рідне уявляєть ся „мужиччиною, грязю, мракомъ, невѣжествомъ“ і воно тікає від того, від чого не тікає ні одна людина якої небудь иньшої нації... Може скажете, що се брехня, що се вигадки? Та ні, не скажете ви сього, бо се правда, характерна правда. Нація наша — се лежень, — бий її, лай, топчи ся по ній і вона тобі нічого не скаже; не примушуй тільки нас думати, що ми Українці, та не натякай нам, що ми лежні, бо ми сього не любимо, ми з дідів, прадідів і прапрадідів не звикли бути чимсь иньшим, ніж тепер бачите нас. Ми навіть самі все отсе дуже добре бачимо і знаємо, нам навіть не подобаєть ся характерна риса наша, але-ж красше не чіпайте нас, такими вже утворив нас Господь Бог! Ми зовсім не від того, щоби стати иньшими, але-ж супроти висшого закону природи нічого не вдієш! — Такі то ми Українці!

Панночка замовкла, відсунула від себе чай і знову почала їсти.

— Ви сьогодні дуже сордиті, — завважив Мисак, — лаєте та обвинувачуете усю нашу інтелігенцію, а чи се-ж справедливо? Хиба межі нашим панством нема таких людей, що дбають про те саме, що й ви, наприклад? А ви, здаєть ся, теж Українка?

— А чи багато-ж у нас тих людей?

— Та їх і в иньних націях не густо, — завважив о. Миколай.

— Кого-ж ви розумієте під такими людьми? — запитала Уляна Іванівна, — тих може, що так або инакше відомі стали усій суспільности? Про таких людей я не говорю і не згадую, то одиниці, не в них національна сила, а в масі, в таких людях як ми з вами, як дідичі наші, чиновники та різні урядовці, а доважіть мені, що ся маса інтелігенції то інтелігенція дійсне українська,

а не якась иньша! Назовіть мені хоч ряд поодиноких людей, що відповідали-б сим вимогам!

Отець Миколай осьміхнув ся і відповів:

— А от вам: ви, я, Максим Петрович, Маруся Павлівна, наш учитель і так далі, і так далі! — Чи се може по вашому не такі люде?

— Ні, такі. — Але-ж ваше „і так далі“ дуже гарно сказано! За сими словами завжди криється — нічого. А що до вас та Максима Петровича, — то чи давно ви такими стали?

— Зроду, звіку такі! — запротестувала матушка.

— Про вас, Марусе Павлівна, я не кажу, а о. Миколай та Максим Петрович переробили ся всього тільки два місяці тому назад.

— Е, так то бачите по відомим причинам! — обороняв ся о. Миколай.

— Та по відомим, я знаю, а все-ж таки, коли-б ви були не попсовані, не здеморалізовані, та не звикли підлагати першій ліпшій силі, то ніякі такі причини не зробили-б з вами нічого. Ваш приклад — се зайвий доказ того, про що говорила я ранійше. Теж саме і Максим Петрович. Чим він і хто він був живучи в Києві, у нашій столиці, в серці нашого краю? Він був російський чиновник, був той інтелігент, який належить до гарного виразу вашого „і так далі“. А коли й була в йому невеличка ріжниця, так тільки та, що ніколи було йому зненавдіти свій народ, свою націю, а через те і залишив ся він не ворогом до сього, а звичайним російським індіферентом. Се випадок, що він таким зробив ся тепер, а оточили-б ви його иньшими сусідами — Поляками, наприклад, або землячками „обще-росами“, так він би так само поплив собі по тій чи иньшій готовій уже течії, не виявляючи жадного національного сліду. Скажіть Максим Петрович, чи так я про вас думаю, чи ні?

— Цілком справедливо. Оборонятись і захищатись не буду.

— От бачите! — А що ви скажете в свою оборону? — звернулася панночка до о. Миколая.

— А що мені казати? Я тільки знаю, що індиферентним не був ніколи, а що гріхи за мною були, — так се обставини...

— Знову обставини! — іронічно підкреслила Уляна Іванівна.

— Ну, киньмо сю бесіду! — вигукнув о. Миколай, — з'їхали-ж, слава Богу, на добру стежку і гаразд! Здасть ся, ви не думаете вже, що ми з Максимом Петровичем схибимо?

— Не думаю, але-ж і не певна цілком.

— Треба нам, значить, Максим Петрович, заслужити довіря у нашого міністра, — сьміючись проговорив о. Миколай і підійшовши до Уляни Іванівни, додав ласкавим та привітливим голосом: — А ви, любий наш погоничу, вечерайте, пийте та їжте, та частійше ворухіть нас лінивих, сонних Українців, і ми тоді зробимо що небудь.

Уляна Іванівна не відповідала нічого, але незабаром промовила;

— Панове, мушу сказати вам, що я сьогодні не ваш товариш. Натомилась, намучилась і спати, спати аж он як хочу!

З сими словами панночка підвела ся з свого місця, попрощалась з усіма і пішла до дому.

Сьгоднішній вечір на сьому й скінчив ся. Песимістичний настрій Уляни Іванівни перейшов на всіх і ніхто не хотів уже нічого робити, ні грати, ні читати, ні розказувати; так що Мисак посидів з пів години і теж рушив до дому.

Ідучи до дому Максим Петрович перебирав у своїй голові все те, що сказала Уляна Іванівна і так вірив усьому сказаному, що все його життя здало ся йому не тільки неvigлядним, мізерним, зайвим, а навіть шкідливим з деякого погляду. І чим більше пригадував він усе те, що пережив на своїому віку, про що думав, які виробляв собі мети в життю, — все запевняло його, що п'ятдесятилітнє життя його не варте було одного року життя Уляни Іванівни, сієї молодой, недосьвідченої ще людини, але утвореної, здавало ся йому, тільки на користь темного, убогого народа. Додумавшись до такого виводу та пригадавши собі,

як шкодувала та жалкувала Уляна Іванівна, що вона не лікар, він порішив собі допомогти їй в сьому ділі, то-б то пропонувати їй тисяч дві грошей з того запасу свого, що лежав у банку на чорний день.

„Я тепер забезпечений — міркував він, — без тих двох тисяч карбованців проживу до кінця свого віку сьміливо, а Уляна Іванівна скористується ними і згодом дасть такий відсоток, що і його, Мисакова, бездіяльність зменшить ся на добру третину, а може навіть і на цілу половину.“

Додумавшись до такої мети, Мисак почував, що від приємности в жилах його затепліла кров, йому було любо, солодко віддати свої гроші на допомогу такій людині, якою була Уляна Іванівна. Але як се зробити? Виняти гроші з банку і віддати їй було не можна. Мисак знав і цілком був певний, що грошей вона не візьме, що при всій своїй діяльності, енергії і поглядах на народне діло, вона ні за що не покористується його грошима. Вона охоче візьме від його і в сто разів більше, ніж 2.000 карб., але візьме не на себе, а на яку небудь народню потребу, як от бідкасть ся вона про поширення школи, потребу больниці, аптики, купівлю господарських машин, доброго насіння на посів збіжжя та травн, — багато зачіпали та обговорювали таких потреб, на які взяла-б вона сотки тисячів не замислившись, а на свою фахову освіту не візьме. Дідич, у якого учить вона дітей музиці, пропонував їй усі засоби на те, щоб їхала вона до музичної консерваторії, але-ж вона не згодилась ні на які умови.

Розміркувавши з усіх боків бажання своє допомогти Улянї Іванівні здобути право лікаря, Мисак спинив ся на тому, що поїде до Харкова, передасть гроші своєму другови, що ранійше його кинув інтенданство і перейшов у Харків на иньшу службу, порадити ся з ним, і коли той згодить ся на його пропозицію, то просити-же вислати гроші Улянї Іванівні не пишучи від кого, як і що, а тільки виставивши мету, що гроші призначають ся на те, щоб Уляна Іванівна здобула собі лікарський диплом і присьватила діяльність свою селам, а не великим містам. Такий плян видав ся Мисакови за найліпший і він не від-

кладаючи і довго не думаючи, поклав завтра-ж розпочати своє задумане діло.

Як обміркував Мисак, так і зробив. Другого дня ранком поїхав він у повітове місто, виняв в банку 2.000 карб., сів на залізницю і поїхав до свого друга у Харків.

Аж тільки через тиждень радий та веселий повернув ся він до свого Затишка. Приятель цілком затвердив вироблений Максимом план висилки грошей, додав тільки, що висилати їх не слід аж до того часу, поки Мисак не переконаєть ся в безповоротному бажанню Уляни Іванівни стати лікарем і не подаєть про се звістки.

ІХ.

Чоловік каже — туди, а доля каже — пожди, так говорить наша приказка, так трапило ся і з Мисаком. Думав він випровадити Уляну Іванівну за границю до університету, а тепер уже і припускати не хотів сієї самої думки, — за короткий час трапились значні відміни.

В початку студня була йменинниця дочка о. Миколая Прися. З приводу такого сімьового сьвята приятелі наші посходились у вечері до попа і всі були в такому гарному та веселому настрою, що здавало ся ні разу ще не було такого веселого вечера. Усі одностайно і сьпівали, і грали, і навіть танцювали і так непомітно для себе прогуляли до самої вечери. Коли-ж посїдали за стола і почали здоровити малу йменинницю, мимоволі зачепили питання про долю Присї, про те, як вона буде вчитись, у яку школу красше віддати, коли вивчить ся, та яке вибере або вибрати та пораяти їй фахове діло; а далі про те, чи буде вона жити на селі, чи у великому місті, чи залишить ся дійсною Українкою, чи потоне в тій течії, в яку потонула майже вся наша інтелігенція; чи вийде замуж, а коли вийде, то за кого і який буде у неї чоловік. Дійшовши до шлюбного життя, перескочили на тему про жінок та чоловіків взагалі, про обовязки шлюбної пари, про залежність одного від другого, родинні згоди та незгоди, і нарешті о. Миколай проговорив, стрепенувшись:

— Панове! А що-ж отсе наша Уляна Іванівна думас собі, що засіла отут у селі і не обирає собі достойного співробітника — дружини вірної?

— Рано ще Улянї Іванівні, — усьміхаючись завважила сама панночка.

— Не рано, а друге щось, — пояснив о. Миколай, — чув я, Уляно Іванівно, що сватали вас дуже достойні, заможні та титуловані особи...

— Хто се вам казав?

— Дозвольте не називати, — але-ж се правда?

— Положим правда, але хто-ж міг довідатись про се?

— Люде — божі собаки, так говорила мені одна старенька баба, — про все довідають ся, про все брешуть, — відповів о. Миколай.

— Я сама ніколи-б не вийшла за титулованого, — встала свою думку Маруся Павлівна.

— Кого-ж ви, Уляно Іванівно, бажаєте назвати своєю дружиною? Чи мабуть ніколи вам про се думати та обирати по своєму сердцю?

— А на що його думати, на що обирати? — знову заговорила матушка, — у нас є Максим Петрович, — от би з ким спарувала я Уляну Іванівну від всього серця.

— Браво! А я собі й забув, що Максим Петрович паробкує! — весело вигукнув о. Миколай на всю хату.

Максим Петрович почервонів, але дбав не показати виду, що на його се справило вражіння.

— Так от і почнемо їх сватати, — спокійно і цілком серйозно завважила матушка.

— Що-ж, коли сватати, то й сватати! — згодив ся о. Миколай і звернувшись до Мисака запитав, усьміхаючись: — Згодні, Максим Петрович?

— Про се слід запитати спершу молоду, а не молодого, — жартовливо відповів Мисак.

— Ваша правда! Запитаємо, Уляно Іванівно! Я сватаю вас: хочете вийти за Максима Петровича?

— А збираєть ся-ж Максим Петрович дружитись?

— Попитаємо: хочете дружитись, Максим Петрович?

— Досі не думав про се.

— А в принципі?

— Визнаю за добру річ.

— Ну те, Уляно Іванівно, вийдете ви за муж за Максима Петровича, чи ні?

— А чому-ж! — сьміючись відповіла панночка.

— Просіть руки і серця! — звернув ся о. Миколай до Мисака.

— Коли вже ви такий завзятий сват, так доручаю вам і про 'се запитати від мого ймення, — жартовливо промовив Мисак.

— Кинемо жарти! — заговорила Уляна Іванівна, — красше розкажіть нам, о. Миколай, чи дуже часто карали вас за пустотливості ваші, як були ви в семинарії?

— Ой-йой, скільки доставало ся!

І о. Миколай, дякуючи веселому настрою та декільком чаркам доброї наливки, мов з мішка посипав своїми спогадами про семинарське життя та всі ті пустоти, за які так, або інакше перепадали йому безчисленні кари. В спогадах його чимало було таких випадків, які досить близько скидались і на вчинки самої Уляни Іванівни, коли була вона в гімназії, а через те розмова шпарко почала перебігати з уст до уст, від одної особи до другої, той розповідав те, той иньше, усі сьміялись, піджартовували при нагоді і просиділи за столом до дванадцятої години ночі.

— „Час до дому, час, — час і пора!“ — просьпівала Уляна Іванівна встаючи з за столу.

Такому почину Уляни Іванівни не перечив ніхто. У приятелів давно вже виробилась дружність в усьому, а через те і в сьому випадку всі одностайне повставали з своїх місць, підхопили почату пісню і досьпівавши її до кінця пішли до прихожої вдягатись.

— Аж ось коли почув я сьпів Максима Петровича, — завважив о. Миколай, — до сього часу гадав собі, що він ніже єдиної нотки не витягне.

— Поступ, поступ, — в усьому поступ, — промовила Уляна Іванівна, — Максим Петрович скоро вже і на гітарі грати-ме...

— Ви все з жартами, — запротестував Максим Петрович, бо він до сього часу не вивчив ся ще ні однієї пісні грати.

— Жарти жартами, а як би ви справді подружились, то Максим Петрович багато-б дечому вичувив ся, — промовив о. Миколай.

— І чого вам так хочеть ся, щоби ми подружили ся? — запитала панночка, — за вінчання здерти хочете, чи що?

— А чому-б і не здерти з приятелів?

— А ти-б таки і взяв? — докірливо промовила матушка.

— Чому-ж би не взяв? Але ти думаеш, що вони-б заплатили, що дали-б о. Миколаю заробити якогось карбованця? Помиляєш ся, не на таких наскочила!

— Се правда. Не знаю як Максим Петрович, а я не дала-б ні єдиної копійчини.

— Так по приятельськи і повинно бути! — серіозно завважила Маруся Павлівна.

— Та ти у мене благодітелька, — кладучи руку на плече матушки, промовив о. Миколай, — а що з приятелів я все-ж таки здер би що небудь, так се правда!

Мисак розігнав ся щось сказати, але почервонів і замовк. Се спостерегли всі і одноєдино загомоніли:

— Кажіть, кажіть! Нічого слів ковтать перед приятелями.

Мисак смутив ся ще дужче, але заговорив:

— Я хотів сказати цілком серіозно про одну річ...

— Тим красше, тим красше, — підхопили голоси.

— Ну, так тому й будь! Ульяно Іванівно, я мав запитати вас не жартовливо, а справді цілком серіозно: чи ви-б пішли за мене зауж, коли-б я сватав вас?

— Он як, Максим Петрович! — Браво, браво! — Захлопав у долоні о. Миколай, а у Марусі Павлівни раптом зникли з очей ознаки сонливости і вона здивовано дивила ся на Ульяну Іванівну і видимо ждала, — що та скаже.

Ульяна Іванівна заметушилась трохи і зразу не відповідала.

— А що вскочили? — дратував о. Миколай, — докотилась ниточка до клубочка!

— Гм... — гмукнула панночка — так ви серйозно питаєте мене?

— Серйозно — схвильованим, придувленим голосом потвердив Максим Петрович.

— А ранійше думали ви про се, чи ні? Може се сьгодні тільки завитала до вас така поетична думка?

— Ні, я думав про се нераз, та не зважував ся тільки... а сьгодні... а сьгодні наважив ся.

Панночка задумалась. Усі мовчали і ждали. Нарешті Уляна Іванівна простягла Мисакови свою руку і повернувшись до о. Миколая заговорила:

— Що-ж ви, свату, нічого тепер не кажете?

— Я жду, що скажете ви? — зовсім уже серйозно відповів о. Миколай.

— Максиму Петровичу я відповіла вже, — підводячи в гору свою і Мисакову руку — промовила Уляна Іванівна.

— Розумію! — вклонив ся о. Миколай і щиро обнявши Мисака поцілував ся в ним.

Маруся Павлівна чогось заплакала і кинулась на шню до Уляни Іванівни.

Наступив момент здавало ся торжественний, веселий, але наступив він так незвичайно і несподівано, що раптом зник весело-жартовливий настрій і приятелями опанувало якесь серйозно-спокійне почуття. Ніхто не вимовив ні одного жартовливого, або пустотливого слова — усі притихли, задумались.

— Що-ж отсе ми в прикожій? — дбгледів ся о. Миколай — і відчинивши до салі обидві половинки дверей, запросив кланяючись: — Просимо, сердечно просимо!

Всі вступили в салю, одначе спершу почували себе ніби гості і не знали що далі діяти; але-ж становище се тягло ся не довго. Матушка внесла якоїсь наймилішої своєї наливки, хутко поналивала чарки і задушевно-щирим голосом промовила:

— За здоровля дорогих наших другів і молодих! Чого в душі своїй бажала я, те й склало ся. Пошли вам Боже щастя, здоровля і довгого віку!

Ся проста, звичайна та немудра промова вразу відмінила загальний настрій, — усі заговорили, загомоніли;

раптом повернув ся минулий настрій, натовпом виникли у кожного теми для обговорювання і кожний поспішав висловити їх, обговорити, звернути увагу.

Минула година, друга, а жвавї балачки не втихали; ніхто не почував утоми, не помічав як минав час за часом. Аж після третьої години згадали про те, що час розходиться.

— Так значить так буде? — навздогінці, за ворітьми вже, гукнув о. Миколай, провівши молодих.

— Так, так! — почула ся відповідь.

Питання та відповідь відносили ся до дня вінчання, а порішили усі гуртом вінчання не відкладати, а діждавшись неділі і — Боже благослови. Сватання склалось у вівторок, значить до неділі зоставало ся чотири дні і можна було вільно приготувитись до весіля; тим паче, що й весіля повинно було відбутись просто, без жадних балів, запросин та иньших зайвих витребеньків, що даремно витрушують тільки останню копійку.

Як покладали, так і зробили. На весіля запрошені були тільки вчитель, дві подруги Уляни Іванівни, та ще дідич з жінкою, у якого Уляна Іванівна учила дітей музиці і вважала його за дуже порядну людину.

Шлюбні церемонії відбували ся по сільському, але скорочено і зменшено, о скільки се було можливо. Бояринями були учитель та один сільський парубок, а сьвітилками подруги Уляни Іванівної. Матушка з батюшкою правили за посажених батьків Максима Петровича, а дідич з своєю жінкою благословляли Уляну Іванівну. Вінчали ся у день, зараз після обідні; до церкви йшли пішки, а з церкви усі поїхали в Затишок до молодого, бо у його була досить простора квартира і взагалі визнали зручнійшим відбути гостину в домі Максима Петровича.

Цілий день у суботу матушка була у Мисаковому домі і керувала куховаркою, навіть двома, бо на поміч Улиті матушка післала і свою куховарку.

Коли молоді і гості приїхали у Затишок — там уже все було готове, і дід Омелько зустрів молодих аж у воротах з хлібом і сіллю. Він був такий радий, такий щасливий, що не мав сили вимовити і слова. Старі його руки

трештіли, радісні очі плакали. Він тільки нязько кланяв ся своїйму хазяїну з молодю хавяйкою, а слова не було. Коли-ж молоді подякували діда і поцілувались з ним, так аж тоді здолав він вимовити два рази одну тільки фразу:

— Господи, пошли вам!... Господи, пошли вам!...

Що діялось у дідовій душі — не знав ніхто, знали тільки і бачили, що він був зворушений, щасливий, і всі уважно дивили ся на його.

У хаті на порозі зустріли молодих матушка і дідич — теж з хлібом і з сіллю, повдоровили молодих і всі гості вступили до господи.

Незабаром приїхав о. Миколай, ще раз повдоровив молодих у їх власному домі і поклавши на столі двадцять п'ять карбованців грошей, промовив:

— Се моя офіра на поширенне школи народньої, про яку так дбаєте, та бідається ви, Уляно Іванівно, — нехай се буде неведичкий початок великому ділову.

Улянині подруги зараз же заявили, що вони теж вкладуть на сю мету по десять карбованців.

— Чим багатий, тим і радий, — промовив учитель, кладучи на стіл і своїх п'ять карбованців.

Дідич вийняв з кишені пачку грошей, поділив її на три частки і промовив:

— Добре знаючи турботи нашої шановної Уляни Іванівни і цілком поділяючи їх, прилучаюсь до визначеної мети, — і він поклав одну пачку на стіл до грошей. — Добре відомо мені й те, що не одна школа турбує молоду господиню нашу, а так само, а може й більше турбує ся вона про безпомічність селян в ліках, юридичних порадах і книжках — ся друга частка нехай прислужить ся Улянї Іванівні в сих справах, а третя моя частка, давно обіцяна вже, призначаєть ся мною на сільсько-господарські потреби.

Уляна Іванівна була дуже схвильована. Вона слухала опустивши в низ свою голову. Лице її то червоніло, то біліло, на голові дріжали квітки, груди дихали швидко, нерівно. Нарешті вона підвела голову, очі її блищали натхненнем, глибокою радістю:

— Мої любі! — хвилюючись почала вона: — серце моє переповнене щастям! Я убога, я не можу покласти на се діло нічого, але відносини ваші і ваші вчинки свідчать мені, що стежка життя мого і моєї діяльності не хибна. Спасибі вам! До складки вашої я приложу тільки те, що маю, а саме: я приложу до неї свої старання, свою душу, і ваше довіря до мене дбати-му виправдати всіма силами, але-ж підтримуйте мене і на далі! — Підтримуйте ділом, словом, доброю порадою... Без підпори людина падає духом... Спасибі вам!

Голос Уляни Іванівни під кінець так тремтів, що вона ледви договорила свої слова.

Максим Петрович сидів поруч з молодого своєю жінкою і не вірилось йому, щоби Уляна Іванівна, щоби особа, до якої відносять ся з таким довірем, якій доручають такі складні діла, якій нарешті наперед вірять в усьому, щоби сама Уляна Іванівна була його жінка; але-ж се був факт, який лякав Максима Петровича, не давав ся зрозуміти, зменшав собою усю його скромну істоту і він, щасливий, почував себе разом з тим таким мізерним, таким незначним, яким не почував себе ніколи.

Подали обід. Забрязкали посудом, ножами, вилами, чарками; завязались дружні, живі розмови і все по троха перейшло на лагідний, спокійний та веселий тон. Маруся Павлівна справляла ролю господині і так добре та уміло вела її, такий в усьому вела порядок, що позавидувала-б їй найкрасша господиня.

Не далі як через пів години о. Миколай був уже в такому благодушному настрою, що нї в чому не криючись почав розповідати пану дідичу, як у отсій самій хаті Уляна Іванівна вичитувала йому його гріхи, як потім усе вияснилось і вони після того подружили ся. Оповідання о. Миколая було таке майстерне та уміле, що наведений Улянин монольоґ, або вірнійше прокурорська промова її, так вплила на дідича, що він аж у лиці змінив ся слухаючи. Коли-ж о. Миколай почав фантастичне своє оповідання про те, що переживав він у своїй душі, коли Уляна Іванівна взяла у руки скрипку і полили ся чарівні звуки зпід її смичка, пан дідич не витерпів і, наказавши цілі

сотні вибачень усяких, попросив Уляну Іванівну програти що небудь на скрипці. Уляна Іванівна не сперечалась і пообіцяла задовольнити гостей по обіді.

Коли обід скінчився і гості, поділившись на пари, вели поодинокую розмову, Уляна Іванівна післала вчителя до себе до дому за скрипкою і незабаром уже настроювала її.

Програвши якусь одну чи дві музичні речі і спинившись на деякий час, гості оточили її з усіх боків і прохали її програти кожний по своєму смаку: тому хотілося почути що небудь з опери, другому бажалося чого небудь веселого до танців, а тому просто напросто якоїсь чудової пісні, так що Уляна Іванівна мусіла на швидку скомпонувати програму і вже по ній задовольняла усіх своїх гостей.

Час минав дуже приємно і весело, але-ж дідич з жінкою мусіли перші рушити до дому, бо у їх слабувало одно дитя і вони турбувалися. Всі гості укупі з господарями провозжали дідичів аж до їх коляски і дякували за щедру офіру на народні потреби. Пані дідичка, на дворі вже, відвела на бік Уляну Іванівну і нишком сказала їй, що вона з свого боку призначила з приводу весілля Уляни Іванівни, прислати їй на розплід качок, гусей, курей і поросну йоркширську свиню. Уляна Іванівна подякувала паню і коляска їх незабаром відїхала від Мисакового танку.

Випровадивши багатого дідича, решта гостей почула себе ще вільнішою і веселились усі аж до білого сьвіту.

Така то подія трапилася у Мисаковому життю і рохитала усі його попередні пляни.

Коли Уляна Іванівна зовсім уже перевезлась у Затишок і у Мисака почалося нове життя в господі, то вже йому й на думку не спадало, щоб згодитись випровадити молоду свою жінку до університету. Тепер він міркував тільки собі та роздумував, як би так зробити з тими двома тисячами карбованцями, щоби усе вишло гаразд? З початку була у його така думка, щоби приятель повернув гроші назад, або самому зїздити за ними, але-ж і той спосіб і другий вів до того, що треба було-б розказати Улянї Іванівні історію сих грошей. Признатись йому про все

було не трудно, але-ж виявляти, що тепер він зрікаєть ся попередньої своєї мети, було дуже ніяково. Зрікатись попередньої думки — значило зрікатись від користної праці для народу, зрадити тому народови, і свідком такої зради виставити супроти себе Уляну Іванівну! Мисак зробити сього не міг, але-ж не міг примиритись і з тим, щоб вона кинула його і поїхала за кордон. Така зустріч двох супротивних фактів примусила Мисака нічого не робити з тими грішми і навіть не признаватись про їх, поки що, Улянї Іванівні. Так він і зробив. Була навіть розмова про гроші, коли Уляна Іванівна везла до банку зібраних більше як півтори тисячі на народні потреби, але Мисак скривив душею і сказав тоді, що має власних грошей у банку тільки 600 карбованців, що справді zostавались на схо-ванці.

(Конець буде).

З ТАТАРСЬКИХ „ЛЕГЕНД” Д. МАМІНА-СИБИРЯКА.

Б а й м а г а н.

I.

Гарний Кіргізький степ, гарне блакитне небо, що нависло над ним, як безкрая баня, гарні зоряні, степові ночі, але над усе найліпший новий кіш*) старого Хайбібули, де він живе разом з своєю старою — Ужіпою, та молоденькою донькою Гольдзейн. Так думає молодий Баймаган, паробок Хайбібули, думає, тай сьпіває:

На небі зорі і в коші Хайбібули зорі...

Там і в ночі сьвітить сонце!

А в голові Баймагана гадки, наче птиці.

— У мене багато, багато гадок, і всі вони, як перекотиполе в степу, хилять ся в оден бік, — казав Баймаган, пасучи з другим паробком Урмугузом табун кобил.

— У Хайбібули всего багато... Старий лис роскошує як сир в сметані, а я нічого не візьму за свої гадки, Урмугузе.

— Дурень ти, Баймагане, — лїниво відповів Урмугуз, киваючись на високім кіргізькїм сїдлі. — Які гадки можуть мати такі бідаки, як я і ти?...

*) Кіш = округле кіргізьке шатро зроблене з повсти.
Прип. авт.

— Ти дурний Баймагане, а Хайбібула розумний... У Хайбібули двіста коней ходить в степу, у Хайбібули п'ять найліпших іноходців*), у Хайбібули новий кіш, ціла скриня грошей і гарна донька. Бідаки мусять мати одну гадку: аби не лягти голодному спати.

Прикро Баймагану чути такі слова від товариша, що ніколи ні про що не думає, наче кіртізький баран. Еге, Баймаган бідак, та се не перешкаджас йому бачити і чути те, чого не бачить тільки Урмугуз.

У Баймагана кожного разу затріпочеть ся серце, як підстрілений птах, коли він в вечері вертаєть ся з табунном кобил до кошів. Сї коші здалека — наче загублені в степу шапки, одна більша, а дві маленькі. З більшої весело курить ся холодними ночами синій димок: се стара Ужіпа все щось варить, аби догодити чоловікови. От, коло сего огнища в коші старого лиса Хайбібули бєть ся молодече серце бідака Баймагана, бо разом з димом розлягаєть вечерами з коша пісня красуні Гольдзейн.

II.

У Хайбібули кіш новий, варт з п'ятьсот рублів; він зроблений з найліпших білих повстей, а в середині по стїнах повішані дорогі бухарські килими. Тут стоять і скрині, наложені всяким добром — сорочками, бешметами**), халатами. Гольдзейн має свою скриню, ціла побивана білою бляхою, наче срібна; там складаєть ся посаг для того щасливого, що дістане Гольдзейн.

— Хто даєть калим***)) зі ста коней і п'ятьсот рублів грошима, тому і віддам Гольдзейн, — хвалить ся Хайбібула, як напєть ся з гістьми кумйсу. — Хай молодий буде і без голови, мені однаково... Сто коней і п'ятьсот рублів грошима.

*) Дорогі коні під верх, що не біжать а мають свій особливий, дуже рівний хід.

**) Бешмет = довгий кафтан до стану, противність широкому халату.

***)) Калим = викуп, що даєть молодий за молоду її батькови.

Напившись, Хайбібула неминуче сварить ся з жінкою, і кожний раз каже:

— Ти мені наскучила, Ужіпо... От, дістану калим за Гольдзейн, і просто з грішми поїду під Семипалатинськ: там живуть в кошах два брати: Кошгільда і Яшгільда, багаті Кіргізи, і в обох по молоденькій донці. Котру схочу, ту і візьму, а тобі, старій шкапі, час відпочити.

Тимчасом як Гольдзейн весело висьпіває свої пісні, стара Ужіпа гірко плаче, бо Хайбібула неминуче оженить ся з молоденькою і зжене зі сьвіта її — Ужіпу. Він вже дві жінки бив — аж у гріб загнав, вона третя — і її зажене. Старий вовк любить молоду козину, і збавити чоловіка йому то нічого, а всі мають його за доброго, ласкавого для жінки чоловіка.

— Ліпше мені вже самій умерти... — думає Ужіпа, думає тай плаче згадуючи молоді часи, коли ще мала щокри рум'яні, очі сьвітились, сама була тілиста та біла, і Хайбібула говорив її облесні, ласкаві слова.

Скоро знищилась краса Ужіпи. Безсонні ночі, праця, діти, штуханці чоловіка, розвіяли з вітром дівочу красу, а Хайбібула її-ж таки ще й дорікає дорогим калимом. Ніхто не жалус старої, а Гольдзейн навмисне відвертає ся, аби не бачити материних сліз. Дурна дівка тільки й думає як найскорше вискочити замуж за багатого, а рідну матір не має вона й за чужу.

Якось то п'яний Хайбібула тяжко побив Ужіпу, ледви вирвалась від него. Втікла і сховалась за кошем. Ніч була темна, а на серці в Ужіпи було ще темнійше. Стала вона собі благодати смерти, бо нікому-нікому, ані одному чоловікови її не шкода.

— Е, Ужіпо, не плач — прошепотів знайомий голос над самим ухом старої.

— Се ти, Баймагане?

— Я; я все бачу і знаю. Почекай, от оженю ся з Гольдзейн, тоді і тебе возьму до себе. Добре будем жити.

— Ти збожеводів?... Ти нічого не маєш.

— Е, чекай, все мати-му... Старий лис, Хайбібула сам буде мене запобігати. От, який з мене чоловік, Ужіпо!

Се привітне слово дурного паробка загріло душу Ужіни, як соняшний промінь і стало їй шкода Баймагана: — Аллах великий, Аллах має всего багато, чи тяжко Аллаху кинути капку щастя Баймаганови? Все може бути...

— Слухай-но, Баймагане, ніколи не женися з Гольдзейн, — шепотіла стара Ужіна — у неї вовча кров... Оженись ліпше з Макен: от моя добра рада за твоє добре слово всіма позабутій бабі.

III.

Коло коша Хайбібули, на узбочи стояли два старі, діраві коші, де жили пастухи й паробки. В однім жив кривий пастух Газів з донькою Макен, в другім Баймаган із Урмугузом. Дуже нужденно було в коші Газіва, а у Баймагана в Урмугузом і зовсім не було нічого окрім хозняських сідел та різних хомутів. Спали обидва паробки на кінських дергах. Через перепалені повіти пекло сонце і лився дощ, наче Аллах що дня хотів пробувати терпелівість молодих пастухів.

Усе господарство Газіва вела Макен, вона-ж завсїгди помагала старій Ужіні, ніби наймичка, хоч скупий Хайбібула не давав їй шага, хіба подарує коли переходжену одержу Гольдзейн. Макен працювала як кінь, а убиралась трохи не в лахмітє. При роботі вона співала сумні пісні і кожного разу затихала, як коло неї переходив Баймаган.

— Він добрий хлопець, — говорила Ужіна, не називаючи Баймагана на ймення.

— Добрий, та не для мене... — казала на те Макен і тяжко зітхала.

Аллах дивно порядкує людські справи: Урмугуз кохався в Макен, Макен кохалася в Баймагані, а Баймаган в пишній Гольдзейн. Баранчуками*) вони росли всі в купі, а потім он що вийшло.

*) Баранчук = дитина. Пр. авт.

Старий Газів бачив усе отсе, але мовчав, бо Аллах великий, знає ліпше за нас, як і що чинити. Урмугуз думав собі, що Макен перша красуня в цілім кірґізськім степу, і що Гольдзейн причарувала дурного Баймагана своїми піснями, та дорогими убраннями. В сьвята Гольдзейн все пишала ся в шовковім, пасястім бешметі, своє чорне волосе заплітала у дрібушки, брала дорогі важкі ковтки, а груди завішувала срібними та золотими дукачами, і весело дзвонила ними, ходячи. Баймаган довго дивив ся на неї роззявивши рота, та розчибав ся, щоб чимсь прислухитись, але пишна красуня не зважала на Баймагана, іноді тільки любила поглузувати з нього, особливо як при тім була й Макен.

— Баймагане, скоро ти мати-меш сто коней і пятьсот рублів грішми? — питала Гольдзейн, підштовхуючи Макен. — Уважай, ще мені наскучить чекати і як раз вийду за иньшого... Я вже маю трох женихів.

Гольдзейн весело сьміяла ся, а у Баймагана серце упадало від сего сьміху. І чим більше вона глузувала з нього, тим більше він її любив.

Тих клятих сто коней бідний пастух часто бачив у сні, а грошей навіть шукав у себе під головою. Перестала-б Гольдзейн з него глузувати, якби він приніс Хайбібулі пятьсот рублів старими срібними карбованцями, та поставив у поли свій власний табун коней... Тільки сто коней і пятьсот рублів! Баймаган в день і в ночі думав, якби здобути дорогий калим, і ехує та ходив як не свій.

Хайбібула сам був давнійше бідаком, і цілий степ знає, звідки прийшло його богатство: він з початку сам крав коні на уральській козачій лінії, а потім став тільки перепродувати крадену худобу.

— Се тільки люде так вернуть з зависти, — говорив кривий Газів. — Аллах все бачить...

IV.

Баймаган зненавидів Хайбібулу й поза очи даяв його остатними словами. Тоді не забував він і грубого черева Хайбібули, і його червоного носа і сивої голови, що ду-

мала за молоденьких дівчаток. Як старий в призначені години виходив з коша молитись, розстелював під ноги килимок і падав на лице притуливши долоні до ух, Баймаган відчував глибоку відразу до сього старого дурисьвіта, що хоче обдурити й самого Аллаха.

— Здаєть ся, я вбив би сього старого лиса! — казав Баймаган своєму приятелеви Урмугузу. — Його гроші здобуті кровю, він збавив дві жінки, тепер напосів ся на третю й хоче оженити ся з четвертою, аби загріти свою стару вовчу кров молодю... Страх ненавиджу я сього Хайбібулу!

Хитрий дід помітив, як скоса поглядає на нього Баймаган і часом любив поглузувати з нього. Безсильна злість бідака потішала Хайбібулу.

Одного разу в сьвято, як у коні й перед кошем сиділи гості, Хайбібула сказав Баймагану:

— Баймагане, покажи гостям гнідого іноходця... Але чекай, у тебе заяче серце, нехай приведе коня Урмугуз.

Се він сказав навмисно, аби подразнити Баймагана і потішити гостей навіженою їздою. Гнідий іноходець — був то ще не виїзджений кінь і нікому не давав на себе сісти. Образа дуже зачепила за серце Баймагана, і він схотів показати всім, що нічого не боїть ся, й Хайбібула даремно його зневажав.

Іноходця ледви зловили двома волосяними орканами, привели до коша, й Баймаган як птиця вискочив на спину коня, що тряс ся від страху.

— Диви, не впади! — крикнув слідом Хайбібула.

Розпочались божевільні гони на невийздженім коні, що силкував ся скинути їздця. А Баймаган бачив тільки усміхнене лице Гольдзейн, що дивилась на нього разом з гістьми з коша. Еге, він приведе до коша коня покірного як вівцю, або не побачить Гольдзейн, як свого уха.

Кінь і чоловік якийсь час борикались страшенно. Баймаган вже чув, що кінь починає притомлюватись і незабаром буде в його руках, як дитина. Але в тій хвили кінь несподівано скочив на бік, і Баймаган злетів на землю. Все те сталось за одну секунду, несамовита худобина з подвоєною силою полетіла в степ, силкуючись увільнити ся

від їздця, що волік ся на аркані. Баймаган міцно тримав мотуз обома руками і постановив ліпше вмерти ніж опустити коня.

За пів години іноходець вернув ся сам, а Баймагана знайшли в степу без памяти. Він лежав весь побитий, голова, лице і плечі були всі в глибоких ранах від кінських копит.

V.

Баймаган лежить у своїм діравім коші. Його доглядає стара Ужіпа, що знає багато степового віля. Іноді заходить до коша Макен і мовчки сідає коло дверей. Хорий нікого не пізнає і все йому привиджуєть ся. Йому страшенно тяжко, і все здаєть ся, що він жене на тім клятім іноходці. Кінь копає його задними ногами просто в голову, і Баймаган страшно скрикує. Довго, довго тягає його степом скажена коняка, а як він відкриває очи, бачить над собою діраву повець свого коша, і чує, мов крізь сон, голос Ужіпи:

— Не рухай ся, Баймагане... Будеш жити, як не будеш рухатись. Все добре.

Баймаган уважає, аби лежати спокійно, хоч йому страх як хочеть ся підвести голову: в коші хтось з тиха плаче, а хто заплаче над ним, сиротою без батька, без матери? Гей, чому не вмер він там, у степу, де волочив його кінь!...

Потім Баймагану раптом стало так легко і так гарно — зовсім добре. Він виздоровів. Та ні, годі вже служити старому лису Хайбібулі! — Бувайте здорові всі: і кривий Газів, і Урмугуз, і Макен, і Ужіпа... З Гольдзейн Баймаган не попрощав ся, бо надто важко було-б йому побачити її глузливий усьміх.

— Нічого, побачимось! — потішає себе Баймаган, простуючи в степ, де зрідка сторчали кірзізькі коші, наче обголені татарські голови в тюбютейках*). — Треба жити як старий лис Хайбібула.

*) Ярмукка.

Баймаган скоро знайшов собі роботу — з того став завзятий барантач**). У степу він відбивав вівці у чабанів, у козаків і „русских“ крав коней, і скрізь стали лякаться вже самого його імени. Кілька разів ловили його, й били просто по голові, наче всі знали, де в нього болюче місце.

За кілька років такої роботи Баймаган мав уже готовий калим за Гольдзейн і як оред полетів до старого Хайбібули.

— От тобі калим, — сказав Баймаган, висипаючи перед старим давні карбованці.

— Розумний з тебе чоловік, — казав задумано Хайбібула, рахуючи гроші. — Ну, маєш Гольдзейн... Такої красуні не знайдеш аж до самого Семипалатинська. Щож, маєш щастє, а я дуже радий. Макен теж вийшла за Урмугуза, а й калим заплатив за нього. А ну, почоломкаємось.

VI.

Побіч коша Хайбібули виріс новий кіш Баймагана. В ній жило ся дуже весело. Гольдзейн цілими днями висьпівувала свої пісні, Баймаган лежав на килимі, та пив кумис. Як йому наскучило забавлятися самому, він посилав по Хайбібулу і частував старого.

— Розумний з тебе чоловік, Баймагане, — кожного разу казав Хайбібула і усьміхав ся старим, беззубим ротом. — Постарів ся я... от і борода сива і очі слезять, і зубів не стало. А колись то я вмів добувати гріш. Треба тобі показати всі нори і проходи, а мені час відпочити.

І старий дие Хайбібула учив Баймагана усяких штук, вказував йому всіх своїх знайомих і товаришів промислу, а Баймаган слухав і дивувався, що Хайбібула зовсім не такий лихий чоловік, як він думав давніше. Навіть дуже добрий чоловік сей Хайбібула, як поміркувати; а що він промишляє злодійством, то не оден він і грішний перед Аллахом.

***) Злодій-розбійник від „баранти“ — овець.

Як Хайбібула вигнав стару Ужіпу і оженив ся з чотирнадцятьлітною Аяш, донькою Кошгільди, про котру він здавна говорив, і тоді Баймаган не винуватив старого. Хайбібула ще в силі, а Ужіпа ледви волочить свої старі ноги. Так хоче Аллах, що одно дерево цвितе а друге сохне. Розумість ся, Аяш за молода для такого беззубого діда, як Хайбібула, але старому вже не довго лишило ся веселити своє серце — най ще потішить ся при кінци свого віку.

Стара Ужіпа прийшла до Баймагана і сказала:

— Чоловік мене прогнав, а я стара... Пам'ятаеш, як ти обіцяв взяти мене до себе, як ожениш ся в Гольдзейн?..

— Я сього не казав, стара шк'апо!... — закричав Баймаган. — Се ти сама все вигадала...

Баймаганови було соромно своєї брехні, і він ще гірше розсердив ся.

— То не наша річ судити вас в батьком — відповіла матери Гольдзейн, що все притакувала чоловікови. — Ми не хочемо з ніким сваритись, живіть собі, як знаєте.

Нічого на се не сказала стара Ужіпа й пішла. Її прийняв до свого драного коша Урмугуз.

— Я вже разом буду вас старих годувати, — сказав він: — от Газів живе, живи й ти.

Тісно було в коші Урмугуза, але Макен знайшла куток для старої, зовсім прибитої горем. Се розлостило Баймагана.

— Диви, найшлись богачі! — відказав він. — Усіх божевільних баб та дідів не нагодуєш.

— Видко, Урмугуз богатший за нас, — додала Гольдзейн. — Не дурно він тільки літ служив у батька, а тепер служить у тебе. Знать, виплачуєть ся се йому, коли може годувати чужих людей.

Баймаган дуже розлостив ся на Урмугуза, але до часу затаїв сю злобу в своїм серци. Урмугуз наумисне взяв до себе Ужіпу, аби все колоти нею очи й йому і Гольдзейн і Хайбібулі.

— Урмугуз дурний, — шепотіла Гольдзейн, примілюючись до чоловіка — се придумала Макен... о, то хитра і лиха жінка!

VII.

Кіргізький степ був такий-же гарний, як і десять літ тому, так же вкривав ся він на весні квітками й переко-типелем, тойже вітер гуляв у нїм, а в зимі, як вовк вила снігова метелиця; блакїтне небо також високо висїло над ним, також паслись у нїм табуни кіргізьких коней, а Гольдзейн дзвонила своїм сріблом.

Добре жило ся Баймаганови. Всего було у него багато, а як наскучило сидїти дома, він їхав кудись у гості. Богаті люде мають досить добрих знайомих. Як не хотїло ся їхати, Баймаган цілними днями лежав у кошї, та думав про всяку всячину.

Найприємнїйше йому ставало, як згадував свої дитинні літа. Справді, Баймаган виріс у старого Хайбібули, як прибудне песя: спав під голим небом, та живив ся недоїдками, разом з собаками. Як варили махан або салму*), Баймаган тїльки облизував ся з далека, та дуже був радий, як діставав на свій пай обгризену костомашку, що бувало кинє йому добра Ужіпа. Від сих згадок теперїшне ставало ще приємнїйшим, і Баймаган наумисне закликав Хайбібулу їсти салму, аби згадати давнину.

Одного разу, як вони сидїли в двох коло залїзного казана з салмою, старий лукаво підморгнув, показуючи головою на доньку.

— Ти нічого не помічасш, Баймагане? — прошепотїв він.

— Ні, або що?

— Та я нічого, тїльки так... Наче Гольдзейн у тебе постарїлась. З неї буде Ужіпа, як викапана. От побачиш... А Макеп молодїс. Але на чужих жінок не добре задивлятиись... Я так тїльки сказав. Бувай здоров...

Сї слова впали на серце Баймаганови, хоч він сядкував ся зовсїм про них не думати. Одного разу він тяжко побив Гольдзейн, вона почала плакати в своїм кутку, а він підняв був руку з нагайкою, аби вдарити її по

*) Салма = локшина з кїньського мяса, махан = печеня з лошати.

спині, та глянув на її заплакане лице, перестрашені очі — і рука з нагайкою без сили спустилася сама собою. На нього дивилася стара Ужіпа, а Гольдзейн, гарної Гольдзейн вже не було.

Баймаган став з часта упиватись кумисом, бив жінку, та все ходив коло коша, аби подивити ся бодай з далека на Макен. Урмугуза він навмисно посилав на далекі кіртізькі кочовища з ріжними орудками, аби не соромно було навідуватись в його старий кіш, удаючи ріжні причини.

Макен стала ховатись від Баймагана, а се ще більше розпалювало в нїм кров. Аби показати їй своє коханнє, Баймаган не поминнав нагоди побити на її очах Гольдзейн, куди трафив, далі відібрав у жінки всі прикраси і сховав у свою скриню. Кривого Газіза він частував найліпшим кумисом і кликав дядьком. А Гольдзейн від битя і сліз ставала все подібнійшою до своєї матери і Баймаган оминав її, щоб не дивити ся на неї.

— Треба позбутись Урмугуза, а потім я оженю ся з Макен, як вона стане вдовою, — подумав Баймаган. — Гольдзейн нехай служить їй за невільницю.

VIII.

Урмугуз щез. Багато так пропадає людей в степу. Сторонні люде закидали Баймаганови, що він наслав убійників на свого наймита, а сам оженив ся з його вдовою.

А Баймаганови байдуже, що кажуть про него люде. Він цілими днями вилежуєть ся на килимі з Макен, а Гольдзейн услугує їм — стара, негарна Гольдзейн. Але Макен така сумна і Баймагана щось тягне з коша; поруч в коші старого Хайбібуди на гук його кроків відсуває ся край килима, що закриває двері, і звідти просто в душу Баймагана дивлять ся двоє чорних очей, а з за білих зубів котить ся безжурний, дитячий сьміх. Се молода Ааш дивить ся на Баймагана, і в нього темніє в очах.

— Здурив мене Хайбібуда, — думає він — Макен ще думає за свого Урмугуза... Їй нудно зі мною.

Не спить ся ночами Баймагану, а разом з нічним холодом лине до нього в кіш ласкавий дівочий голос, — він знає сей голос, що хапає його за серце! Треба було пустити на той світ не Урмугуза а старого лиса Хайбібуду. Годі вже йому грішити, а Аяш ще молода.

Як ніч понурій ходить Баймаган та все думає за старого Хайбібуду — може старий лис сам здогадасть ся смерти.

Виострив ножа Баймаган і в .ночі як вуж заповз з ним у кіш Хайбібуди. От він вже чує рівний віддих сонної Аяш, а коло неї на постели, під шовковим бухарським покривалом хропе Хайбібула. Баймаган підліз до голови і замахнув ся, щоб ударити Хайбібуду просто в серце, бо він обдивив ся в темряві і тепер добре бачив сонних, але глянувши в лице старому Баймаган остовпів: се лице сьміялось своїм беззубим ротом, а старечі, слезливі очи пильно дивились на него.

— Ну, чогож ти злякав ся?... — стиха каже Хайбібула, а сам сьмієть ся і дивить ся на нього. — Роби, по що прийшов...

Страшенна злість заворушилась у грудях в Баймагана, хоче він підняти руку з ножем, але вже не має сили — рука повисла як мертва.

— Забив еси Урмугуза, забий і мене, — каже Хайбібула. — Аяш молодша від твоїх жінок... З тебе розумний чоловік, Баймагане. Ха-ха-ха...

Від сих слів ударило Баймаганови в голову і він почув, як у нього на голові відновляють ся давні рани від кінських копит, і як він увесь починає застигати. Житє швидко виходить з нього разом з горячою кровю, а старий Хайбібула відсував ся все далі і далі, і тільки з далека, наче зпід землі доносило його страшний дріжачий сьміх і теж саме шепотінне:

— О, з тебе розумний чоловік, Баймагане!

Перестрашений Баймаган скрикнув і сам злякав ся свого голосу, наче се кричав не він, а якийсь иньший голос.

— Тихо, тихо... не рухай ся, Баймагане, — з тиха говорив над ним голос старої Ужипи, і чнісь руки тримали йому голову.

IX.

— Так се був сон?... — питав ся Баймаган очунавши та побачивши, що по давньому лежить у своєму дірвовому коші, а коло нього сидить стара Ужипа та умовляє його, як малого.

— Ти скинув з голови хустину і трохи не стратив всеї крові... — казала ласкаво баба. — Чого ти так страшно скрикнув?...

— Не питай ся... потім оповім. Я недобрий чоловік... я гірший від всіх иньших, Ужипо.

Баймаган виздоровів, але став такий задуманий та сумний, що ніхто не пізнавав колишнього юнака.

— Про що ти думаєш, Баймагане? — питала його Макен.

— Серце Макен, перше я думав все за себе, — відповів їй Баймаган: — думав, якби собі жити вигіднійше від иньших. А тепер мені жаль всіх людей, бо я все бачу і все розумію... Справді, я розумію все, розумію, яка то велика неправда сидить в кождому чоловіці, та обманює всіх. Мені іноді аж страшно стає з тої неправди, що в нас і довкола нас. Я був дурний і нічого не розумів, але за одно добре слово, що сказав я тій нещасливій старій, Аллах показав мені мою власну душу.

За рік Баймаган оженив ся з Макен.

Переклав *М. Грушвський*.

АМЕРИКАНСЬКИЙ ПРЕТЕНДЕНТ.

ПОВІСТЬ

Марк-Твайна

—*—

XX.*)

Робота ішла Трасі пиняво, бо його гадки буяли далеко від неї. Чимало річей було для него незрозумілих. Врешті стало йому в голові нараз ясно — так йому принайменше здавалося — і він сказав сам до себе: — Аж тепер я доглунався правди, у того чоловіка не всі дома. Не знаю лише, кільки йому не достає: одної або двох клепок що найменше. Все-ж таки як раз досить, щоби пояснити отсе безголове. Се страшенні богомази, а він уважає їх творами старинних майстрів; погані портрети — а його божевільна уява добачає в них портрети Россморів, гербові відзнаки — помпатична назва замку Россмор, яку надає сій гнилій буді, а врешті чудне запевненє, що мене тут дожидали. Яким чином се можливе? Се-б то хиба льорда Берклі? Адже-ж йому відомо з часописей, що отся особа згоріла в Нью-Гедсбі. Ні, до біса, він справді не знає сам, кого дожидає, бо з його мови виходить, що не надіявся Англіїця, ні артиста, а проте все я відповідаю його вимогам. Він досить мною вдоволений. Так, він несповна розуму; боюся навіть, що сей джентельмен грубо несповна розуму. Нещасний! Всеж таки він людина інтересна, як

*) Див. IV, V, VI, VII, VIII—IX і X книжку.

всі — думаю впрочім — люде того рода. Надію ся, що моя робота йому подобасть ся. Я рад би бачити його що дня і студировати його. А коли напишу до батька — ох, се болить! Годі про се згадувати; воно відбирає мені рівновагу духа... Хтось надходить — треба брати ся до роботи. Се знов той старий джентельмен. Виглядає не свій. Може мій одяг будить в него підозрінє, як на артистї по правді будити може. Коли-б совість позволяла мені його скинути. Але про се нема що і думати. Я цікавий знати, що він за рухи виконує в повітрі руками. Се, бачить ся, відносить ся до мене. Чи не пробує він загіпнотизувати мене? Я не дуже був би радий сьому. Тут щось несамовите в тій цілій справі.

Полковник шепнув до себе: — Се має вплив на него. Думаю, що на сей раз буде з него. Бою ся, що він за хиткий ще трохи і міг би розвіяти ся. Тепер розпитаю його дещо обережно, щоби дізнати ся, в якім він тепер стані і звідки приходить.

Він підійшов і сказав стиха:

— Прощу, не перебивайте собі, д. Трасі. Я хотів лише кинути оком на вашу роботу. Ах, як гарно, чудово справді! Ви робите се бездоганно. Що за радість буде се для моєї доньки. Позвольте присїєсти коло себе?

— О! Прощу, я дуже радий!

— Не перебиваю я вам? Значить, чи не відбираю вам вітхеня?

Трасі усміхнув ся і сказав, що його вітхенє не таке етеричне, щоб його так легко було розвіяти.

Полковник завдав низку обережних і добре обдуманих питань, що видавали ся Трасі доволі чудними і безосновними; всеж таки вони причинили ся мабуть до потрібного роз'ясненя, бо полковник еказав до себе з гордим вдоволенєм:

— Поки що, робота поступає як слід. Він кріпне, кріпне і буде держати ся, неначе реальна річ. Мені видасть ся, що я був би в силі перемінити його в камінь.

По хвили спитав обережно:

— Де вам подобасть ся більше: тут, чи — там?

— Там? Ніби де?

— Ну — гм — там — де ви перше були.

Трасі пригадав собі зараз готель і сказав:

— О, тут, очевидно.

Полковник зачудував ся і сказав сам до себе: — Тут не заходять вже ніякі сумніви. Се як раз найліпший доказ, де той бідак був. Се мене тішить. Я радий, що вийшов його звідти.

Він сів, думав, думав і водив очима за пензлем. Врешті сказав до себе: — По тім всім стає мені ясно, длячого не повело ся мені з бідним Бірлсом. Він пішов не в той бік. Ну, тепер все в порядку. Він на тім ліпше вийшов.

Тепер увійшла з улиці Сельлі Сельлере у всій своїй чарівній красі і їй представлено артиста. І тут зродила ся нараз любов від першого погляду, хоч ні одно, ні друге може про се не знало. Англієць замітив, не знати длячого, сам до себе: — А може він всеж таки й не є божевільний. Сельлі сіла, заінтересована роботою Трасі, і се йому подобало ся, а ласкава її вироzumість пересвідчила його, що вона не проста людина. Сельлере квапив ся поділити ся з своїми спостереженнями з Гевкінсом і вийшов сказавши, що коли двоє adeptів барвної музи дадуть собі раду без него, він піде за своїми справами. Артист сказав до себе: — Я думаю, що він лише трохи ексцентричний, але більш нічого. Він почув докори совісти, що осудив неприхильно людину, хоч мав нагоду пересвідчити ся, який він по правді.

Очевидно, що чужинець почув себе незабаром свобідним і вдав ся в любу розмову. Природність, щирість і привітна простота то неоцінені прикмети пересічної американської дівчини; майже ні сліду вимушених і штучних форм; в наслідок того її присутність і поведене такі свобідні, що чоловік знайомить ся і жартує з нею, ще поки мав час оглянути ся, коли се стало ся.

Ся нова знайомість поступала справді скоро. Як скоро і далеко поступила, досить буде замітити, що ще не минуло і пів години, як одно і друге забуло, який чудний у Трасі одяг.

Ота свідомість згодом вернула і Івендолені стало тоді ясно, що освоїла ся з ним, а Трасі почував виразно, що одяг той став йому нестерпним.

Він схаменув ся тоді, коли Івендолен попросила його остати ся на обід. Йому треба було відмовити, бо від тепер хотів жити — се-б то від тепер бачив ціль життя, а в такім одягу він не пережив би обіду у джентельмена. Всеж таки пійшов домів щасливий, бо чув, що Івендолен завела ся в своїй надії.

І куди-ж він пійшов? Пійшов прямо до кравця і справив собі гарний і приличний одяг, якого не повітидав би ся ні один Англієць. Сказав, ніби до себе самого, а радше до своєї власної совісти: — Я знаю, що се зле; однак так само зле було би не зробити сего; а два лихі вчинки не стануть за один добрий.

Отсе вдовольнидо його і заспокоїло. Може вдовольнить се і читача, коли розбере, що воно має значити.

Івендолен завдала при обіді старшим журбі, бо мовчала і була якась не-своя. Коли-б були уважали, могли би були замітити, що коли тільки зійшла розмова на артиста і його штуку, вона інтересувала ся тим і оживала. Але вони не уважали і так розмова переходила на що иньше, а тоді знов Івендолен могла декого нижком занепокоїти і зажурити, чи їй чого не бракує, або чи не попеувало ся що небудь у кравецтві.

Мати радила їй всілякі випробувані патентовані ліки і средства з желізом і иньшими того рода річами, а батько, хоч саж завзятий прихильник і голова повітового товариства тверезости, завзив охоту післати по вино; однак вона, хоч всі ті щирі заходи приймала з подякою, не хотіла нікого послухати.

Під ніч, коли родина розходила ся спати, вона взяла з собою крадькома один пензель, кажучи до себе: отсего уживав найбільше.

На другий день рано вийшов Трасі з дому у своїм новім одягу і з гвоздиком — щоденним дарунком від Пує — в бутонєрці. Ціле його серце виповняла Івендолен Селдере, а той стан душі придавав йому вітхненя для штуки. Цілий ранок його пензель увихав ся жваво по полотні,

майже без його свідомости — се-б то свідомости в значіню самосвідомости, хоч деякі авторитети тому перечать — і творив чудо за чудом в роді декоративних акцесорій до портрету так щасливо і скоро, що ветерани фірми стовпили з дива, вибухаючи лише невпинно окликами признаня.

А тимчасом для Івендолен марно пропадав ранок і неедин доляр. Вона думала, що Трасі прийде перед полуднем, а до такого висновку прийшла без нічиєї помочи. Тому збігала що хвилі з своєї комнати на долину, щоби поукладати ще раз пензлі і иньші знадоби і поглянути, чи він вже надійшов. Однак скоро прийшла до своєї комнати, не ставало їй ні трохи лекше, а навіть, як пересвідчила ся, на свій превеликий смуток, діялось як раз на виворіт.

Остатніми часами проводила вона всі вільні хвилі на краю незвичайно оригінальної сукні, що мала бути їй дуже до лица і сего ранку працювала над її викінченням; але її гадки були де инде і вийшло з того неможливе опудало.

Замітивши, що стало ся, вона пізнала, що тому за причина і що воно має значити і відложила роботу на бік, сказавши собі, що приймає ворожбу до відомости. І від тої хвилі не виходила вже з гостинної, лише сиділа і ждала.

По сніданю чекала знову. Цілу годину. Потім велика радість вступила в її серце, бо побачила, що він надходить. Побігла тоді урадувана горі сходами і ледви могла діждати ся, аж йому буде потрібний найважнійший пензель, що вона десь закинула, — а знала добре, де. Всеж таки походили ся всі один за другим і шукали пензля, врешті післали по неї, а й вона не могла його якийсь час знайти, однак знайшла згодом, коли иньші вийшли шукати в кухні, в пивниці і комірці і по всім усюдам, де люде шукають за річамн, з котрими не вміють обходити ся.

І так вона подала йому пензель і замітила, що їй треба було постарати ся о се, аби все було йому під руками, однак їй здавало ся, що ще час, бо було так рано, що вона не надіяла ся його — але урвала тут, сама зачудувана тим, що каже. А він сказав сам до себе, збентежений і засоромлений: — Я знав, що нетерпеливість

прижоне мене сюди скорше, як треба, і зрадить мене; і се як раз стало ся. Вона переглянула мене наскрізь і сміється ся з мене — звісно — нишком.

З одної річи Івендолен утішила ся дуже, другою була менше вдоводена. Утішила ся новим одягом і корисним вражінем, яке він робив; менше рада була з гвоздика в бутонерці. Вчорашний гвоздик обходив її мало. Отсей був такий саміський, а однак звернув її увагу і накидав ся в очи. Рада була-б дізнати ся яким простим і звичайним способом про його історію. Врешті відважила ся і сказала:

— Нехай мужчина буде старий як хоче, а як вложить в дірку від гувика яскраву квітку, стає кілька літ молодшим. Я се нераз замічала. Чи справді на се мужчини носять в бутонерках цвѣти?

— Не знаю. Все-ж таки ся одна причина вистала би. Я не чув про се ніколи перше.

— Ви, здасть ся, водите наді все гвоздики, чи се задля барви, чи форми?

— О, ні! — сказав просто. — Я їх дістаю. Я не сказав би, що мені все одно.

— Він їх дістає, — сказала вона сама до себе і почула якийсь жаль до тих гвоздиків. — Я цікава, хто се такий і як вона виглядає? Квітка почала займати чималий простір в комнаті. Накидала ся в очи всюди, заслонювала собою весь вид і поганила його. Сама собою непоказна, стала важка і замітна.

„Чи залежить йому на ній?“ — Отся гадка справляла їй зовсїй чутний біль.

XXI.

Вона приладила артистови все; не було вже ніякого претексту сидіти тут довше. Тому сказала йому, що відходить, а коли буде чого потребувати, нехай завізвє прислугу. Відійшла сама нещаслива і лишила артиста нещасливого.

Як одному, так і другому важко минали від тепер хвилі. Йому, за думками про неї, годі було малювати; вона думала про него і не ішов їй ні крій, ні господарство.

Ніколи перед тим не здавало ся йому мальоване таким сухим; а їй ніколи ще не наприкрило ся так господарство. Вона відійшла, не повторивши запросин на обід і се він ледви мав силу стерпіти.

І їй самій було прикро, бо зміркувала, що не випадає їй його запрошувати. Вчора було се легко, нині неможливо. Здавало ся їй, що за тих двайцять чотири годин пропали для неї тисячі невинних привілеїв. Нині почувала себе чудно звязаною, обмеженою у своїй свободі. Нині годі їй було сказати або зробити що небудь, що відносило ся до того молодого чоловіка, аби зараз не попадала в знесилу зі страху, що він може „підозрівати“. Просити його нині на обід? Її прошибала дрож на спомин про се. І так ціле пополудне, з малими перервами перебула у зворушенню.

Три рази приходило ся їй збігати на долину за орудками, себ то їй здавало ся, що треба їй вийти за орудками. В переході туди і назад, вона всего на все вирнула на него шість разів, хоч здавало ся, що й не дивить ся в той бік. І пробувала видержати тих шість електричних ударів, не даючи по собі ніякої позначки, однак вони її роздратовали чимало і вона чула, що її природний вигляд був тепер незвичайний, надто горячково тверезий, і гістерично спокійний, щоби міг ошукати. І маляр зазнав свою пайку розкоші. І він задрів її шість разів, а від сих поглядів били в него фідії щастя і заливали його, топили, полоскали любо, так що його покидала съвідомість, що робити пензлем на полотні. На образі було шість таких місць, котрі треба було на ново перемальовувати.

Врешті Івендолген стало трохи лекше на серці, бо післала до Томпсонів, в сусідстві, звістку, що прийде до них на обід. Не хотіла тут мати на думці при обіді се, що тут нестало одного, котрий не повинен був бракувати — а про се останне слово рішила ся поглянути до словаря при першій нагоді.

Тимчасом граф увійшов до артиста побалакати і запросив його лишити ся на обід. Трасі треба було нараз ужити всіх сил волі, щоби здушити вдячність і утіху і він почув, що тепер, коли буде міг перевести кілька солодких

хвиль коло Івендолен і чути її голос і дивити ся в її личко, то нічого вартійшого не може в житю зазнати.

Граф сказав сам до себе: — Отсей опир може очевидно їсти яблука. Побачимо тепер, чи се його спеціальність. Я сам думаю, що се тільки спеціальність. Нема сумніву, що яблука лежать ще у границях можности опирів. Те саме було і з нашими прародичами. Ні, не правда, а радше лише в часті правда. Яблука, так як і в теперішнім випадку, були що правда границею, але в противнім значіню. На вид нового одягу граф задрожав з утіхи і гордості. Він сказав сам до себе: — На кожний спосіб я довів його матеріялізацію до новіших часів.

Сельєрс заявив Трасі своє вдоволенє з роботи; поручив йому далі відновлюване старинних майстрів і висказав бажанє, аби він намалював також його портрет і жінки а може і доньки. Міра щастя артиста доповнида ся тепер до краю. Заки Трасі малював, ішла свобідна розмова, а Сельєрс розвивав принесене зі собою мальовило. Був се новісенський олійний друк, що лише викінчений портрет вдоволеного з себе джентельмена, що засипував своїми оголошенями цілу Унію, аби купували його спеціальність, певно черевики або одяг по 3 долари штука, або що пнше таке. Старий джентельмен сидів з образом на колїнах і, вдивляючи ся в него з чутєм, потонув у задумі. Трасі замітив тепер, що в його очах закрутили ся слези. Отсе зворушило його чутливу вдачу і заразом вразило прикро, що йому тут не місце в такій торжественній хвилі і що бачить зворушенє, якого сьвідком чужинець не повинен бути. Однак жаль перемиг у нього і він пробував потішити засмученого старця щирим словом і живим співчутєм:

— Мені — каже — дуже прикро... чи се ваш приятель, що ви його —

— Ох, більше, багато більше — свояк, найдорожший з усього, що я мав на землі — хоч і ніколи не довело ся мені бачити його на власні очи. А так, се молодий лорд Берклі, що погиб такою геройською смертию при пожарі — Ов, а вам що таке?

— О, нічого, нічого. Мені трохи чудно було, зійти ся — так сказати-б — око в око з особою, що про неї тільки наслухав ся. Чи сей портрет подібний?

— А вже-ж, очевидно. Я не бачив його ніколи, але не трудно доглянути подібність до батька, — сказав Сельєре, піднявши образ в гору і поглядаючи вдоволенним оком то на него то на мальовило, що мало представляти графа-узурпатора.

— Ну, я не сказав-би, що замічаю тут подібність. Певна се річ, що у графа-узурпатора лице поздовжнє як у коня і сильно характерне, а тимчасом у того гладке, округле і безхарактерне.

— Ми всі такі спершу, ціла сімя, — казав Сельєре незахитаний. — Ми родимо ся всі круглолицими варятами і аж відтак переображаємо ся в правдиві чуда інтелекту і характеру. Як раз по отсих познаках віднаходжу тут подібність і пізнаю, що портрет автентичний і бездоганий.

— Безперечно, що той молодий на свояка доводі схожий.

— А так, так; і він був варят, цілком певно. Порівняйте лице, склад черепа, вираз. Се варят, божевільний, божевільний, на скрізь божевільний.

— Дякую, — сказав мимохіть Трасі.

— Дякуєте?

— Ну, — за поясненє дякую. — Прощу, прощу далі.

— Як кажу, ціле лице показує на божевільного. Можна навіть подробиці відчитати.

— Що-ж з них виходить?

— Ну, одним словом слабодух.

— Що?

— Слабодух. Особа, що стає при чім небудь непохитно і твердо, думає непохитно і твердо як Гібральтар, а незабаром починає хитати ся. І ні сліду з Гібральтару, мій пане, де-де: хитаєть ся вам на всі боки, як осика. Се, бачите, викapanий Берклі, лише гляньте на отсю баранячу голову. Ну, — але чому ви паленієте, як небо при заході сонця? Пане ласкавий, чи я не зневажив вас чим необачно?

— Але-ж ні, справді ні! І не снило ся. Я паленію все, коли чую, як хто свою власну кров зневажає. — А сам до себе сказав: — Яким чудним способом його розсіяний і хиткий ум натрапив на правду? Він припадково описав мене. Се я отся погорди гідна людина. Коли я покидав Англію, мені здавало ся, що знаю себе. Я думав, що я сталий і непохитний як Фридрих Великий. А тимчасом я по правді слабодух, простий слабодух. Ну, як будь, так будь, все-ж таки се благородна річ, носити в собі високі ідеали і сьмілі заміри. Той потіхи не можу собі відмовити. — Потім сказав голосно: — Чи отся, як кажете, вівця може одушевити ся великою ідеєю самопожертвованя? Чи міг би він задумати таку річ, як наприклад виречи ся графства, майна і слави і подати ся добровільно у гурт простих людей, щоби вибити ся там властною заслугою, або коротати вік в недостатку і нужді?

— Чи міг би? Придивіть ся лише тому усьміхненому, певному себе лицю. Тут ваша відповідь. Він на се як раз і готовий. Навіть готовий се ввести в жите.

— А потім?

— Покинути!

— І вернути?

— Зовсім певно.

— І чи така доля жде всі мої — себ-то, хотів я сказати: всі його заміри?

— О! Певно, певно. Така вже вдача Россморів.

— Так се щастє, що отся людина згинула. — Возьмім, наприклад, що я був би Россмором і —

— О, се годі.

— Дячного?

— Бо се годі припустити. Бути Россмором в вашім віці значить бути божевільним, а ви не божевільні. І треба би, щоб ви були слабодухом, а тимчасом кождий, що уміє вчитувати з лица характер, пізнає від разу, що де раз ступите ногою, звідти і землетрус вас не віджене. До себе додав: — Досить сего для нього, хоч в порівнаню з фактами в тім ледви половина правди. Чим більше його студию, тим більше стає інтересним. Я ще не бачив такого характерного лица. Знати на нім майже надлюдську

сталість, непохитність в замірах, залізну волю. Невиданий молодий чоловік!

Тепер сказав голосно: — Чи міг би я у вас просити поради в одній дрібниці, д. Трасі? Як знаєте, у мене є тлінні останки того молодого грабчука — Господи, а ви-ж чого так здригаєтеся?

— О, се нічого, прошу, лише кажіть далі: У вас є його останки?

— Так.

— І ви певні, що то його, а не чії інші?

— О, зовсім певний. Себ-то в мене є проби, не цілість.

— Проби?

— Так, у кошиках. Колись будете вертали домів, чи не згоднісь би ви забрати їх з собою —

— Хто — я?

— А вже-ж, що ви. Не кажу, зараз, але згодом, по — але заждіть-но, не хотіли-б ви їх побачити?

— О, ні за що. Я не хочу того бачити.

— А-ну, то гарно, я думав лиш — а ти, серце, де йдеш?

— На прошений обід, батечку.

Трасі остовпів. Розчарований полковник сказав: — То шкода. Я не знав, д. Трасі, що вона виходить. — Лице Івендолен прибрало безутішний вираз, що кавав: „І що-ж я вчинила!“ На її лиці засіяла іскорка надії і вона сказала з не зовсім природним ваганям:

— Коли така ваша воля, я перекажу до Томсонів, що —

— Ти до Томсонів? Се зміняє річ. Таким чином все в порядку. Ми дамо собі, дитинку, раду без входження тобі в дорогу. Тобі залежить на сім чимало —

— Але-ж, батечку, я можу так само: коли небудь инде —

— Ні, я не хочу. Ти, добра дитинко, так гірко працюєш і твій батько не хоче тобі перешкаджати, коли ти —

— Але-ж, батечку — я

— Іди в свій бік, я не хочу чути ні слова; а ми пійдемо в свій бік, ласкавий пане..

Івендолен трохи не крикнула в болю. Однак не було ради, лише треба було йти, і вона була вже на відходнім, коли її батько прийшов на гадку, що наповнила його відрадою, бо за одним замахом розпутувала трудність положення, і давала цілій справі гладкий, корисний оборот.

— Вже знаю, моя любя, як зробити, щоби і тобі не зіпсувати свята а заразом, щоби і собі запевнити тут приємні хвили. Пришли тут Біль Томсон — чудова істота, Трасі, чудово гарна! Я хотів би, щоб ви отсю дівчину побачили. Ви просто готові збожеволіти; справді, ви ошалієте за хвилину. Пришли-ж її сюди зараз, Івендолен, і скажи — ов, а вона вже пійшла? — Коли він обернув ся, вона переходила вже через браму. Що се має значити? — бурмотів він, — я цікавий знати. Що там вона каже, не знаю, але рухи показують, що вона розгнівана.

— Га, — сказав Сельєрс весело до Трасі, — мені тут буде її бракувати; родичам все тужно за дітьми, скоро їх не бачать; се вже така, зовсім природна і мудро придумана у них слабість. Але ви заспокійте ся, місе Біль заступить вам тут молоде товариство і ви будете з неї раді. Ми, старі, також заходів не пожалуємо. Нудно нам тут не буде. І будете також мали нагоду познайомити ся ближше з адміралом Гевкінс. Се рідкий характер, Трасі, один з найбільше незвичайних і інтересних характерів, які світ видав. Побачите, що варто його студювати. Я студював його, ще як він був дитиною, і бачу, що він розвивав ся безнастанно. Думаю, що дійсне одним з предметів, завдяки котрим я впів заволодіти трудною штукою відчитуваня характерів, був живий інтерес, який я чув все до того чоловіка, до його загадочного духа і нечуваних помыслів.

Трасі не чув ні слова. Відрада покинула його, а душу наляг смуток.

— Се справді чудовий характер. Його основою скритість. Все треба передовсім найти основу, на котрій збудований характер чоловіка. Тоді ви його вже знаєте. Тоді не збаламутять вас ніякі, ніякі суперечні і незгідні подробиці. Що малюєть ся на лиці Гевкінса? Простота. Бев-

межна і незрівняна простота. І при тім всім його ум сам по собі один з найглибших на сьвітї. Найчеснійша, найсправедливійша людина — а однак найзнаменитший майстер удаваня, якого бачили людські очи.

— Ов, се погано! — пробурмотів Трасі, що замість слухати, роздумував з жалем, що було би наступило, коли-б тільки справа в обідом не була обернула ся так погано.

— Ну, я того не сказав би, — замітив Сельдєрс, що заложивши назад руки під полами сурдута, походжав сюди і туди по комнаті і прислухував ся власній бесїді. — Можна би зовсім справедливо назвати се поганим у кого иньшого, але не у сенатора. Ваша назва зовсім добра — се признаю, лише не добре ужита. В тім є чимала різниця. У него справді чудовий характер. Менї здасть ся, що нема другого державного мужа, у котрого було би стільки гумору і така здібність укривати його. Виїмком тут хиба Жорж Уешінгтон і Кром'вель, а може і Робеспєр, але на сїм і кінець. Чоловік не фаховий міг би і вік цілий пережити в товаристві сенатора Гевкінса і не побачити в него більше гумору як на цвинтари.

Наступило глибоке, безконечне зітхненє артиста, що думав про що иньше і тепер промишрив: — Що за біда, що за біда!

— Ну, все-ж я не сказав би того. Противно, як небудь величний се дар, але сам по собі не будить він у мене такого подиву, як зручність, з якою він той дар уміє укривати. І ще одно — генерал Гевкінс є мислитель; сьмілий, льогічний, глибокий, аналітичний мислитель, може один з найспосібнійших в наших часах. Очевидно в відповідних розміром темах, як на приклад: ледовий період, взаїмні відносини сил, розвій мотиля з почварки, або що небудь подібне. Піддайте йому яку небудь відповідну тему, відступіть на бік і уважайте, як він думає. Просто здасть ся, що земля дрожить. О, так, вам треба його пізнати, збагнути його внутрішні прикмети. Се може найвизначнійший ум по Арістотелю.

Обід відложено тепер на хвилю з огляду на місс Томсон, однак Івендолен не переказала їй запросин, дожидає

не здало св ні на що і так товариство засіло до стола без неї. Бідні старі Сельдґрен пробували всего, на що лиш стати було їх гостинність, щоби уприємнити гостеві хвилі, а й гість силував ся бути по змові оживленим, бесідливим і веселим з огляду на старого джентельмена. Справді всі докладали щирих старань до скороченя часу, однак справа не мала від початку виглядів на поведжене. Трасі серце лежало каменем у грудях. Здавало ся, що на горизонті его визначає ся лиш один пункт, себ-то порожнє крісло. Йому годі було забути про Івендолен і свою щербату долю. В наслідок його розсіяности заходили як раз тоді глухі павзи в розмові, коли на него випадало щось сказати; очевидно, що ся хороба розходила ся помалу на ціле товариство і розмова замість впливати повними вітрилами на широкі сонішні простори, звертала ся безсяльно до берегів. Що тому за причипа? Один Трасі міг був сказати. Інші не могли придумати до того і теорії.

Рівночасно переживано такі нудні хвилі і у Томсо-нів — що було лиш наслідком одної і тої самої причини. Івендолен соромно було, що розчароване так її прибило і вчинило так чудно і глибоко нещасливою; та сором не лиш не додавав їй відради а противно побільшав її терпіння. Вона пояснила се тим, що не чує ся здоровою і кож-дий міг бачити легко, що се правда. Вона зустріла ся зі щирим співчутєм і жалем; однак се тут нічого не помо-гло. В таких випадках нема ніякого лікарства. Тут най-ліпше ще дати жалеві волю. З хвилею, як обід скінчив ся, вона перепросила всіх і побігла домів, рада несказано, що врешті довело ся ся їй вирвати ся з того дому і того гір-кого стражданя.

Може він уже пішов? Така гадка виринула в її го-лові і завододіла її ногами. Вона всунула ся до дому, ски-нула плащ і капелюх і пішла просто до їдальні. При-станула і слухала: голос її батька без життя; потім голос її матери — без життя; поважна павза, потім якась бай-дужна замітка з боку Гевкінса. Знову мовчанка, потім — по-тім голос, не Трасі, а знову її батька.

Пішов — сказала собі з розпукою — і відчинивши помалу двері, увійшла.

— Ов, дитинко! — скрикнула мати. — А ти-ж чого така бліда? Чи ти — чи тобі? —

— Бліда! — скрикнув Сельлерс. — Се було лише так хвилево, нічого небезпечного. Розумна вже, як нутро кавуна. Сідай, серце, сідай, ми тобі сердечно раді. І як вийшов тобі час? Нам тут волік ся — в безконечність. Чому не прийшла місс Біль? Д. Трасі якийсь не-свій, а при ній був би розірвав ся.

Тепер вона зраділа, її очи засяяли сьвітлом щастя і переказували нишком якусь тайну другій парі очей, що також таємною мовою відповідали. Вистала отся безконечно мала частина секунди, щоби такі великі два визнання показати, почути і зрозуміти. Весь неспокій, журба і непевність покинули нараз серця тих молодят і наповнили їх великим супокоем.

В Сельлерса вступила тепер непохитна надія, що при такій підмові ще в сій останній хвилі вдасть ся вирвати побіду з челюстей погрому, однак се була помилка. Розмова рвала ся так уперто, як перше. Він був гордий з Івендолен і рад був дати їй першенство навіть перед місс Біль Томсон; лучала ся до того така знаменита нагода, а тимчасом що вона з неї вчинила? Він почував себе сильно прибитим. Йому було прикро подумати, що сей Англієць, при своїй вдачі бретонського подорожного, судити з зерна піску про цілі гірські пасма, готовий набрати пересьвідчена, що американські дівчата такі нудні, як він сам — судячи про цілу клясу з одного приміру. А тут трафило ся як на лихо, що при столі не було кому її одушевити, додати відваги, відогнати від неї дрімоту. Задля чести рідного краю рішив ся він їх обоє ще раз при столі звести.

На другий раз буде зовсім инакше — потішав він себе. Він запише у своїм дневнику — сказав сам до себе, глибоко засумований — запише у своїм дневнику — а вони всі пишуть дневники — що вона була дивно нудна. Хиба-ж так не було — я ще її такою не бачив. А при тім всім ще гарна була, як сотона, хоч здавало ся, що не вміє нічого більше, як мняти кульки з хліба і без мисли обривати листки з цьвітів. А й в сальоні не ліпше. Маю

того до волі. Здіймаю свій прапор. Інші нехай ще борять ся, коли така їх воля.

Він подав всім на прощанє руку і вийшов, кажучи, що має ще полагодити якусь пильну справу. Залюблені сиділи від себе далеко і через цілу комнату здавало ся, що одно про друге не знає. Тепер віддаленє зменшило ся крихітку. Незабаром вийшла і мати. Віддаленє ще зменшило ся. Трасі стояв перед портретом якогось політика з Огіо, котрого підмальовано, прибрано в зброю і перероблено на хрестоносного лицаря Россмора, а Івендолен сиділа на софі, недалеко його ліктя, буцім-то занята перегляданєм альбуму, в котрім не було фотографій.

Один сенатор додержував товариства. Йому жаль було молодих. Безрадїсний був се для них вечір. З доброти серця старав ся він тепер їм хвилі розвеселити. Старав ся затерти лихе вражінє, яке мусїло лишити загальне неповодженє. Старав ся бути бесїдливим, навіть веселим. Однак відповіди не домагали. Не показували ні життя, ні одушевленя. Так він порішив все кинути і попрощати ся — день був очевидно призначений на неповодженя.

Однак Івендолен скопила ся живо, усміхнула ся весело і сказала з вдячністю і признанєм в голосі: — Треба вам іти конче? — Йому видалось не людським чином пійти і він сїв знову.

Він уже почав був запримічати — та ні! ми всі вже того зазнали, як то буває, — отже і він, сам не знаючи як, почув, що його висновок, лишити ся довше, був фальшивим. Він не розумів того, чув лише, був навіть того зовсім певним. Сказав отже „добраніч“ і вийшов задуманий, гублячи ся у здогадах, яким чином міг викликати таку зміну атмосфери. Коли двері запирали ся за ним, вони обоє стояли коло себе і споглядали на двері нетерпеливо, числячи секунди, однак глибоко вдячні. З хвилию, як двері замкнули ся, їх руки обвини ся довкола шнї, серце притулило ся до серця, уста до уст —

— Ах! Господи, вона його цідує!

Нїхто не почув сеї уваги, що походила від Гевкінса, бо він собі лиш її подумав, а не сказав. Він відвернув ся в хвилі, як замикав двері і відхилив їх крихту, аби вер-

нути і поспитати, що такого немудрого вчинив або сказав і оправдати себе з того. Однак не вернув, лише попен-тав ся приголомшений, наляканий, прибитий.

XXII.

Пять мінут пізніше сидів він у своїй комнаті в головою схиленою на зложені на столі руки, в поставі крайної журби і розпуки. З очей плили йому помалу сльози, а від часу до часу зітхане переривало тишину. Врешті він сказав:

— Я знав її, як вона була ще малою дитиною і мала звичай вилазити мені на коліна. Я любив її як рідну дитину, а тепер, ох, ледви чи перенесу отсе, пішла нещасна і занастила своє серце для сего ледачого опира. Якби ми були знали, що таке може наступити! Однак чи міг би хто щось подібне придумати? Ніхто! Нікому і на гадку щось подібне не прийшло. Годі й подумати, що можна залюбити ся у восковім манекіні, а той коби хоч був манекіном!

І він пустив поводи журбі, висказуючи від часу до часу голосно свій жаль.

— Пропало, гей, пропало і нема на се ради, нема способу, як лихо відвернути. Коби в мене сила, я вбив би його. Однак з того не вийшло би нічого доброго. Вона його любить. Їй здасть ся, що він правдивий і автентичний. Втративши його, вона зажурилась би так само, якби він був реальною особою. І хто відважить ся виявити се родині? Я? — радше вмерти! Сельєрс то найчесніший чоловік, якого я знав коли небудь і де-ж би я — ох, ні за що; він не пережив би того, дізнавши ся. Так само Польді. До чого то доводить, заходити ся з такими діявольськими справами! Коли-б не се, він жарив би ся і доси у пеклі, де йому місце. Яким чином отсі люде не зачули сірки? Мене нераз так дусить, що годі в комнаті видержати.

По хвилі вибухнув знову: — Ну, хоч одна річ певна! Дальшу матеріалізацію треба тепер здержати. Коли вже

наважила ся віддати ся за опи́ра, так нехай ви́йде за якого прилично́го лица́ря в середних ві́ків, а не за пастуха від коров і злодія, в якого готовий пере́мінити ся отсе́й пуголовець, коли Сельєре́ буде захо́дити ся з ним далі́. Він коштує́ 5.000 до́ларів гото́вими гро́шми; без него́ годі́ за́снувати намі́рене това́риство, але щастє́ Сельї́ Сельєре́ варто́ біль́ше.

Він почув, що надходить Сельєре́ і прочунав. Сельєре́ сів і каже:

— Ну, треба признати, що мені трохи ніяково. Воно їло зовсім певно, тут нема про що більше балакати. А радше не їло, лише жувало-жувало без смаку, все-ж таки жувало, а се як раз чудно. Тепер цікаво знати, що воно робить з тим, що пережує. Отсе питає! Що воно з тим робить? На мою думку, нам ще далеко до того, щоби пізнати наскрізь отсе чудне відкрите. Однак прийде час і на се; наука своє зробить. Лише ждїм і будьмо терпеливі.

Все-ж таки не міг він Гевкінса ані заінтересувати, ані видобути з него словечка, щоби розігнати його тяжкий смуток. Врешті повернула ся розмова так, що Гевкінс звернув на неї увагу.

— Він зачинає мені подобати ся, Гевкінс. Се чоловік наскрізь характерний — просто великанський характер. Під сею спокійною поставою криється найсмішливіший дух, який видала людськість — просто другий Кляйв. Справді я подивляю його без міри за той характер, а як знаєте, за подивом їде уподобанє. Починаю його несказано любити. Треба вам знати, що я не мав би серця, коли би підняв ся за гроші або що небудь иньше звести такий характер на простого розбишаку. Приходжу отже спитати вас, чи ви готові виречи ся нагороди і пуєтити того чоловіка —

— Таким, як є?

— Так; то значить, не доводити його матеріалізації до кінця.

— Ось вам моя рука на се: пристаю з щирого серця.

— Не забуду вам того ніколи, Гевкінс, — сказав старий джентельмен голосом, над котрим ледви вєпів запа-

нувати. — Ви робите для мене велику жертву, що переходить ваші сили, однак я не забуду вам ніколи того благородного вчинку і будьте певні, що поки життя мого, не дозволимо, щоби ви з тої причини терпіли. — —

Сельлі Сельлерс відчула незабаром живо, що стала неначе новою істотою. Істотою безконечно вищою і вартнішою, як була хвилину перед тим, з фантастичної стала особою серйозною. Замість неясної, баламутної жадоби життя у неї з'явила ся ясна ціль існування на сьвіті. Зайшла в ній така значна і глибока зміна, що як перше видавала ся сама собі тінею, так тепер почувала себе дійсною особою. Чула, що стала ся чимось з нічого, заміром, що доси був прирхою. Скінченим храмом, в котрім лунають похвальні імни, а на престолі сяють запалені сьвічки, замість неясного, сухого пляну будівничого, що для профана німий і незрозумілий.

„Леді“ Івендолен! Вся принада тих звуків розвіяла ся і вражала тепер немилу її вухо. Вона сказала:

— Нехай пропаде сей нікчемний звичай! Не хочу більше, щоби мене так звали.

— Чи можу кликати вас просто Івендолен? Позвольте мені покинути отєї формальности і називати вас лише найдорожшим з імен без всяких додатків?

Вона скинула з престола гвоздик, а на його місце поклала пучок розі.

— Тепер так ліпше. Я ненавиджу гвоздика — се-б то деякі гвоздики. Справді треба, щоби ви кликали мене лише моім іменем без ніяких додатків — чи то — не кажу зовсім без додатків, але —

Дальше не могла. Наступила павза. Він сушив собі голову, щоби зрозуміти; врешті догадав ся в самий час, щоби їй і собі заощадити прикрого клопоту і сказав:

— Дорога Івендолен! Вільно мені так казати?

— Так, по часті. Але-ж не цідуйте мене, коли говорю. Я забуваю, що мала казати. Ви можете кликати мене частиною сеї форми, але не другою. Я не називаю ся Івендолен.

— Не називаєте ся? — спитав зачудований.

До душі дівчини вкрато за раз невдоволене а разом збудило ся зовсім свідоме підозрінє і неспокій. Вона освободила ся з його рук, глянула на него допитливим оком і сказала;

— Скажіть мені щиро, під словом чести. Ви не хочете оженити ся зі мною з огляду на мій стан?

Отсі слова неначе приперли його до стіни, так мало був на них приготований.

В підозріню, що дало привід до сего питання було тільки комізму, що коли-б не зачудуванє і подив, він не встиг би здержати ся від сьміху. Потім, не марнуючи дорогого часу, він став їй доказувати, що вона лише сама підбила його серце і він полюбив її саму а не її титул і становиско; що любить її з цілого серця і не міг би любити більше, коли-б була князівною, анї менше, будь вона бездомною, безіменною сиротою. Вона пильно, нетерпеливо і поважно гляділа йому в лице, стараючи ся з виразу відчитати значінє його слів. Скоро скінчив, її серце забило ся з утіхи — затремтіло справді неспокійно, хоч вона сама була на вид погідна, спокійна, навіть строго поважна. Вона лагодила ся заскочити його несподівано, і виставити на тяжку пробу отсі його безінтересовні запевненя. Вона стала цідити слово за словом помалу, як вніт догарає до нутра бомби, і дожидала, яке вражінє зробить на нїм вибух.

— Слушайте, і вірте мені, бо кажу найщирійшу правду. Говард Трасі, я така донька лорда, як ви син.

На її втіху і тайне зачудуванє, се також не зробило на нїм найменшого вражіня. На сей раз він був приготований і не пропустив нагоди.

— Богу дякувати за се! — і він притиснув її до грудий.

Вона не була майже в силі висказати словами свою утіху.

— Я можу бути вами гордою на весь світ, — сказала, схиляючи голову на його плече. — Мені здавало ся зовсім природним, що вас може засліпити титул, — хоч може несвідомо, бо ви Англієць — ви могли ошукувати себе, думаючи, що мене любите і, скоро розвіяв ся чар,

прийти до пересвідчення, що мене не любите. Я горда, що для вас отсе визнанє не значить нічого, і ви любите мене саму, мене одну — ах, не вмію сказати, яка я горда!

— Тебе одну, моя найдорожша. Я не зазидував ніколи графської корони твому батькови. Се чиста правда, Івендолен.

— Ну — вам тепер годї мене так кликати. Я зне-навидїла отсе фальшиве імя. Я-ж тобі казала, що так не називаю ся. Моє імя Сельї Сельлерс, — або коли хочеш, Сара. Від сеї хвилї проганяю гет мрії, привиди, фантазї, не хочу про них більше і чути. Хочу стати особою — правдивою, чесною, природною, чистою і свобідною від ганьби, дуру і облуди, хочу стати гідною тебе. Тепер нема нї крихти суспільної нерівности між нами. Я така сама бідна як і ти. Так само без становиска і значїня; ти артист, що бере ся в перепонами, а те-ж саме, в скромнїйшїм значїню. Заробляємо чесно на хлїб, працюємо, щоби вижити, від тепер підємо рука в руку аж до могили, спомагаючи одно другого, живучи одно для другого, одно серце і одна цїль, нерозлучні у змаганях і надїях, до остатної хвилї. А хоч наше становиско в очах сьвіта скромне, чесною працею для хлїба і бездоганним поведєнем з'уміємо підняти його на самї вершини. Жиемо, дякувати Богу в краю, де се вистає чоловікови, а коли хто більше варт, як його ближнїй, то з власної заслуги а не з Божої ласки.

Трасї хотїв їй перебити, але вона здержала його і казала далї:

— Ще не конець! Менї треба позбути ся до решти всего неприємного і претенсїй, щоби досягнути твого благородного уровня і стати гідною тебе. Мій батько уважає себе дійсно графом. Га! нехай там. Йому справляє се вдоволенє і нікому не вадить. Його предки дурили себе так само. На отсей дур терпїв дїм Сельлерсїв цїлі поколїня і я була ним трохи заражена; на щастє хвороба не заступила в мене глибоко корїня. Я виздоровїла щасливо. Сорок вісім годин тому я пишала ся нишком, що я донька благородного графа і думала, що і мій муж мусить бути рівного стану. Але нинї — о, яка я вдячна за твою лю-

бов, щовилічила мій хорий мозок і вернула до здоровля — я могла би присягнути, що ніколи в житю за грабчука не —

— Ах, добре, добре —

— Ов, але-ж ти виглядаєш смертельно переляканим. Що тобі? Що стало ся?

— Що мені? О, нічого — нічого. Я хотів лише сказати — Але в тім зворушеню не приходило йому поки що нічого на гадку. Прийшов врешті на щасливий помисл, що саме тепер придав ся і він висказав його з вимовним рухом: — Ох, яка ти чудова! Ти виглядаєш так чарівно, що в мене віддих запирає.

Помисл був добрий, висказаний в пору і так щиро, що нагорода його не минула.

— Пожди-но! Де я скінчила? Ну так, графство мого батька, то чистий привид. Поглянь на отсі страхопуди на стінах — ти думав очевидно, що се портрети його предків графів Росмор. Де-ж там! То олійні друки славних Американців — самих недавних, котрі він перемалював на старинні образи зперед тисячки літ. Ось Андрій Джексен вдає з себе по змозі англійського графа, а найновішим надбанем збірки є будім то молодий англійський дідич — сей бачите ідіот в жалібній кріпці. Се не є ніякий Росмор, а просто якийсь швець.

— Ви певні того?

— Певнісінько. Але-ж він не похожий на того.

— Длячого?

— Бо його поведєне в останних хвилях, коли огонь гремів, палав довкола него, доказує, що то був муж. Доказує, що се був чоловік благородний і великодушний.

Отсі компліменти вчинили на Трасі чимале вражєне і йому здавало ся, що уста дівчини, висказуючи їх, набрали нової принади. Він сказав солодко:

— Яка шкода, що він не міг дізнати ся, яке корисне вражєне зробить його поведєне на найдорожшій, найсолодшій істоті в краю —

— Ах! Я трохи не залюбила ся в нїм. Справді, я думаю про нього що дня. Він не сходить мені з гадки.

Трасі почув, що того було трохи за багато. В него збудила ся заздрість. Він сказав:

— Я розумію, що годить ся подумати про него де-коли — себ-то від часу до часу, і то з подивом, все-ж таки думаю —

— Говард Трасі, чи ви заздрісні о того мерця?

Йому стало соромно і ніби не соромно. Він був заздрісний а рівночасно і не заздрісний. В однім значіно мертвець був то він сам; в тім випадку компліменти і почеси віддавані отсїй особі ішли на його рахунок і були чистим зиском. Але в другім випадку мертвий ним не був і тоді всі компліменти і почеси йому віддавані пропадали марно і були зовсім достаточною причиною до заздрости. З отсеї суперечки між ними вийшло хвилеве непорозуміне. Але вони полагодили його і одно другого ще щирїше полюбили. Щоби закріпити згоду, Сельлі заявила, що прогнала тепер льорда Берклі з своєї памяти і додала: — А для певности, що він ніколи більше нас не посварить, я буду привикати ненавидіти отсе імя і всіх, що його послили і носити-муть.

Отсе знов заболіло Трасі і він хотїв се троха обмежити — лише задля загальних прінципів і для вправи, що добре належить чинити в міру — але подумав, що може ліпше лишити справу, так як є, і не наражувати ся на викликане другого непорозуміня. Він покинув тепер отсї дрібниці і старав ся винайти менше дражливу тему розмови.

— Я думаю, що ти взагалї противна всїй аристократї і привілеям, коли впрікаєш ся титулу і не признаєш графства свого батька.

— Правдивого? О, ні; я лиш наше фальшиве раз на все відкинула.

Як раз було місце і пора на отсю відповідь. Вона ще раз уратувала нещасного хиткого молодого чоловіка і не дала йому ще раз змінити свої переконаня. Він починав уже був хитати ся і лиш отся підпора піддержала його і не дала попасти в демократію і виречи ся аристократї. І так він вернув домів радий, що завдав отсе щасливе питанє. Отже дівча готове було прийняти таку дріб-

ницю, як правдива графська корона; вона була лише упереджена проти фальшивого товару. І так він міг мати дівчину і задержати своє графство; отсе питання було щасливим помислом.

Сельлі лягла також спати щаслива; її щасте, невисказане щасте, тревало майже дві години. Аж, врешті, саме, коли починала западати в солодку і розкішну дрімоту, темний сотона, що нищом притасний проживає вічно на дні людської душі і дожидає лиш пильно нагоди, аби нанести властителеви злобну пакість, сказав пошепки до її душі:

— Се питання здавало ся невинне, але що було під ним? Проти чого він його казав? Що його підсунуло?

Темний сотона завдав їй удар і міг тепер спокійно вже подати ся назад; рана зробить уже своє за него.

І зробила.

По що Трасі питав ся про се? Коли не мав заміру женити ся з нею задля її титулу, що могло піддати йому отсе питання? Чи не виглядав він просто урадуваний, коли вона заявила, що її закиди проти привілеїв мають свої границі? Ах, так, йому графства, тої золоченої ганьби, а не мене бідної потрібно!

Ось як міркувала вона в журбі і слезах. Потому боронила противної теорії, але слабо і нездало і програла борбу. Міркувала сьак і так ціліську ніч, аж врешті над раном вся в горячці заснула сном, з котрого чоловік встає рано безсильним, з мозком як звареним.

(Конець буде).

ОСІННЕ СОНЦЕ.

Людвика Якововского.

Сяє на сонці простір, як із срібла,
я, мов огнисте вино, його пю...
Черче сумний і чернице поблідла,
я вам те сонце з порадою шлю.

Гляньте! як моргає хлопець, сьмієть ся!
Гей! а дівчина марнує роки? —
В двійку і трійку найкрасше ще петь ся,
йдіть же і пийте із сонця ріки!

Чусте ви ті пісні сумовиті?
Гей! перед смертю щастє берім!
Поки лунають скрипки нерозбиті,
вальса найкрасшого грайте ще всім!

З німецького переклав О. М.

Українсько-руське літературне відродження в історичнім розвою українсько-руського народу.

Відчит проф. Михайла Грушевського на науковій академії, спорядженій дня 1-ого листопада 1898 р. на пам'ятку столітніх роковин відродження українсько-руської літератури.

Високоповажана Громадо!

Наукове Товариство імени Шевченка призначило нинішній день на святкування столітя відродження українсько-руського письменства — сотніх роковин трагедійної Енеїди Котляревського.

Самий момент тут має більш конвенціональний характер. По всякій правдоподібності, сам Котляревський не надавав особливого значіння своїй трагедії, і хто знає чи їй пошала б вона під друкарський прес, якби не впала в око багатому земляку-аматору, що їй оголосив її „без відомости й згоди“ автора. Появою своєю вона теж не зробила епохи. Прийнято її дуже симпатично, тим більше, що вона була популярна ще перед своїм друком, але вдасться, і публіка, як і автор, не надавали їй особливої ваги. Не примітно, щоб вона збудила якийсь рух. Довгий час Енеїда Котляревського зіставалась одинокою українською книжкою. Найдавніший огляд нашого письменства, двадцять літ по виданню Енеїди, вчисляє відомі тоді українські писання, але з них тільки Енеїда була друкована; про якийсь рух можна говорити тільки з заснованням Українського Вістника. З другого боку Енеїда Котляревського не була й якоюсь першиною в письменстві; народній українській мові вже в XVIII в. признано право горожанства в письменстві, хоч і в дуже вузьких рамах. Таким чином її поява являється властиво конвенціональною границею, як і взагалі переважна біль-

шість всяких поділів і границь в безконечних перемінах історичної еволюції. А як перша друкована українська книжка, як утвір, що своєю літературною вартістю перевишав все, що перед тим писалось народньою українською мовою, як перша робота найстаршого між письменниками нашої нової літератури — Євгеїда може уважатись такою границею гідно і відповідно до того значіння, яке ся нова література мала в культурній еволюції нашого народу.

А значінне те дуже велике. Історія нашого літературного відродження є вразом історією нашого відродження національного й культурного; не часто літературі випадало таке важне значінне в житю народа. Вповні можна-б прикласти до українсько-руського народу ті слова:

Воскресну нині, ради їх,
людей закованих моїх —
убогих-нищих... Возвеличу
малих оттих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
поставлю слово.

Дійсно, слово виратувало українсько-руський нарід з видимої загибелі!...

Велике значінне національного відродження сього столітя в історії українсько-руського народа і многоважна роля літератури в сїм відродженню будуть ясними, коли ми кинемо оком на головні моменти в історії нашого народа.

Українсько-руський нарід виступає на історичній арені організатором великої, просторої держави, одної з найбільших в Європі, і ся державна організація, защеплена київською громадою, збудована заходом київських князів і дружини, стала епохальним фактом в історії східньої Європи. Можна було-б з того надіятись, що інтереси державної політики на довго опанують українсько-руську суспільність, стануть осею дальшої суспільної й культурної еволюції. Тимчасом так не стало ся. В своїй екстензивности руська державна будова була мало інтензивна. Заціплюючи важні культурні здобутки на великім просторі, вона не мала міцного кореня в своїм ґрунті. Як і инші державні організації вона опиралась на вищі, заможнійші верстви, не тішачись зовсім симпатіями народніх мас; але вона при тім не встигла зміцнити своєї будови, скріпити ті верстви, на котрі опиралась, о стільки, щоб устоятись без огляду на маси. Через те розклад державної організації й хронічні висилення

в боротьбі з турецькими ордами принесли фатальні наслідки для самої організації. В середині XIII в. на значній (східньо-полудневій) частині нашої території державна організація упадає, і то при певній участі самих народніх мас, що подекуди самі ворожо виступають проти сього державного устрою, вазначивши тим зовсім недвозначно своє становище до давньої Руської держави. Століте пізнійше, західня частина українсько-руських земель, стративши династію, входить у склад двох сусідніх держав — Русько-литовської й Польської. Українсько-руський нарід стає бездержавним.

Але з упадком давньої Руської держави звязаний з нею суспільний процес не пропав — диференціювання суспільних верств, утворення упривилейованих верств коштом народніх мас, розпочате під впливами давнього державного устрою, знайшло собі ще вигіднійші обставини в устрою тих держав, що обняли тепер українсько-руські землі, і пішло ще більш прискореним кроком. Та відриваючись від народніх мас ріжницею суспільно-економічних інтересів, упривилейовані верстви відривались від нього разом з тим і культурно, і релігійно, і національно. То було результатом недержавности українсько-руського народу, переїни культурних впливів, бо як раз византійські впливи тоді переборює західній, що йшов через Польщу, нарешті — і значної домішки чужородців між сю упривилейовану верству. В результаті в першій половині XVII в. упривилейовані верстви були чужими народу з погляду суспільного, релігійного, культурного, національного. Се була, по зволю собі назвати, перша сецесія вищих верстов українсько-руського народу.

Тимчасом мотиви національні й релігійні незвичайно загострили суспільний антагонізм, а що колонізаційні обставини східньої України скупили для нього великі сили, в результаті вибухнула велика суспільна революція, що вювнї змінила історію східньої Європи і перебудувала на ново суспільний устрій східньої України. В історичнім розвою українсько-руського народу ся революція вазначила ся незвичайним повисненнєм народньої самосвідомости, проясненнєм національного почуття в усіх верствах, що тоді признавали ся до українсько-руського народу. Натомість суспільно-економічні мотиви, що лежали в основі руху, не були вяснені, не увійшли в сьвідомість і зістали ся в формі невиразних інстинктів народніх мас. Нова українсько-руська інтелігенція, втворена з народніх мас новими фактами, не солідаризувала зовсім з сими змаганнями.

Через те, нім ще відшумів великий народній рух, означив ся антагонізм між народньою масою й новою українсько-руською інтелігенцією. Народні маси кидають ся в обійми московського уряду, шукаючи в нім опори проти своєї нової старшини. Старшина, не знаходячи собі ні в чім опори, звертаєть ся туди-ж, запобігаючи ласки коштом політичних уступок. В результаті вона, за виречення з автономічних і національних змагань, здобуває санкцію своїх суспільно-економічних набутків, перетворюєть ся на правно упривилейовану верству, але заравом в почутю свого відріжнення від народу як найбільше зближаєть ся до російських державних елементів. Неминучим наслідком того всього була друга сецесія українсько-руських упривилейованих верств; при кінці XVIII в. вона була довершення фактом: все, що підіймало ся над народньою масою на Україні, було зросійщене. Хоч тут не було такого безповоротного розрива, як при попередній сецесії, бо зросійщений Українець всеж уважав себе „Малоросіянином“ і не протиставляв себе з національного погляду народній масі, але сей майже ілюзоричний, чисто факультативний звязок в фактичних обставинах не зміняв майже нічого. За те сецесія була далеко більша: українсько-руський нарід втратив і те, що був заховав при першій сецесії — втратив школу, втратив духовенство, — виключивши тільки свій західній окрасць — Галичину, що тоді не показувала ще жадних познак житя.

Се виглядало на повне банкрутство. По таких страшних висиленнях, по тих нечуваних жертвах, по тих морях пролітої крови і сліз, українсько-руський нарід опинив ся знову в ролі темної, убогої етнографічної маси, закріпощеної, обробованої своєю старшиною, позбавленої всякого проводу, всякої інтелігенції, без освіти, без літератури, без організації, без всякої можливости реагувати проти сих порядків. Національна свідомість була притемнена тим мішаннем до купи національности і релігії, що ми можемо помічати навіть підчас найбільшої інтензивности української національної свідомости — в XVII в. Літературна традиція була затрачена, відколи на старім корени київського книжного письменства защеплює нову паросль — московську: стара українська книжна література являлась ніби предком московської, тим самим ніби чужою для України, і українське слово віставалоє при самих пробах простонародньої мови, що уважались тільки куріозом, чимсь зовсім маловажним, тимчасом як для поважної літературної роботи

прийнято у самих Українців великоросійську мову, заведену протягом XVIII в. і по всіх вищих українських школах. Саме ім'я було страчене — бо перейняте великоросійським народом, літературою, державою, і для потомків старої Русі приходилось знаходити нові імена: малоросійського, козако-руського, южно-руського і т. н. народа, історія цього народу починала ся звичайно від XVII в., найбільше XIII—XIV в., а історія давніша звязувала ся з історією Московської держави, як її антецеденс. Українсько-руський нарід зіставсь без нічого і здавалось був призначений на вимерте. І ся смерть здавала ся вже зовсім близькою. Автор першої граматики народної української мови, виданої 1818 р., мотивував свою працю чисто антикварними мотивами: що знання української мови буде потрібно в часом для розуміння жита українського народа, розумій — коли тої мови вже не буде; він називав її „не живим і не мертвим язиком“, язиком на вимертю — „исчезающим нарѣчьем“ — двайцять літ по появі Енеїди. Так безрадісно і безрадно виглядав тоді український нарід.

Тепер сі погляди й пророкування можуть тільки дивувати або й смішити; нам тяжко навіть перенести ся в обставини, що могли навівати такі переконання. Останнє столітє зовсім запевнило існування українсько-руського народу; се питання пережитє, порішенє й зданє ad acta. Українсько-руський нарід буде існувати і може бути питання тільки — як швидко й інтензивно буде він розвивати ся, в якій мірі будуть брати участь в сім розвитку ріжні його частини і т. н. Але коли обставини так змінили ся за сі сїмдесять літ, то в тім в великій мірі мала вплив українсько-руська література.

Наше національє відродженє утворилось під впливом заінтересовання народом, його побутом, мовою, його мивувшістю й сучасним житєм, суспільними й економічними потребами. Тут впливало льокальне привязаннє до своєї тіснійшої вітчизни, привязаннє до родових і льокальних традицій, інтереси до цікавих пережитків, попри те — той загальний інтерес до народности й народної маси, що витворюєть в культурнім сьвіті взагалі протягом цього столітєя. Але по тільких роках недержавного жита, в повнім упадку давнійших культурних й історичних традицій, сі етнографічні, антикварні й суспільні інтереси найшли-б собі зовсім природний вихід тим, що в літературах — російській, польській, німецькій, малярській і не знаю ще якік появили ся-б письменники чи цілі

групи з спеціальною локальною закраскою, „українські школи“ в белстристиці, „областні“ учені в історії, етнографії й публіцистиці. і тільки! Що тим не обмежилось, що стало ся більше — в тім головну ролю відіграло українське народне слово — се убоге і понижене, але таке сильне і оригінальне, чарівне і гарне в самій своїй некультурности слово! Коли люде замість писати словарі й граматики, заходились ним складати вірші, пробувати перекладів, замість етнографічних студій — пробувати вивести на сцені чи в книжці українського селянина і дати йому самому говорити за себе, — се рішило справу. Завдяки своєму слову Україна стала не об'єктом кабінетної цікавості та романтичних симпатій, а предметом горячої любови, посвящення і патріотичних змагань. Воно зробило патріотів з антикварів і етнографів. Воно звязало живим почуттям одности розділені частини народньої території далеко сильнійше, ніж могли то робити аргументи етнографії чи історії. Простонародне слово нарешті далеко більше, ніж всякі теорії, зближило інтелігента до народа, дало йому око й ухо для того, аби бачив народні потреби і чув його змагання й ідеали.

Се був момент многоважний. Історична еволюція українського народу зложила ся так, що всяка иньша інтелігенція мусіла сецесійонувати і далі від тих народніх мас, позбавлених державних, культурних, національних традицій, і тільки така могла-б зістати ся при ній, котра-б стала на сій простонароднім ґрунті, всею душею і чуттям, всіми гадками і помислами віддала ся сій народній масі і пішла-б з нею разом, не відріжняючись, не розлучаючись від неї, маючи завсїди на оці її інтереси й потреби і на них будуючи пляни дальшого розвитку й поступу свого народа. В тім полягає незамірна вага нашого національного відродження, що воно сотворило таку нову українську інтелігенцію і тим забезпечило! дальший розвиток нашого народа в одині можливим, історично визначеним йому напрямі. А на сю сторону нашого відродження мала великий, неоцінений вплив наша нова література, наскрізь перейнята — не скажу: співчуттям тільки, а почуттям тотожності, повної солідарности з народньою масою. З сього погляду Наталка Котляревського, повісті Квітки, поезії Шевченка мали далеко більший вплив і значіння для нашої суспільности, як романтичні ідеї народности або теорії суспільної справедливости: сі теорії заціплялись вже на готовім ґрунті тої простонародности, що лежала в основі нашого нового письменства, була його альфою й омеґою.

Се надає нашому літературному відродженню таку многоважну цінність з становища всієї історичної еволюції українсько-руського народу, се робить наше літературне свята святом народнім, історичним.

Першому в ряді репрезентантів нашої нової літератури належить ся перша честь на її ювілею. В своїй дальшій діяльності він виступає перед нами свідомим патріотом, репрезентантом тих прикмет, котрини визначають ся і далі наше письменство; але і перша його проба, хоч як може несвідомо, силою свого таланту зробила свій вплив і підняла престиж українського народнього слова; троянська ватага Енея записала ся на віки в історії нашої культури.

Поруч великого імени автора має право на нашу пам'ять сьогодні маленьке імя накладчика; безкористній жертві українського мецената ми завдячуємо не тільки сей рік, сю хронологічну дату, а й появу взагалі сеї першої української народньої книжки — се Максим Парпура.

За першим своїм репрезентантом виступають ряди українсько-руських письменників в Україні - Русі російської й австрійської, що розвинули заложені початки і серед всяких трудностей і перешкод піднесли наше письменство до теперішнього рівня. Сми — жертви і живи, більшим і меншим робітникам і подвижникам нашого слова чолом на сьогоднішнім святі!

Їх заслуга велика в історії нашого національного відродження. Але поруч літературних діячів працювали для нього лави робітників на інших полях, невидно і невідомо, погай миру, вірні своїй совісті й національному обов'язку. Не забудьмо й їх на сьогоднішнім святі!

Іван Котляревський.

Е Н Е И Д А

на

МАЛОРОССИЙСКИЙ ЯЗЫКЪ

перелицованная.

И. Котляревскимъ.

Часть I.

Съ дозволенія

Санктпетербургской Цензуры.

Изданіемъ М. Парлуры.

ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГѢ,

1798 года.

Перші видання Енеїди Котляревського.

Подаючи фототипію титулової картки першого видання „Енеїди“ з нагоди його столітя, додамо кілька слів про перші видання її.

Перші два видання Енеїди Котляревського, як він сам заявив в передмові до третього видання — 1809 р., вийшли „без вѣдома и согласія“ його, більш того — він заявив, що видавці мали рукопись „со многими ошибками и опущеніями“ від переписування, а окрім того ще самі видавці переробили в ній багато „и почти испорченную“ видали під його іменем. Дійсно, видання, зроблене самим Котляревським має чимало варіантів, але деякі з них — то напевно авторські поправки свого власного тексту; з другого боку напр. варіант до віршів: Нептун дочувсь в скляних будинках, поданий при виданню 1798 р. в спростованнях (Нептун же давній був драпіва...), протривить ся гадці про якусь цензуру тексту. Правдоподібно, студії над старшими рукописами зможуть з часом докладно викрити, о скільки оправданий був закид Котляревського своїм видавцям, а поки що ми мусимо його приймати з маленьким granum salis.

Перше видання Енеїди вийшло в виді книжки в малу вісімку (примірник бібліотеки Наук. Товариства ім. Шевченка має сторони великостію 11×18 ст., але вони досить обтяті); друкована вона досить нефоремним письмом, на сірявім, лихім папері. Книжка зложена була з чотирох частин: з трох пісень кожда має свою окладинку і пагінацію, потім наступає „Собраніє малоросійських слів“, що має теж нову пагінацію. По титуловій картці першої пісні наступає присвята книжки „Любителямъ малоросійскаго слова“: се була присвята, розуміється, не автора, а видавця —

у власнім виданню Котляревського її заступила иньша: „С. М. К...ю (Семену Михайловичу Кочубею) усерднѣйше посвящаетъ Сочинитель“. Вірші надруковано в оден стовпець, по дві десяти-віршеві строфи на кожній стороні, так що сторони переділені по середині зв'язками, що відділяють сі строфи. Словарець друковано двома стовпцями і дрібнішим друком. Всього нумерованих сторін 32+38+72+24. З нагоди столітя, на пам'ятку ювілейних свят, Наукове Товариство передруковало се перше видання без переміни осбною книжкою.

Перше видання Енеїди, як значить ся на окладинці, вийшло коштом Максима Парпури. Імя сього чоловіка треба конче помянути, говорячи про нашого первенця. Богатий конотопський „дворянин“ (з старого козачого роду), він служив у Петербурзі,^{*)} мав незвичайну для тодішніх часів освіту, сам працював на літературнім полі — перекладами на російське наукових (медичних) книжок, і вславив ся як щедрій меценат — по тестаменту він жертвував близько 100.000 рублів на українські шпиталі й школи (між ними й на харківський університет). Очевидно, й видання Енеїди Котляревського було у нього актом меценатства, проявом безкориствих симпатій до українського слова. Котляревський ніг се зрозуміти инакше. В його власнім виданню Енеїди вставлена нова строфа згадує між неколькими грішниками „мацапура“, котрого мучили за те, що „натуру навъ винъ дуже бридку, крививъ душею для прибутку, чужее отдававъ въ печать, безъ сорома, безъ Бога бувши, и воемму заповѣдь забувши, чужимъ пустився промышлять“. Судячи по тому, що Котляревський в передмові згадує сі два видання — 1798 і 1808 р., і то не ласкаво, трудно инакше розуміти сі вірші, як розуміють звичайно: як аллюзію до Парпури (мацапура); зрештою Стеблин-Каменський, що особисто знав автора, категорично каже, що Котляревський писав се на Парпуру. Але се тільки показувало б, що Котляревський помилив ся що до мотивів, які кермували Парпурою; в усякім разі повторяти давні закиди на Парпуру по сто літах, без перевірки, як то ми бачили й у сьогорічній ювілейній літературі, не годить ся. Хто зна, чи й сам Котляревський надумав би видати свою Енеїду,

^{*)} В реєстрі конотопських дворян 1783 р. він записаний канцеляристом державного петербурського дворянського банку — Лазаревського Описаніє старої Малоросії II. ст. 43.

якби не видав її багатий меценат, і якби се видання не було прийняте публікою „съ удовольствіємъ“, так що по десяти літах з'явило ся нове видання! Парпура, правдоподібно, спорядив і словарець, доданий в кінці Енеїди.

Друге видання було повторене з першого (тільки з поправленням „погрѣшностей“) і вийшло 1808 р. в друкарні Івана Глазунова в Петербурзі, правдоподібно — накладом сього-ж книгаря,* з означенням: *Изданіе второе* (ст. 148+26 малої вісімки, перші дві картки нунумеровані). Се нове видання, правдоподібно, й привело Котляревського до гадки — видати Енеїду власним накладом, і вона вийшла на другий рік (1809), теж в Петербурзі, „въ медицинской типографіи“; на окладинці її значило ся: „вновь исправленная и дополненная противу прежнихъ изданій“. Видання се далеко гарнїйше від двох попередніх, елґантське як на той час; титул — гравірований; формат — трохи вузька вісімка (13×22 ст.), по 25 віршів на сторону. Але друковано його, здасть ся, в попереднього видання, а не в рукописи, судячи по тому, що тільки тим способом міг стати ся такий поділ строф, як бачимо: злучено по дві строфи, розділені зв'язками. Окрім трох пісень, друкованих в попередніх виданнях, тут додано ще четверту. Кожда пісня і словарець мають осібну пагінацію (ст. 29+26+48+45+18+2 нунум.). В передмові Котляревський заповідає п'яту пісню, як що се видання „принесетьъ удовольствіе читателямъ“, але п'ята і шеста пісня Енеїди вийшли аж по смерті його в четвертій виданню, що вийшло в Харкові 1842 р., накладом Волохінова, котрому Котляревський продав перед смертю право видання за 2.000 асігнаційних рублів (коло 500 руб. срібла). Се було перше повне видання Енеїди, видруковане на гарнім папері, гарним на той час друком, взагалі дуже старанно (ст. 38+42+75+71+77+90+32, великість 133×225 обтятої сторони). Воно ровійшлось дуже скоро. Нарешті 1862 р. в Петербурзі Куліш видав в компактнім томику 16° Енеїду разом з Наталкою-Полтавкою й Москалем-Чарівником і Одою до князя Куракіна (ст. 451, 16°), і від сього видання ведуть свій початок пізніші передруки.

М. Грушевський.

*) Гадка, висловлена в сьогорічній ювілейній літературі, що й се друге видання вийшло від „нахабного“ Парпури, не має ніякої підстави, скільки знаємо.

КОТЛЯРЕВСЬКИЙ І ЄГО „ЕНЕІДА”.

Відчит проф. Д-ра Стефана Смалъ-Стоцького на науковій академії дня 1-ого
падолиста 1898.

Сто літ тому назад появилa ся книжка, і та книжка по 100 роках заставила нас з усіх сторін Русь-України зібратися нині тут, аби відсвяткувати, як уміємо найвеличавійше, сю велику пам'ятку в житю руського народу. Мусить же се бути важка книжка! І справді!

Енеїда Котляревського се епохальне явище в розвитку Русь-України, вона лягла кріпкою ґрунтинною для нашої новітньої літератури, вона стала могутнім завдатком нового культурного духового життя Русь. Енеїдою починає ся нова доба в історії руської літератури, письменство наше пішло иншою новою течією, життя духове Русь по повини, якою залили Русь-Україну різні події історичні і культурні, найшло ся в новім руслі.

Не хочу тут розбирати тих різних історичних і культурних подій, цілого ряду тих світових думок, з котрими Енеїда стоїть в більшій або меншій звязи причиновій, а бажаючи віддати нині заслужену честь самому її авторови і вилести і від буковинської Русь скромненьку квіточку в вінець слави Котляревського, витаю духом при самій такій Енеїді; вона мені сама про себе вимовнійше говорить, вимовнійше і ліпше свідчить, ніж всякі инші свідощтва і докази, взяті зпоза неї.

За довгий час 17-го і 18-го віку, як тягнув з півночі дуже холодний вітер на Русь-Україну, а мороз зціпив все і густа мрака оповила Русь, життя духове Русь меркло, марніло, нишло, нівечило ся. Чужа погань наїсла скрізь на нашу країну, придавлюючи

і убиваючи питомі моральні і інтелектуальні пориви так, як той бурян своїм ростом заглушує добру рослину. Настав моральний і культурний занепад на Русі.

Саме в пору являє ся рідному народови на ратунок від за-непаду Енеї, свій чоловік, хоч і не по нашому зветь ся. Оттак за довгий час темряви наїла на Русь чужина, що свій чоловік мусить прибирати чуже імя, аби єго свої за свого прийняли.

Перша робота ратунку рідної країни починає ся тим, що згортає ся з верхи всю мерзість, всю погань, всю гніль, які за довгий час пітьми духової нагромадили ся на руській країні, починає ся моральним удоровленням, як се зробив одинокий тоді живий паріст ослабленого руського духа Іван Котляревський в своїй Енеїді.

І скаляне лице нашої країни немов умило ся. Зі споду виринає тоді, неначе та русалонька прегарна і непорочна, дівчина Наталка. І диво стало всім: під скорупою всякого зверхного калу збереглась так незаражено і непорочно добра душа народу. Нарешті сам Чарівник Котляревський, розкривши обезображене обличчя України, найшовши і показавши непорочне серце люду, бере ся своїх чужиною здеморалізованих земляків на учати, щоб від тепер вже більше ніколи не забували, якого вони роду, почитали матір свою, не презирали рідних своїх, не обижали нікого, бо се початок всякого поступу.

Отсе є епохальне значінє Енеїди і других творів Івана Котляревського; длятого то з Енеїдою Котляревського найшлоє духове житє Руси-України в иньших, новім руслі.

А тепер пригляньмо ся ближше самій Енеїді.

Сюжет Енеїди взятий, правда, з чужої пиви, та се марниця. Річ в тім, що він оброблений з таким великим талантом, що сила єї не увяла до сегодня. Живучість і свіжість сего монументального твору лежить в тім, що Котляревський, хоть на чужім сюжеті, замінивши чужі типи, звичаї і обичаї українськими, умів нам дати правдиво національну поему. Енеїда Котляревського і своїми провідними думками і своїм артистичним виконанєм займає між творами нашої літератури одно з найперших місць.

Провідною думкою Котляревського при написаню Енеїди було безперечно, виставити на сьміх хиби всіх верств суспільности на Україні, особливо-ж висших слоїв — бо правду сказавши, мужиками-крепаками, що не мали тоді значіня в публичному житю, він найменше займає ся. Тим

чином рад був Котляревський тоті хиби викорінити а суспільність, особливо морально, обновити.

До того вибрав він собі як найвідповіднійший спосіб — перелицьовати Енеїду на український лад, бо так міг він все висказати широко, рішучо а притім так, щоб не лиш не стягнути на себе лютих супостатів України, але ще і промовити переконуючим теплим, щирим, веселим українським словом до їх розуму і серця. Вибір той зробив Котляревський зовсім свідомо, — кажу се з натиском, бо годі припустити, щоб такий талант, як Котляревський, писав свій найбільший твір несвідомо ціли. Вибір сей пав на Енеїду може і задля того, що Котляревський, запізнавши ся з сюжетом Енеїди, а чуючи в собі творчу силу, рад був показати, що а таким сюжетом перенятим з всесвітної літератури годен зробити геній українського народу. Судячи по знаних нам мотивах, які спонукали Котляревського написати Наталку Полтавку і Москаля Чарівника, можна сміло припускати подібний мотив і до написаня Енеїди.

І певно, нічо не надавало ся лінше до переведеня провідної думки Котляревського, як саме перелицьоване Енеїди.

В руках поганських богів, над котрими старшував Зевс, спочивала, як се представлено в Вергілієвій Енеїді, доля всіх людей. Оден або другий чоловік міг бути невдоволений тим, що і як боги робили, міг називати їх правліне несправедливим, і ходити своїм розумом, але такі смільчаки ставали трагічними героями, бо боги поставили таки на своїм. Вони ділили ся на висших і низших, одні підходили ближше до Зевса, другі держались оподаль, а що вони були посвоячені з людьми, і коли одні помагали тим а другі иньшим не після якихсь справедливих заслуг, але після своєї уподоби, то межи ними були вічні інтриги, сварні і колетеча, так що аж сам Зевс мусів в річ шпнати ся. А що і він сам не знав всего добре, а спускав ся на те, що ему донесли, то і він робив справу, як попало. Вглянувши глубше в ту систему, можна найти велику подібність межи поганськими богами а керманичами деспотичної держави. Так як Зевс поступає собі не оден самодержець; низші боги відповідають цілком докладно ріжним високим чиновникам, а все кропить ся на звичайних людях.

В такому змислі представлені боги в Котляревського Енеїді, чим автор звернув річ до дійсности і в такій формі виткнув такі хиби, яких в иньшій формі годі було безкарно виткнути. Тут ви-

передив Котляревський величні образи Шевченка в Сні, Кавкаї і т. д. і Гоголевого Ревізора.

Та не лиш самі висші і низші керманічі життя суспільного були предметом его сатири; він сягнув також в нарід, що складав ся з мужиків-крепаків та з шляхти, котра хіба самим лише мастком від них відрізняла ся.

Аби се доказати, пригляньмо ся ближше, як Котляревський переводить свою провідну думку в головнійших типах своєї Енеїди.

Зевс се вірний образ лихого самодержця, котрому і не в голіві его обовязки. Він уживає розкошів, особливо-ж не без міри. Зевса оточують не ліпші боги, котрі про око ніби то і слухають і боять ся его, а поза плечима з него сьміють ся, нежи собою інтригують, сварять ся, а зовсім не дбають о то, щоб справедливо управляти. Всі воли панюги, перекупні, люблять женихати ся. Нептуна називає Еней дряпичкою-деруном, всім їм обіцює Еней подарунки.

Пречудно характеризує богів сам таки самодержець Зевс на отсїм місці Енеїди (початок VI часті):

Зевес моргнув як кріль усами,
Олимп мов листик затрусивсь;
мигнула блискавка з громами
Олимписький потрух ваворувивсь.
боги, богині і півбоги
простоволосі, босоногі,
біжать в Олимпиську карवासар.
Юпітер гнівом рознадений
влетів до них мов навіжений
і крикнув, як на гончих псар:

Чи довго будете казатись
і стид Олимпові робить,
що день проміж себе сваритись
і смертних з смертними тровить?
Поступки ваші всі не божі,
ви на сутяжників похожі
і раді мордувать людий.
Я вас із неба послухаю
і до того вас укараю,
що пасти будете свиний.

А ван Олимпиські зубоскалки,
моргухи, двиги, фіглярки,

березової дам припарки,
що довго буде вам в тяжки.
Ох ви, на смертних дуже ласі,
як Грек на Ніженьські ковбасі!
Все лихо на землі од вас.
Чрез ваші зводні женихання
не маю я ушановання.
Я намочу вас в шевський квас.

Або оддам вас на роботу,
запру в смирительних домах,
там виженуть із вас охоту
содомити на землі в людях.
Або я лучшу кару знаю.
Ось як богів я укараю!
Пошлю вас в Запорожську Січ.
Там ваших кавера не вважають,
жінок там на тютюн шіняють,
в день п'яні сплять, а крадуть в ніч.

Не ви народ мій сотворили,
не хист создать вам червяка.
На що-ж людей ви роздрочили?
Вам нужда до чужих яка?
Божусь мого бородою
і Гебниною пеленою,
що тих богів лишу чинів,
які тепер і т. д.

Хоть тут Зевс так дуже розходив ся, то звичайно він лиш ненароком споглядає на землю, а побачивши нелад, сердить ся: особисті роскоші єму важнійші ніж загальне добро, тому то він перше допиває кубка, а аж потім відповідає на просьби богів.

Кілько то таких більших і менших, висних і низших керівничів державних було тоді не лиш в Росії, але і в цілій Європі, котрим повірена була управа народами і їх частями, а вони дбали лише про себе?! І Котларевський змалювавши такий образ богакерманіча представив всесвітній тип правителя свого часу.

Відповідно тому заховують ся і низші боги, як ми бачили, перекупні в загальних справах (як Нептун); а Еоль то образ чистого бюрократа-канцеляриста, що ніби то і винюляє ся, що не може зробити, що се, мовляв, годі, але за заплату все таки обіцяє постарати ся, без огляду на те, чи просьба оправдана, чи ні.

Найгірше-ж там водить ся в державі, де жінки своїми прихитами впливають на справи державні. Котляревський в таких разях не великий приятель жінок. Він виражає ся не на однім місци:

Коли жінки де замішались
і їм ворочати дадуть,
коли в розказами втаскались
та пхиканя ще додадуть,
прощайсь на вік тогді з порядком,
пішло все к чорту неоглядком,
жінки поставлять на своє.

А вплив їх маює такими словами:

Коли чого просити має,
то добрий одгадає час
і к чоловіку пригніздить ся,
пришулять ся, приголубить ся,
цілує, гладить, ласкотить,
і всі сугави розшрубуює,
і мізком так завередує,
що сей для жінки все творить.

Для того то виводить Котляревський на сцену богині, котрим і на гадку не впаде якась загальна справа, а котрі цілком поводують ся своїми прихитами. Так Юнона, баба дуже недобра, старає ся намовами і інтригами погубити Енея задля марницї. Венера знов держить сторону Енея і хоть старшиньством меньша, надробляє своєю красою, аби лиш єї коханець не проав. Задля таких жіночих прих терпіли дуже публичні справи. Можемо поминути вже всі иньші божища, бо і з сего бачимо докладно, о що властиво Котляревському ходило.

Супроти таких богів-керманчів державних (кріль!) і богів-чиновників люди мов меч в їх руках. Зпоміж людий визначнійший тип Еней. Се справдешній козак. Парубок молодий, підпримчивий, що не лякає ся леда чого, хитрай. Як Еоль став его переслідувати, він не кланяє ся Еолеви, а удає ся просто до старшого Нептуна і виграє справу. Характеристичне те, що Еней підкуцством приєднує Нептуна на свій бік. Побачивши пожар своїх кораблів, він зразу тратить голову, але відтак вилаявши всіх богів і обіцявши подарунки виграє знов справу. Він гуляка, якого сьвіт не бачив, любить вишити, любить до жінцини залицяти ся — по козацьки, без гадки, щоб з ними одружити ся. Але він оден

межи троянсько-українською громадою, що все таки бажав щось зробити, а решта его товаришів се люди без найменшої ідеї. Еней се представитель сак-так тямущого на свій час Українця.

Та не лиш хиби богів керманичів тай хиби таких Енейів, але і хиби народу взагалі висміває Котляревський в своїй Енейїді, виявляє всі темні сторони тодішньої суспільности на верхи, аби тим чином промостити дорогу до поступу. І так описує він докладно порожне жите шляхти. Всі забави у панів на Україні складали ся після Енейїди в їди, а найбільше в питя; висших ідей ні сліду. Котляревський малює гостину Енея у Дидони, у Апеста або у Латина яскравими красками — всюди головна річ п'ятика, без неї не обійшлоь нігде. Длятого то в Енейїді подибуюмо її так дуже часто, і се не пересада, не карикатура життя — се дійсна правда. Пили так, що ледви находили яке місце до сну, а звичайно де хто стояв, там і впав. З перепоею наступала і смерть. При тім не обходило ся також і без бійки, от як на поминках по заможнім панови Анхиві. Через п'ятки минало ся багато добра в народі, вони взагалі представляють сумну хибу Руси. До забав належала ще музика і танці і всякі гри. Крім таких okazji, як гостина, поминки і др. описує Котляревський ще і досвітки і вечерниці, де межи иньшими виступає і гра в карти, та де не обходило ся також без неморальности.

Женщини беруть участь лише в досвітках та вечерницях; до звичайних забав вони приступу не мають. З сего висновок такий, що тоді становиско женщины (хоть би і у панів) було дуже підрядне.

Так представив Котляревський сумний стан Руси-України в тім згляді; та ще ліпше і зовсім вже загалньо малює він той стан в образі пекла. Се правдивий образ, змальований яскравими красками, який виставив Котляревський перед очи своїх сучасників на те, аби побачили свої хиби і стали людьми; він перший кличе немов словами Тараса свого „Послания“: Схаменіть ся, будьте люди!

Ів представлення пекла видно докладно, які наскривь гуманні ідеї ворухили душу Котляревського, як він вступає ся за правдою і справедливою, за правим життям, а як виставляє на загальну наругу людий негідних, дерунів, шахраїв, пявок людських. От пр. яка терпка іронія лежить в словах:

У нас хоть трохи хто тянувший,
уміє жить по правді сущій,
то той хоть з батька то здере!

А вже-ж найзавзятійше виступає Котляревський против війни. На однім місці зачисляє він війну до мирянських лих, що нас без милости морять; її наслідки фізичні і моральні представляє він так:

Війна в кровавих ризах тут;
за нею рани, смерть, увіча,
безбожність і безчоловічча
хвіст мантії її несуть.

В війні гинуть по неволі *для примхи князьків* душі людські. А на иньшій місці Котляревський знов відзиваєсь так;

Не зьвір я, людську кров пролити,
і не харція, людей щоб бити,
для мене гідкий всякий бій!

Мимоходом лиш скажу, що тут добачаю сліди масонської науки, з котрою Котляревський добре був ознакочлений.

Задля гуманних ідей, якими пронята на скрізь Енеїда, остане ся поема у нас на завсіди величним твором.

А коли ще зважимо, що Котляревський поинмо чужого сюжету вистачив єї таким богатим етнографічним кольоритом, що удержує душу безнастанно на Україні, знав як не мож ліпше одягнути свою Енеїду в звичаї і обичаї українського народу, умів єї з етнографічного боку зробити так наскрізь українською, що в ній бачимо всюди сей нарід з усіма єго верствами, з добримі і лихимі сторонами, то мусимо єї уважати по ємою національною в повнім того слова значіню. Тим вона нам дорога, тим вона для нас завсіди остане приманчива. Нема в Енеїді і одного такого місця, де ми хоть на хвильку могли-б призабути, що все, люди, обставини, ціле жите там українське. Скрізь порозкидувані ріжні натяки, щоб тим негов завсіди утримати читача в певности, ще не з Олимпом, але таки з самодержавієм, не з Енеєм і Троянцями, але з Українцями він має до діла. Еней убраний як український парубок, що іде на танці, або як чулак, що вибирає ся в далеку дорогу. Бачимо українську паню, як вона іде в гостину, єї ридван, кінних провідників, козаків, єї машталіра. Ми запізнаємо ся з ношею Українців, з мешканцем, з гостинами, забавами, сва-

танем, з ліками народними, особливо на похмілє. Чуємо їх пісні, як плывуть морем. Одним словом в нашій літературі нема такого твору, де, як в Енеїді, були-б так плястично змальовані всі обставини і саме житє нашого народу того часу.

Енеїда переповнена також історичними споминами українськими, а слова Котляревського переповнені тут такою щирою теплою, яку можна подябати лиш у найбільших патріотів. Се не „інстинктове“ українофільство, отже несвідоме задачі і цілі народолюбство, се щирий патріотизм. Тим то ставсь Енеїда ще більше руською, вона доказує, що думки про відрубність і самостійність руського народу не перевелись і тоді в памяти добрих синів України. Серед загального сьміху, віддихаємо на тих місцях згадкою про ліпші часи; се дуже поважні місця, бо там сьміх перемішаний з слезами. І так Троянці плывучи морем

— кургикали пісеньок
 козацьких, гарних запорожських.
 Про Сагайдачного сьпівали,
 либонь сьпівали і про Січ.
 Як в піківєри набирали,
 як мандрував козак всю ніч.
 Полтавську славили Шведчину,
 і неня як свою дитину
 з двора провадила в поход.
 Як під Бендерю воювали;
 без галушок як помирали
 колись, як був голодний год.

На иньшій місци Котляревський подаючи нам устрій військової козацької, очевидячки любує ся ним і кінчить свій опис mnogozначними словами:

Так вічної памяти бувало
 у нас, в Гетьманщині колись,
 так просто військо пикувало,
 не знавши: стой, не шевелісь!
 Так славні полки козацькі
 Лубенський, Гадяцький, Полтавський
 в шапках було як мак цвітуть.
 Як грянуть, сотнями ударять,
 перед себе списі наставлять,
 то мов шітлою все метуть.

А описуючи похід війська уміє він своїми чудовими порівняннями викликати перед нашу уяву колишні славні часи козацькі :

Мезентій наперед Тиренський
 пред страшним воїнством гряде —
було полковник так Лубенський
 колись к Полтаві полк веде
 під земляні Полтавські ваги.

Цекул Пренестський Коваленко
 в Латію з військом таке плавсь —
так Сагайдачний з Дорошенком
козацьким військом величавсь.

За сини плентавсь розбишака
 Нептунів син сподар Мезап,
 до бою був саний собака,
 боець, ярун і задирака,
 стрілець, кулачник і рубака,
 і дужий був з його хлопак.
 В виски було кому як впнеть ся,
 той насухо не оддереть ся —
такий Дягам був Желізняк!

А як багато говорять наш отсі слова :

Так кончили жизнь козарюги,
 зробивши славні услуги
 на вічність пам'яті своєї — ?!

З того часу говорячи словами Котляревського :

ми всі, як бач, народ хрещений,
 волочим ся без талану.

Та не лиш в тих сповинках проявляє ся горячий патріотизм Котляревського. Він бачив добре, в чім лихо, і проте кличе :

Де общее добро в упадку,
 забудь отця, забудь і матку,
 лети повинність ісправлять,

бо він знав добре, що

Любов к отчизні де героїть,
 там сила вража не устоїть,
 там груди сильнійша від гарнат.

Прочитавши Енеїду уважно, бачимо, що вона переповнена гуманними ідеями, любовю до всього рідного; в ній подивляємо велику силу фантазії і неарівнаний гумор автора; в ній бурхас дійсне, окружаюче автора жите, живе жите, змальоване незвичайно плястично. Таке представлене сего жита на основі всесвітнього сюжету без патріотично-національних деклямацій робить Енеїду твором справді літературним, твором всесвітної літератури, а що то жите було повне згнилизни, то мусіла вийти сатира на се жите, котра вправді серед даних обставин поневолі ховала ся поза імена богів та героїв Вергілієвих, але осягнула свою ціль, бо застала всіх із загальних хиб часу сьміяти ся. Насьмішка єго добродушна, він не картає як публіцист або проповідник-мораліст, лиш представляє все з сьмішного боку і то так, що висьміяний і не чує, що сам з себе сьмієть ся. Тим варавом стає нам ясно, чому Котляревський перелицював Енеїду.

Енеїда се перший реальний твір нашої літератури, реальний не лише своїм предметом, але реальний своєю формою і мовою. Многозначні отсі слова Котляревського:

І я прощаюсь з небесами,
пора спуститись до землі.

Спустившись раз „з неба“, треба було заговорити з *е м н о ю* мовою, зрозумілою людям живою мовою, і се зробив Котляревський свідомо, а *свідомість ціли* бе в очи з кожного вірша. Він висьміває стару схолястичну школу, де вчили на Піярській граматці, тройчаткою приганяли, субітки давали; покінчивши з латиною і схолястикою звертає ся так само против домородного, письменського, скубентського, философського язичія, а пише такою мовою народною, що ві ще і сегодня подивляти мусимо.

З того розбору Енеїди виносим переконанє, що Енеїда є дійсною перлою нашої літератури і остане нею, поки рід руський живе. Коли ми розглянемо ся в нашій літературі, то мало найдемо ми таких творів, про котрі могли-б ми подібне сказати. Бо до того, щоб бути монументальним твором як Енеїда, не вимагає ся багато задрукованого паперу, але г л у б и н и г а д о к, г а d o к, що ворухать цілу суспільність, цілу людськість, ідей, що мов зорі просьвічують вже не поодинокому народови, а людськості в єї боротьбі о поступ, о зближенє до ідеалу людськості, котра покликана до поступу; порушенє всего, що так сказати-б, становить саму люд-

ськість. Всім тим вимогам відповідає Енеїда в повній мірі, а суд наш про ню ствердив сам нарід, що і доси, коли вже 100 літ минуло від часу, як вона появилася, читає і перечитує її наново, бо вона завсїгди остає ся найтипичнішим зображенєм свого часу, на яке не здобули ся тоді навіть иньші значніші літератури.

Нічо, зовсїм нічо не вадить і не уймає її великого значіння здогад, що Котляревський при її писаню ішов за Осиповим, бо як раз ніщо так, як докладне порівнанє обох Енеїд, не виявляє нам ліпше величезного таланту Котляревського, супроти котрого стоїть Осипов як простий писака. Се покаже нам хоч би отсей приклад.

У Осипова пр. є місце:

Одинъ изъ той толпы бродящей
Троянцевъ бѣдныхъ горемыкъ
знатокъ во всемъ былъ настоящій,
на сквозь все видѣлъ напрямикъ.
Изъ всѣхъ ихъ былъ повсемъ умнѣе,
догадливѣе, смышленѣе,
при томъ дѣлецъ и книгочей;
проворъ мужикъ и не бѣадѣльникъ,
снѣвало, знахаръ и волшебникъ,
колдунъ и сильной ворожей.

Самой былъ наученъ Минервой
пронирствамъ и пролазамъ всѣмъ,
и въ томъ мудрецъ былъ самой первой,
въ проворствѣ ни кому ни въ чемъ
не уступалъ никакъ не мало і т. д.

Се місце у Котляревського читавмо так:

Один з Троянської громади
насупивши ся все мовчав,
і дослухавши ся поради
цїлком все землю колупав.
Се був пройдисвіт і непевний
і всім *відьмам* був родич кривний,
упир і знахур ворожить.
Умів і трясцю одшептати
і кров христянську замовляти
і добре знав греблі гатять.

Бував і в Шльонському з волами,
нераз ходив за сілю в Крим,

тарані торгував возами,
 всі чумаки братались з ним.
 Він так здавав ся і нікчемний,
 та був розумний як письменний,
 слова так сипав як горох.
 Уже в чім, бач, порохувати,
 що розказать — йому вже дати;
 ні в чім не був страхополох.

От і плястика, от шалюнок, що і сліпий его памацає. Ми Нетесу таки просто бачимо, як він цїпком землю колуває, як він трасцю відшептуеть, ми з ним воли женем на Шлеск, і в Крим за сілю їдем, і тараню продаєм — ми не віримо на слово, але таки переконались самі, що се пройдисьвіт великий. Такого образу у Осипова нігде ні одного не найти.

Зібравши все до купи, бачимо, що в Енеїді і у всіх творах Котляревського пробивають ся отсі три головні провідні думки: 1. Він пропагує гуманність і п'ятує проте всякі неморальні вчинки, а стає в обороні уопліджених і покривджених; 2. він стає в обороні національних прав українського народу, за его відрубність і самостійність в мові, звичаях, обичаях і т. п. Богато місць Енеїди дає зовсім певну підставу думати, що в ній представлені особливо злидні України, які вона тоді в кождім згляді терпіла від російської адміністрації, як і взагалі відносини України до Москви, хоть з другого боку Котляревський виявляє щиро свій державний патріотизм і свою лояльність. 3. Він повстає против фальшивого смаку в літературі і вимагає, щоб у творах літературних виявлялась народність.

Таким чином зробив Котляревський перелом в нашій літературі, звернув з дороги славенщини, зробив літературу національною і реальною, він став на чолі новітньої нашої літератури.

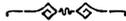
Твори его мали величезний вплив на цілу Русь-Україну; прийняли їх з ентузіазмом, читають їх і тепер з таким самим запалом. А Шевченко, котрого всі уважаємо речником душі народної, цїнив твори Котляревського, а особливо Енеїду так дуже високо, що висказав в душі українського народу в своїй пісні на вічну пам'ять Котляревського такі памятни слова:

Будеш батьку панувати,
поки живуть люди,
поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть !

І певно, що Русь-Україна не забуде ніколи того, що промостив її дорогу до нового культурного життя і величати-ме Котляревського завсіди з таким запалом, як сьогодні в день столітнього ювілею Енеїди.

Столітні роковини відродження українсько-руського письменства.

*(Обхід у Львові дня 31 н. ст. жовтня і 1 н. ст. па-
долиста 1898).*

Були се погідні, теплі і соняшні дні глибокої осені — ті два дні, понеділок і вівторок, в котрих у Львові зібрали ся тисячі галицьких і посторонніх Русинів для святкування великих роковин. Погідно і соняшно було також в душах усіх народовців, що на ті два дні зложили свою збрую, якою звичайно воюють між собою в політичнім житю, і забувши на всі домашні суперечки, зібрали ся разом, аби згідно помянути батька національної літератури. Хоч перед ювілеєм і не було агітації по краю, з'їзд Русинів був справді величавий — і велике народнє свято випало так, як мало яка народна маніфестація. З того, що в цілім дводневнім обході свята не було видно у нікого і найменшої гадки попсувати як небудь повагу свята, знати було свідомість діла у загалу, бажанє пожити хоч короткий час у сфері більш ідеальній, вольній від звичайної злоби дня. Підвишенє духа у зібраних і в театрі і на „академії“ гостей було незвичайне — і ціле свято робило на кожного глибоке вражінє.

Здаючи справу з сего дводневного свята, мусимо перше сказати, що крім него, в неділю 30 жовтня, відбув ся ювілей 25-літньої діяльності Івана Франка (опис сего свята подаємо далше); до того політичні партії мали в тих днях у вільний час свої наради, а „Народна Торговля“ відбувала свої загальні збори. Поміняючи ті наради і збори, почнем справозданє від понеділка 31 жовтня.

Перед полуднем того дня на Руській Бесіді зібрала ся громадка письменників і любителів письменства на нараду в справі основаня видавничої спілки і товариства письменників. Як відомо, молодіж з „Академічної Громади“ задумала оснувати товариство для запомоги незаможних письменників і вже має дозвіл збирати на се складки. Гадка оснувати таке товариство безперечно добра і заслугує на всяку підпору, але самим письменникам більше припала до вподоби гадка заложеня видавничої спілки, котра — якби справа повела ся — може красше обезпечити письменників, ніж хвилеві запомоги в крайній потребі. Наслідком наради над сими справами було заложенє комітету (дд. Грушевський, Франко, Маковей, Гнатюк і Заячківський) і оголошенє відозви, друкованої в числі 236-ім „Діла“, котру зараз тут і подаємо в цілости. Відозва появиля ся зараз по ювілею, бо ще на святотчній вечері по промові проф. Грушевського широка громада згодила ся на основанє такої спілки і підписала уділів на звиш тисяч зр. Відозва ся така :

„Братя Русини !

Серед пережитих нами щасливих хвиль всенародного нашого свята виникла гадка зробити якусь памятку сих памятних днів, гідну їх і адатну до дальшого розвою нашої культури.

Зібрані підчас сих свят на пораду українсько-руські письменники прийняли проєкт — завязати українсько-руську видавничу спілку в формі товариства на уділах з обмеженою порукою з найширшим кругом видавничої діяльности, а при ній запомоговий фонд для українсько-руських літератів імени Івана Котляревського.

Потреба якоїсь інституції чи товариства, що зайняло ся-б видаванєм книжок для народа і інтелігенції і їх розпродажом по провінції, відчуваєть ся від давна дуже живо — завязанє такого товариства було би прегарною і важною памяткою столітя нашої нової літератури. Але розвинути відповідну діяльність товариство могло би тільки тоді, якби найшло відповідну поміч у загалу. Про потребу запомогового фонда стілько писало ся, що хиба годі її пояснити ще, а шануючи заслуги наших письменників, що не раз серед найтяжшої матеріальної біди сповняли свою роботу, було-б на часі про нього подбати.

Дорогі Земляки! Знаємо, як не легко видобуваєть ся гріш у нашої неможної суспільности, але знаємо і те, що нам нема

звідки чекати помочи і що ми з себе мусимо видобути все те, що інші національності мають готове! Хто може хоч скільки-небудь, нехай приступить, бо вкрило було-б, якби прийшло ся сказати: се все добре, тільки наша суспільність не може на сю многоважну річ зложити кілька тисяч уділами. Чей вже так але з нами не є!

Комітет приступить до виготовлення статутів товариства, коли буде субскрибовано найменше 120 уділів по 25 згр. Просимо отже спішити ся з субскрипцією і приєднувати всіх прихильників розвою нашого слова. Зголошеня мають посилатись на адресу Адміністрації „Літературно-наукового Вістника“ (Львів, Академічна 8). Туди-ж просить товариство Академічна Громада надсилати жертви на запомоговий фонд літератів (на котрий збирати складки вже має позволене) і зголошуватись по бльоки, хто схотів би зайнятись збиранем складок.

Ми переживаємо великі в історії нашого народа часи; вони вкладають на нас і великі обовязки. Не засипляймо потреб нашої суспільности, бо час не жде, бо многоважні питання нашого розвою важать ся як раз тепер, щоб тим чи иным результатом рішучо вплинути на наше дальше житє.

За комітет *М. Грушевський*“.

Коли-б дійсно повели ся справи, порушені у сій відозві, то се була би найкористнійша, тривка памятка по ювілею „Енеїди“.

В понеділок вечером в театрі гр. Скарбка відбула ся вистава „Наталки Полтавки“. Уже на кілька днів перед виставою всі білети до театру були випродані, так що треба було се оголошувати в дневниках, щоб люде не приїздили до Львова в надії, що ще дістануть які білети. Велика сая театру була повна від партеру аж до галерії. Вся публіка явила ся у святочних строях; були тут гості головно з Галичини, але також і з Буковини, і з подальших ще сторін, як з Відня і и.

Вистава почала ся прольоґом Ів. Франка, який поданий в сій книжці на початку, виїшов також окремою відбиткою, а був передрукований в „Ділі“, „Руслаці“ і в „Буковині“. Прольоґ виголосив Лев Лопатинський; на жаль, не цілий, бо в другій половині прольоґу поліція казала трохи не все пропустити. Але мимо тих пропусків, прольоґ зробив таке велике вражінє, що публіка в цілім театрі встала з місць і засьпівала „Ще не вмерла Україна“.

По прольоґі сполучені товариства сьпівацькі „Бояни“: львівський, перемиський і стрийський, відсьпівали в супроводі військової

орхестри кантату, уложену І. Кишакевичем до деяких уступів з поезії Шевченка „На вічну пам'ять Котляревському“. Кантата — твір поважний і виконане її випало дуже гарно.

Потім русько-народний галицький театр відограв бездоганно „Наталку Полтавку“. В титуловій ролі виступила пані Ф. Лопатинська і своєю гарною грою і співом причинила ся дуже до світлості вистави.

По виставі „Наталки Полтавки“ сполучені „Бояни“ — разом до 150 співаків і співачок — відспівали „Вечерниці“ Ніщинського в супроводі орхестри. Сама орхестра відограла потім симфонію G-mole М. Вербицького, а закінчив ся вечір алегоричним образом з живих осіб, що показував відроджене нашого народу. Образ, уложений Л. Лопатинським, був незвичайно ефектовний.

Загалом цілий вечер в театрі випав поважно і величаво і публіка одушевлена виходила з театру по 11 годні.

Так само поважно відбула ся дня 1 надоліста наукова академія. Велика саля і галерія Народному Дому були переповнені слухачами. Естрада була прибрана зеленю, серед котрої виднів портрет Котляревського, роботи артиста Ів. Труша. Академію отворив член виділу краєвого др. Савчак короткою промовою, в котрій вказав на значіне свята, повитав вібраних і вніс оклик на честь цїсаря Франц-Йосифа І, у котрого державі вільно нам плекати і розвивати свою рідну мову. Вібрані повторили тричі оклик на честь цїсаря. Потім три професори університету Мих. Грушевський, Стефан Стоцький і Ол. Колесса мали відчити: першій на тему: „Укр.-руське літературне відроджене в історичнім розвоу українсько-руського народу“, другий про Котляревського і його Енеїду, третій про століте обновленої українсько-руської літератури.*)

По відчитях Ю. Романчук повитав вібраних іменем народно-руських товариств. Він указав на вплив творів Котляревського, так на народну просьвіту, як і на зріст науки, котра поки-що розвиває ся в українсько-руській мові лише на галицькій Русі; але треба надїяти ся, що ся нова літературна течія ранше чи пізнійше поплине за кордон, відки свого часу поплила до нас животворна течія з цілющого жерела творів Котляревського.

*) Перші два відчити подаємо в сій книжці „Літературно-наукового Вістника“, третій подамо в XII книжці.

Пані Н. Кобринська говорила про становище жінки в нашій обновленій літературі. Зміст її промови такий: Від часів Сафо аж доси кожда епоха, що мала великих писателів мужчини, мала і великих писательок. З померклеї нашої старини лише рідко доходить до нас яке жіноче імя, але жіночі народні пісні безіменних авторок, які нам дала минувшина, — то найкрасша частина нашої самородної літератури. Перейшовши до новіших часів, п. Кобринська вчислила і коротенько схарактеризувала всі наші писательки, почавши від Марка-Вовчка, а скінчивши на Лесі Українці і Кобилянській. „Жінка все і всюди уміла зрозуміти духа свого часу і вимоги своєї суспільности. Не велика отже честь для народу, у котрого жінка низько стоїть, а зібрані тут мною імена свідчать, що ми розвиваємось не лише на поли народнім, але і на поли загального поступу, котрого мірою завсіди була література і жінка“. Так закінчила Кобринська свою промову.

По ній промовив селянин Оси п Гурик про значіне Котляревського для селянства і його просвіти, а Гр. Гарматій іменем молодіжи, що у нас від давна перша ставала до боротьби за права народу і поступу, запевнював, що наша молодіж і дальше буде служити народним ідеалам.

Академія тривала три години від 11—2. Замітною була абстіненція москвофілів і Поляків в цілім сьвяті; — в театрі і на академії був лише красвий маршалок гр. Стан. Бадені.

Вечером відбула ся в салі поштового клубу в готелю Жоржа сьвяточна вечера, до котрої засіло звиш 200 осіб. Вечер минув мило на розмовах і промовах, в котрих особливо визначали ся промови Франка, Грушевського і Стоцького. Спільна забава протягла ся поза північ, а що на ній порушено і одобрено гадку видавничої спілки, то можна мати надію, що будуть і в неї добрі наслідки.

На ювілейне сьвято прийшли в ріжних сторін письма в привітани і телеграмами. З них кілька важнійших прочитано на академії; тут подаємо з них більший вибір.

Полтава. Гурт Українців з Полтави з поводу сьвята у Львові 100-літнього ювілею „Енеїди“ славного Івана Котляревського засилає свій глибокий привіт всім просвітним інституціям в Галичині і Буковині, які злагодили видатний празник в память Батька українсько-народної літератури. Засмученим, що наша Полтава не зібралась з силами визначить сей ювілейний рік в духовім

житю Русь-України, нам дає утіху лиш надія, що настане, а може вже й близько той час, коли й Полтава в українських суспільних справах брати-ме участь, відповідаючи їй природним завданням, пригніченим на сей час денационалізацією впливових суспільних станів у нас на Україні. Слава Русь галицькій!... Слава просвітним товариствам і діячам, які відбувають національне свято століття народно-української літератури. Слава Галичині, Буковині, що прокладають шлях Русь Україні до ліпшої долі! — Полтава, 15-ого жовтня. *Полтавці.*

Київ. „Витасмо з великим національним святом щирим серцем а душею прилучасмо ся до вас у величную хвилину. Несмертельна слава першому ратави рідного слова! Хай же воно бує а лунає по всему світі! Слава! — *Київне.*

Чернигів. Звідси прийшло гарне письмо. В горі намальовано тушем ліворуч портрет Івана Котляревського і докола виписані слова Шевченка: „Будеш, батьку, панувати, поки живуть люде; поки сонце з неба сяє, тебе не забудуть“. Праворуч церков полтавська, а коло неї хата з підписом „Хата Котляревського у Полтаві“. Низше виписано: „Братям-Галичанам привітання од Чернигівців у столітні роковини „Енеїди“ Івана Котляревського“. Дальше іде письмо: „До Наукового Товариства ім. Шевченка. На протягу XVIII столітя Україна потроху втрачувала свої народні права і, здавало ся, близький був час її повного сконання. Під ворожими та деморалізуючими впливами Україна втратила свою інтелігенцію, своїх панів, що вже не дбали о добро народу свого много-страдального, забули, що вийшли з хлопського стану, як іще батьки їх од панської неволі Україну боронили... І знов настало давнє лихо, знов не було проводирів, а темрява що раз тяжче обгортала нещасливу землю нашу. „Доборолась Україна до самого краю...“ Так було понад Дніпром і далі аж до гір карпатських... І не було вже національних інституцій, не було нічого, щоб звязувало народ до купи, у чому-б жив і виявляв ся дух і геній нації. Тоді повстала нова сила, — та, що не огнем і мечем, а духом бореть ся і поборює; та сила була — живе слово народне, жива його поезія, пісня, що вихувала ся у тяжкий час під сільською стріхою, розважала мужика в його недолі й неволі. І прочув душею, відгадав ту силу славний козак у Полтаві, Іван Котляревський; узяв він рідне слово, прибрав його у красні шати, та й пустив між люди, на

втіху та радість бідним землякам своїм, на славу краєви рідному. І знов ожили надії на ліпші часи, і знов знайшли земляки щось спільне, що звязувало їх, що усім однаково до серця промовляло, — і Полтавцєви і Чернигівцєви і Галичанинови і Буковинцєви. У тому велика заслуга Котляревського, що дав нам себе пізнати, що запалив наново світло рідної освіти і культури; за ним пішли иньші талановиті сини народу і не дали тє світло загасити. Нині, у столітні роковини видання першого твору Котляревського, ми, Чернигівці, витаємо щирим серцем братів і земляків своїх у старому місті Львові, свідчимо про наше найтепліше співчутє до їх і кличемо: „Нехай живе Русь-Україна! І вічна пам'ять її славним синам, у першому-ж ряді — Іванови Котляревському! — У Чернигові, 1898. X. 12.“ За тим ідуть підписи кількадесяти осіб, мужчин і жінок.

Київ, 14 (26) жовтня 1898. Прийміть і моє щире поздоровлення з нашим національно-літературним Великоднем! Найщиріше бажаю, щоб письменство наше, переживши перше тяжке столітє, за порогом сєго століт'я лишило усе тє, що шкодило і може шкодити його розвитку і розцвітє, а перш за все — ростич і роз'єднання! Єднання на ґрунті національно-поступової ідеї, на ґрунті позитивної працї, на ґрунті знання і самопізнання, на ґрунті високої поваги національної гідности — от якого єднання прагну я усім почутєм моєї душі. — Вам, дорогі земляки, судила ся ліпша доля, ніж Україні російській, на полі розвитку нашого слова, і ви досягли більш за нас; але досягли не без участи України. Україна цілий вік пригортала вас до серця, голубила вас, грїла і, як спроможна була, запомагала розвитку рідного слова. Справляючи сьєгодня сьвято письменника з України російської, ви тим самим свідчите про свідому потребу найтїснїйшого єднання з Україною і за се глибоке Вам спасибіг! — Дайте-ж мені разом з вами висловити вічну пам'ять, подяку і славу помершим робітникам на ниві нашого слова, що стояло, стоїть і до віку стояти-ме на сторожі коло народно-національного добра України! Слава помершим! А тим, що живуть і працюють, вичу віку довгого, здоровля доброго! На пришлих, ще ненарождєнних робітників маю певну ясну надію!... Сонцє наше йде і за собою приведе той ясний, прекрасний день, коли на українсько-руській землі

врага не буде — супостата,
а буде син і буде мати
і буде правда на землі.

Спасибі вам, дорогі земляки, і многая літа! — *Олександр Ко-
ниський-Перебендя.*

Одеса. „Душею єднаємось з вами. Нехай процвітає наше
слово на добро рідного краю!“ (*Підписи*).

Лубин. Просимо доложити на загально-українське свято і на-
ше глибоке, вдячне пошанування пам'яті незабутнього творця укра-
їнської літератури. (*Підписи*).

Ємсаветград. Всією душею витаєм велике свято рідного сло-
ва. (*Підписи*).

Чернівці. І ми кличемо разом з вами: „Будеш, батьку, пану-
вати, поки живуть люде, поки сонце з неба сяє, тебе не забу-
дуть“. За буковинські руські товариства: *Стоцький, Пігуляк,
Попович.*

Чернівці. Академічне товариство „Союз“ бере духом участь
у святі всенародній.

Сторожинець. Сердечний привіт сьвітлим учасникам великого
свята народного. Ми духом з вами! Не загинем нині ми, право-
вірні Русини! — За руську сторожинецьку громаду: *Коралевич,
др. Окуневський, Видинівський, др. Іванович, Осип Левницький.*

Петербург. „Нехай і наш голос залунає в час святкування па-
мяти того, що своєю Енеїдою купно з другими Славянами оголо-
сив сьвітови про наше духове життя. Котляревському слава, сла-
ва, слава! *Петербурзькі Українці.*“

Курсь. Хвала і вічная пам'ять першому українсько-руському
поетови Іванови Котляревському! Душею і серцем з вами! (*Під-
писи*).

Прага. Святкуючи на чужині столітні роковини відродження
нашої літератури, бажаю, щоби се свято з'єднало всіх до щирої
праці для добра народа, щоби і він став повним учасником і по-
собником всіх культурних здобутків. — *Проф. Горбачевський.*

Прага. Воскресителю рідної літератури, сеї могутчої сили при-
родного розвитку народів, віковична слава від пражських Русин-
нів! — *Др. Кобринський.*

Сараяєво. В другім століттю розвитку народної словесности во-
зьнім собі за невідступний обовязок іти до того, щоби руської мо-

ви уживали у всіх наших школах, домах і урядах. — *Русини з Босни.*

Riva di Garda. До соняшного сьвята, котре сьогодні сьвяткуєте в городі Русн, шлю і мій промінь зпід далекого чужого небозводу. — *Леся Озаркевич, Оксана Озаркевичівна.*

Відень. Честь поминаючим сотні роковини відродження нашого письменства. На перекір ворогам і ренегатам кличем сьогодні в-одно з усею Україною: Наперед! ми не дажось! нас більше тут! Наша душа, наша пісня не вмере, не загине! — *Товариство „Оіч“.*

Крамів. В день посвячений столітній памяті великого творця Енеїди шлем привіт і лучимось духом з вами. — *Русини краківські.*

З *Лубна (Leoben)* прислало привіт товариство гірничих студентів-Русинів „Чорногора“, а з *Пришбраму* таке саме товариство „Ватра“.

З *Америки, з Амерсісіті.* „Епохальне сьвято народне сьвяткуємо з вами. *Американські Русини.*“

Харків. „Императорській університетъ шлетъ свойъ привѣтъ львовскому ученому обществу имени Шевченка и присоединяется къ чествованію памяти въ родственной намъ русской Галиціи незабвеннаго И. П. Котляревскаго, положившаго сто лѣтъ тому назадъ своей перелицеванной Энеидой начало новой малорусской литературѣ. Ректоръ *Алексѣенко.*“

Харків. „Харьковское историко-филологическое общество съ живѣйшимъ сочувствіемъ присоединяется къ чествованію памяти Котляревскаго, цѣня въ немъ высокодаровитаго писателя, раскрывшаго въ оригинальной художественной формѣ богатство малорусскаго языка и содѣйствовавшаго возникновенію серіознаго интереса къ малорусской народности и литературѣ. Предсѣдатель професоръ *Сумцовъ.*“

Чернигів. „Черниговская Губернская Земская Управа. 12. октября 1898 г. Нр. 6.362. г. Черниговъ. Въ „Наукове Товариство имени Шевченка у Львові“. Черниговская Губернская Земская Управа, принося „Науковому Товариству имени Шевченка“ благодарность за приглашеніе на литературное празднество, въ виду предстоящего Земскаго Собранія, не можетъ прислать своего представителя, но считаетъ своимъ долгомъ выразить „Товариству“ привѣтъ и сочувствіе въ день празднованія столѣтняго юбилея поваго періода украинской литературы и пожеланіе ей въ будущемъ

свободного и счастливого развития". Підписано предсідателем і кількома членами.

Житомир. Витяючи вив. товариство з радісним ювілеєм полу-дневно-руської мови, Волинське церковно-археологічне товариство сердечно жичить дальшої щирої праці на добро руському краю. Президент товариства -- *Барский*.

Петербург. „Отдѣленіе русскаго языка и словесности Академіи Наукъ привѣтствуетъ Общество имени Шевченка съ торжествомъ по поводу столѣтія выхода Энеиды Котляревскаго. Предсѣдатель *Бычковъ*.“

Севія. По случаю 100-годишнина юбилей от возражденію на украинцката литература историко-филологическіят факултет прашта своя сердечен поздрав на Украинци и им желае сполука в борбата за націонална и культурна равноправност. Декан *Агура*.“

Прага. Společnost musea království českého vítajíc s pocitů bratrské účasti stoleté jubileum znovuzrození ukrajinskoruské literatury, přeje vaší krásné slavnosti nejkvělejšího zdaru Necht' i v budoucnosti vlastenecké tužby vaše dojdou splnění ku blahu a slave šlechetského vašeho národa. *Presidium*.

Прага. V dome u „Halanků“ shromážděná společnost dýchánku Náprstková vzpomíná významné slavnosti stoletého výročí založení literatury v jazyce národním a zasílá srdčné bratrské pozdravy drahým pobratimcům spojeným v zasloužile vaší společnosti.

Прага. Narod vytrvavši na cestě ukázané Kotlarevským spěje vstřič krásné budoučnosti. *Řehoř*.

Прага. K významne slavnosti bratrsky pozdrav zasila a rozvoji maloruske literatury dalšího rozkvětu přeje – Redakce Slovanského Přehledu.

Привіти в Галичини прийшли такі:

Бережани. При нинішнім сьвяті ми духом з вами! — *Бережанські Русини*.

Бібриня. Почитаючи память незабутого Івана Котляревського, батька українсько-руської самостійної літератури, бобрецька філія „Просьвіти“ шле свій поклін одномишленникам. — *Лев Левичкиї*, голова. *Іван Бурбель*, писар.

Бібриня. Почитателям Котляревського, першої зорі руського письменства, посилає свій привіт — *бобрецька читальня „Просьвіти“*.

Бібриня. Ми, хлопці з Баківців, празнуємо память Котляревського за те, що перший писав по нашому. — *Читальня „Просьвіти“*.

Борщів. Слава і поклон сьвяткуючим народний ювілей! —
Читальня в Циганах.

Броди. Сьвяткуючим столітній ювілей відродження щирій привіт! Честь тим, що двигают народний прапор! — *Бродська філія „Просвіти“.*

Бунівське. Гірняки Сянїччини буківського повіту засилають сердечний привіт поклонникам живого народного слова.

Вадовиці. Серцем і духом лучимось з вами, бажаючи дальшого відродження і поступу нашій народній літературі, кличемо: щастя Боже! — *Русини міста Вадовиць.*

Вишнівчани. Честь пам'яті батька Котляревського, що славу козацьку за словом єдиним переніс в убогу хату сироти. — *Іван Сандецький, Іван Гарматій, Епифаній Роздільський.*

Долина. Прийміть і нас молодших братів до участі в великім сьвяті народнім, бо ми бажаємо разом з вами засьпівати: „Ще не вмерла Україна!“ — *Руська міщанська читальня в Долині.*

Дрогобч. Привіт від товариства руських ремісників „Зоря“ в столітні роковини літературного відродження. — *Рудницький, голова. — Герасимович.*

Збараж. Здоровимо вас, брата, з нинішнім великим сьвятом.
Цюприк, Добротвір.

Золочів. Честь відродителеви українсько-руського слова. Братам, що підняли високо його стяг, слава! Духом з вами — золочівська філія „Просвіти“. *Дудикевич, Єзерський.*

Журавне. Рідному слову розвитку і слави і свободи, бажаємо разом з вами, щоб вони довели нарід до найвисших людських ідеалів. — *Журавенщина.*

Коломия. З столиці Покутя шлемо вам привіт при нинішнім народнім сьвяті. Зерно, засіяне Котляревським, на нашій ниві сходить на славу дорогої України, а педалький сей день, коли дасть богаті жнива — і оживе добра слава, слава України і сьвіт ясний, невечерній, тихенько засяє. — Русько-народні коломиїські товариства: *Родина, Воля, Жіночий кружок, Шкільна поміч, Народний Дім.*

Коломия. Честь вам, що поминасте творця народної літератури. Ми духом з вами. — *Українсько-руська молодіж руської гімназії в Коломиї.*

Кутн. Памятка відродження Руси одушевляє всіх Русинів і за-
гріває їх до праці, щоби перестали бути чужини у своїй хаті. —
Філія „Просвіти“ і читальня „Просвіти“.

Мости великі. Бодай пропало язичів Тетерваковського! — *Др.
Я. Невестюк.*

Надвірна. Сприяючи щиро народній справі Русини Надвірнян-
щини духом з вами! — *Двайцять підписів.*

Обертин. Честь і слава батькови Котляревському! Руське
мужицьке слово не впре, не загине! — *Русини.*

Отинія. Шлемо привіт тям, що сьвяткують пам'ятку відродже-
ня народу. — *Русини.*

Перемишль. Слава пам'яті народного сподвижника! Слава обо-
ронцєви забутих і понижених! Слава і тям, що його пам'ять пони-
нають, запоручникам бажань і думок Котляревського. — *Україн-
сько-руські гімназіясти з Перемишля.* Крім того в Перемишля
була велика депутація від перемиської громади.

Перегінське. Сердечно витасмо сьвітлий празник великого ав-
тора „Енеїди“ і „Наталки Полтавки“, що розрушив силою слова
кордони, розділяючі Червону Русь від прочих земель руських. Не-
хай же гремить руське слово від Карпат поза Дніпро далеко на
славу нам, на страх ворогам. — *Михайло і Юлія Лопатинські,
Волод. і Марія Левицькі, Нестор і Стефанія Рудницькі іменем
многих знад Ліниці і Бистриці.*

Прєбіжна. Панове брата! В день столітних роковин відродже-
ня українсько-руського письменства ми духом з вами! — *Читальня
в Прєбіжні.* — Окрема телеграма прийшла відси від кількох осіб.

Рогатин. Слава синам, що віддають поклін батькови Іванови
і йдуть дорогою відродження до красної будучности. — *Філія
„Просвіти“.*

Рогатин. Першому оборонцєви хлопської мови вічна честь на
Руси! — *Читальня „Просвіти“.*

Самбір. Духом з вами віддаємо честь першому русько-народ-
ному писателеви І. Котляревському. — *Філія Просвіти, Руська
Бєсїда, Педагогічне товариство, Шкільна Поміч.*

Скала. Слава і вдячна пам'ять Котляревському, воскресителю
рідного слова. В вік не померевне його ясна зоря. — *Читальня
в Скалі.*

Скала. Дай Боже, щоби всі діти України-Руси навчили ся цінити Богом дану нам бесіду премилу: — *Читальня в Слобідці туринецькій.*

Скала. Слава і пам'ять сьвятая батькови Котляревському, що відгребав наші сьвятощі з поневірки. — *Читальня в Турилчу.*

Снятин. Сьвяткуючим пам'ять великого Полтавця слава! — *Міщанська читальня.*

Сокаль. Віддаючи разом з вами почесьть авторови Енеїди, кличем словами віщого Тараса: „Будеш батьку панувати, поки живуть люде, поки сонце з неба сяє, тебе не забудуть“. — *Сокальські Русини: Сельський, Миронович, Литинський, Козакевич, Чехович, Яюс, Петрушевич, Матїїв, Витошинський.*

Станіславів. Честь пам'яті батька нашої народної літератури! Будеш, батьку, панувати і т. д. — *Станіславівська українсько-руська молодіж.*

Старе село. Почитателям Котляревського, творця нашої українсько-руської літератури, тай всім одномишленникам шлем привіт. *Яків і Ангеліна Якусевичі.*

Стрий. Велике сьвято столітя нашого літературного і культурного розвою стрічає горячим привітом — *Стрийська Русь.*

Тернопіль. Віки в житю народів то лиш малі мінути. А хід історичних подій залежить і від убогих живих душ, не лише від великих мертвих капіталів. З тими думками витають тернопільські Русини на столітнім ювілею відродження нашого слова. — *34 підписів.*

Тернопіль. До вінця слави розбудителя живого українсько-руського слова влітає свій листок також — *українсько-руська молодіж гімназіяльна з Тернополя.*

Тлусте. Сто літ духового життя народу — то запорука лучшої долі. Ми духом з вами. — *Тлустецькі Русини.*

Фіраїв. І ми духом з вами сьвятуємо столітні роковини відродження руського письменства! Честь пам'яті Котляревського! Слава вам! — *Читальня „Просьвіти“ в Коремичах.*

Чесанів. „Все сумує, тільки слава сонцем засіяла, не вмере кобзар, бо на віки його привитала. Будеш батьку панувати і т. д.“ — *Сини кобзаревими словами здоровимо вас, що правнуєте столітні роковини нашого літературного відродження. — Осип Ко-*

куревич, учитель в Плазови, *Мих. Крупа*, учитель в Нового села, *Мих. Горошко*, учитель в Плазови, *Кость Бабицкий*, учитель в Липска.

Чортів. З земляками, що святкують столітні роковини культурного відродження України-Руси, лучать ся духом і мислею — *чортківські Русини*.

Крім того прислали ще привітні письма питомці народовці духовної семінарії у Львові, читальниці з Унева, Якторова і Станнира, гурток учителів, К. Устиянович, учитель Іван Буцманюк, о. Антін Бончевський з Ансонії в Америці. Богато місцевостей замість писаних привітів прислали своїх делегатів. Варто також зазначити, що питомці духовної семінарії з нагоди ювілею освітили всі вікна семінарії.

На закінченє справоуданя треба сказати, що устроєнем сего величавого свята займало ся Наукове Товариство імени Шевченка. Воно сего року мало також обходити 25-літній ювілей своєї діяльности — з тої нагоди і дістало також різні привіти — але щоб не вішати всенародному більшому святу, заняло ся ним, відкладаючи свій власний празник на мньший час. Та коли протягом ювілею говорило ся про наш розвій і зріст, то кождий притім тинив, що значна пайка заслуг в тім припадає і Науковому Товариству імени Шевченка.

О. М.

Ювілей

25-літньої літературної діяльності Івана Франка.

Перший друкований твір Івана Франка появився 1874 року в „Друзі“ — була це поезія „Моя пісня“. Франко мав тоді 18 літ. З того часу минає 25-ий рік — для Франка тяжкий час невсипучої завзятої праці, про великість котрої може дати поняття показчик його творів, зладжений М. Павликом, а виданий з нагоди ювілею молодіжню; 128 сторін книжки малої 8-ки треба було на реєстр самих заголовків ріжнородних праць Франка; а ще деяких праць не зазначено.

Франко мав здавна між молодіжню багато прихильників. Не входячи в причини, котрих є немало, фактом є, що молодіжню мало хто у нас займав і займає ся. Старше покоління для неї було і є доволі недоступне, а коли й припускає її до себе, то заморожує її часто байдужністю, нещирістю і неуптвом. Франко жив з молодіжню і мав їй що дати із своїх широких відомостей та із свого запалу до праці, і тому в него були і є прихильники між молодіжню. За ініціативою львівської молодіжи видано з нагоди ювілею „Привіт д-ру І. Франку“ і показчик його творів, молодіж заняла ся виданням „Мого Ізмарагду“ Франка і приготує ще до друку деякі інші його твори; а крім того дала початок до устроєня в його честь вечерниць дня 30 жовтня, котрі були не тільки доказом поважання широкої громади до Франка, але і доказом, що його працю прийняли з вдячністю.

Інша позальвівська молодіж прислала на ювілей багато привітів Франкови і се справозданє з ювілею не можна красне почати, як уступом з адреси станіславівської молодіжи. Пересылаючи

від себе малий дарунок Франкови, та молодіж називає його батьком, учителем і провідником, ставить собі питанє, що його таким зробило, яким він тепер є, і відповідає: „Чи може протекція? ласка могучих сего світа? Ні! противно! Якби Ви (себ-то Франко)

Др. Іван Франко.

не пішли були такою дорогою, якою тепер ідете, тоді поспінались би були на Вас почести, ордери похвали тих, що мають у своїх руках власть. Але Ви вибрали иньшу дорогу.

Против рожна перти,
 против хвиль плисти,
 сьміло аж до смерти
 хрест важкий нести —

се Ваша девіза, се прапор, котрого Ви не опустили ні на хвилию. Ви метою свого життя покладали собі не добивати ся почесній і „доброго кавалка хліба“, але нести

„ніж народ похилий
 вольности слова“.

І щож Вас за се стрігло? В молодім віці Вас безвинно тягали по арештах, як якого лиходія. За що? за яку провину?

Бажав Ти для скованих волі,
 бажав для нещасного долі
 і рівної правди для всіх, —
 се весь одинокий Твій гріх!

І за сей „гріх“ Ви стілько намучили ся! Що більше: Вас відпурали ся свої! Руські „патріоти“ не хотіли належати до тих товариств, де Ви належали, не хотіли Вам руки подати! Недавно ще — ба, ще й тепер! — п'ятують Вас зрадником, що працює для Руси „з собачого обов'язку“.

Але чи лише така подяка Вам за Ваші труди? Ні! Своєю невисипуючою працею Ви — можна сказати — виховали собі покоління, що чолом бе перед Вами, вважає Вас своїм батьком провідником, учителем“.

У тих розумних словах ставіславівської молодіжи зовсім нема прибільшення. Все те, що молоді хлопці пишуть про частину нашої суспільности, на жаль, було і є правдою; та на потіху і те правда, що Франко діждав ся і иньшої подяки за свою працю. Подяка вийшла щира, така щира, що в ній і Франко і всякий иньший суспільний діяч може черпати охоту до дальшої роботи. Є люде в нас, є і серце!

Коли І. Франко ввійшов у салю клубу поштового, заповнену уже гістьми, його привитали довгими, гріжкими оплесками. Публіки вібрало ся богато і різнородно, — була тут і інтелігенція і селяне і школярі — ціла саля була повна.

Підняла ся заслона.

На сцені серед зелені стояв портрет Франка, роботи І. Труша. На столі лежали дарунки для ювілята, а обіч висів вінок від товмашацького товариства „Народний поступ“.

Вечерниці складали ся з промов і з концерту. Промови подаємо по черзі; вони разом дають огляд діяльності і заслуг Франка. На особлившу увагу заслуговує промова Франка, яку подаємо по докладним запискам — се негов його словидь за 25 літ.

Святочні вечерниці в честь Франка отворив іменем ювілейного комітету Володимир Гнатюк промовою, в котрій подякував представителям ріжних верств народу, що численно зібрали ся подякувати Франкови за його довголітню працю, даючи тим способом доказ, що ми доросли вже до назви культурної нації, бо зміємо поважати своїх великих людей. „Коли — казав Гнатюк — перейдемо історію нашого розвитку за останніх 25 літ, побачимо, що ми зробили за сей час великанський поступ в народнім житю. Заслуга в тім в великій мірі припадає нашому ювілятові. Від наймолодших літ рвала ся його душа до праці над рідним, прибитим злициям, народом. Від наймолодших літ робив він свою працю в тім напрямі, щоби набути як найбільше відомостей і послужити ним як найліпше тому народові. Він не привязував ніколи ваги до особистого материяльного добра: за те найліпші свої сили посв'ячував загальному добру. Від наймолодших літ стояв він в ряді перших борців за волю думки, слова, за свободу совісти; він боров ся неустанно проти всяких заходів темноти, шарлятанства і нецтва. Він любив правду і терпів за неї; він при найтяжших умовах життя тримав ся вірно вселюдських ідеалів і стяг їх ніс завжди високо. Він перший у нас в Галичині сягнув думками поза границі нашої вітчизни і своїми творами вказав шлях до широкої європейської культури. Він причинив ся найбільше до розбудження нашого духового життя і звязав своє ім'я як найтісніше з історією нашого письменства. Він розвинув діяльність в найріжнородніших напрямках і став справдішним українсько руским полігістором. Ані оден письменник в Галичині не перевишив його всесторонністю, кількістю і якістю в творах, а не багато дорівнює йому в цілій Україні Русі. Отсі всі прикмети, як і незвичайні духові спосібности, розум, бистрий критицизм, були причиною, що його моральний вплив розтягнув ся на величезну більшість нашої молодіжи. Окремої школи в літературі він, правда, не виробив, але ціла молода генерація наших письменників взорувала ся на його творах, писаних

справді кровю серця. Таким чоловіком ми повинні справедливо гордувати ся; таким чоловіком гордувалась би й кожда, навіть найкультурніша нація. Тому можемо ми весело глядіти в нашу будучину, бо нація, що видає таких людей, має її перед собою: На вас, на молодій генерації, лежить обов'язок добути ся її як найскорше“.

По Гватюку промовив проф. Михайло Грушевський і ту промову подаємо цілу задля її важности.

„Остатні три десятиліття нашого віку — говорив проф. Грушевський — будуть записані в історії нашої культури як час незвичайний, час пам'ятний і дуже втішний. Він буде уважати ся героїчним часом українсько-руського національної й культурної, поступової ідеї. Так, героїчним, хоч як понятє героїзму тяжко получить з нашими злиднями, з вічними істориями халодушности й недбалости, гіпокривії й зради. Адже боротьба з сими злиднями вимагає часом меньшого героїзму, ніж боротьба з уруженим ворогом, і між подвигами Геракла рівно запихана подорож до пекла і вищипення Авгієвих стаєнь.

Коли ми тепер сміливо можемо дивити ся в будучину, певні, що наше слово не вьре, не загине, коли наш нарід займає гідне місце серед иньших словянських народів і ми можемо без жалю порівнювати наші культурні здобутки з чужими, коли ми почуваємо себе на своїм місці в загальнім поході вселюдського поступу й можемо з иньшими суспільностями прямувати до ідеалів вільности й справедливости, не сходячи з свого національного ґрунту — се все є заслуга передо всім остатніх трох десятиліть.

Нам дорогі будуть завсіди діячі українського слова й ідеї з першої половини сього столітя, як первоначальники нашої роботи й будучої слави, але вони ставили йно перші кроки, пробивали перші стежки, не завсіди й передчуваючи, куди ті стежки будуть вести дальші покоління. Піднесення української ідеї в російській Україні в 40-х рр., коли її надано характер суспільно-політичний і заразом поставлено на ширшій ґрунті європейських змагань, було слідом здавлено урядовими репресиями. Розбуджена шумом європейської революції стрепенула ся Галичина, але заснула слідом на ново, а підчас того сну підміняно національні принципи 1848 р. теорією панросизма, а народодлюбні змагання консервованнем галицької нужди. Приборкана Україна не могла прийти в поміч. Тільки в кінцем 50-х рр. починаєть ся там знову рух, правда —

дуже недовгий, бо перепинений вже з 1863 р.; але його відгомін зараз дав себе чути й в Галичині. Національна ідея віджила. При активній і безпосередній участі Українців засновують ся перші національні часописи, і коло них скупляється гурток молодіжи; завязують ся перші народні інституції. Як скромно виглядав сей гурток супроти маси тодішньої галицької інтелігенції, що як раз тоді рішучо відвертається від національної ідеї й приймає підсунену їй теорію „исторических начал“ і „одного народа!“ Як скромні були перші кроки національної й поступової роботи! Україна могла тільки уривково підперати галицьких націоналів, бо в ній антракти поступали за антрактами, і рух міг проявляти ся тільки епізодично між заборонами. Сама програма національної роботи розвивала ся дуже поволі. Я пригадаю тільки, орган українських націоналів „Основа“ рішучо заявляв в 60-х рр. що для наукової роботи Українці мають готову російську мову і не потребують заходити ся коло вироблення власної наукової мови; пригадаю, що оден з корифеїв українського відродження ще в 80-х рр. виступав против змагань вивести українську літературу за тісні межі чисто селянського життя! Так поволі, кажу, виробляв ся сам план національної роботи, а які-же то труднощі треба було перебороти для його здійснення! Ті славні наші галицькі обставини, де Русини з якимись вільнійшими гадками не було по просту за що зачіпати руки! Та вічна нагінка за кожним енергічійшим проявом руского життя! Та підозрлівість до всякого поступовішого кроку, всякої свобіднійшої гадки!

Перша громадка галицьких націоналів в молодечім загалі не дуже оглядала ся на сі обставини та сміло воювала з ворогами національної ідеї, свободи й поступу в найріжнійших сферах, прикладаючи до себе партикуляризовану пізнійше назву радикалів. Але з часом з гуртка переходить вона в партію; дбаючи, як і всяка партія, про своє можливе розширення, приймає в свою середину ріжнородні елементи та починає оглядати ся на вигоди і погляди сих елементів. Се було консеквентно і логічно з погляду розвитку партії, але воно вносило труднощі й неясности в національну роботу з огляду на ті принципи, які клали ся в основу українського націоналізму. Серед тяжких зверхніх обставин утрудняла ся ситуація в середині самого національного стороництва та привела нарешті до розколу його на початку 90-х рр. Серед сеї внутрішньої еволюції, де тільки ще виясняла ся програма українсько-русского націоналізму, виясняла ся,

розумість ся, дорогою боротьби і получених в нею прикростей, і серед тої безграничної нужди зверхніх обставин вистояти на своїм місці і витривати до кінця — то вже одно було би заслугою сучасних поколінь. Але устоятись було мало; серед тих незвичайних перешкод треба було вести наперед національну роботу, культурну і політичну, і се вже вимагало великого посвящення, героїзма. Тож коли ми, зводячи свій культурний білянс при кінці століття, можемо виказати за сі останні десятиліття такий великий поступ, такі великі здобутки, то се є велика заслуга тих поколінь, що осягнули їх, перед цілою історією народа.

Сьогодні ми зібрали ся віддати честь одному з найвизначніших репрезентантів сих поколінь, одному з найголовніших робітників сих памятих часів, в нагоди 25-ліття його літературної діяльності.

Ми прийшли зложити йому подяку за те, що він, не зражаючись всіма трудностями, не покинув нашої убогої ниви і вірно працював на ній 25 літ. Ні різнородні нагінки й перешкоди, ні крайня матеріальна біда, ні тяжкі моральні прикрости не відобрали йому духа, не піддали йому гадки шукати лекшого й спокійнішого життя в иньших суспільних кругах. На се треба було великої, горячої любови свого бідного народа, нашої — не своєї землі!

Ми прийшли зложити подяку йому за те, що він протягом сих 25-х літ не жахав ся праці й не пошитував нею, що він не дорожив ся собою й ставав до роботи скрізь, куди йно кликала його народня потреба. Красна література і театр, публіцистика і суспільні студії, наука і популярна література, не кажу вже за політичне і суспільне життя — в усіх сферах нашого культурного життя ми бачимо ювілята, скрізь вісталяє він визначні сліди, підпорядковуючи свої особисті симпатії й нахили моментальним потребам своєї суспільности.

Ми прийшли зложити подяку йому за те, що він за весь сей час ніколи не спускав з очей тої основи, на котрій одиноко можливий дальший розвиток нашої народности, — нашої народньої маси, нашого селянства, що він ніколи не забував, що українська ідея не може бути иншою, як тільки щиро демократичного, масового, всенароднього, і сю сторону нашої національної ідеї неустанно підносив на всіх полях нашого культурного життя.

Ми прийшли зложити подяку йому за те, що він пильнував завсіди заціпляти на наших національних ґрунті ідеї вселюдського поступу

пам'ятаючи, що українська національна ідея не обмежується саами формальним націоналізмом, а не тільки справою мови і раси, а мусить бути поступовою й широко демократичною, а инакшою бути не може що він при тім завсїди орієнтувався дійсними потребами нашого народу і всюди виходив з живих фактів, свобідний від надмірного доктринерства.

За се все ми прийшли зложити йому привіт і поклін! І коли тепер ми вже доробилися чогось і трохи легше стає нам, ми бажали б йому сид і енергії серед сих легших обставин ще довго працювати на добро нашої спільної вітчизни, на славу і дожиток нашого народу."

В імени селян промовив соймовий посол-селянин Стефан Новаковський такими словами:

"По 1848-ім році жили наші хлопці темні і безрадні. Не було нікого, хто би ними заіпікувався і вивів їх на твердий гостинець. Панські жарти все ще дошкулювали хлопам. Справді, „бідна кльопа, бідний край“ зазнав так багато горя, що не хотів і вірити в добро... Перший, що цілою душею приляг до хлопів, був Іван Франко. Всю свою працю, все своє життя він дав для хлопів, а найтяжші удари не відвели його від боротьби за правду, за добро, та волю... І хлопці зрозуміли його. І муками в місцях неволі і сліз, де повстали Франкові „тюремні сонети“, засвідчили, що його наука стала для них заповітом в житю. Хлопці з найбільшою вдячністю дивляться на працю Франка, а будучі покоління його працю будуть благословити."

Іменем жінщин промовила Наталія Кобринська:

"Іван Франко се талант, що становить епоху у нашому культурно-літературному розвитку. Хто знає галицьку літературу перед Франком, той певно тому не заперечить сумні то були часи, а пересирчивий читач не міг найти поживи ні в руській, ні навіть у польській літературі, що саме тоді жила споминами повстання в 63 го року. Мимовільну характеристику тих часів дав оден з талановитших наших людей. До него приставали, щоби він що писав, а він, відмовляючись, відповів на те: „Літературні теми так вичерпані, що нема про що писати.“ В тих словах крилося більше правди, ніж се на позір здавалось. Поминувши наші спеціальні галицько-літературні відносини, були тут ще й інші причини. Старий романтизм доживав уже свого віку, а скристалізувавшись у певні типи і теми, довго літературою оброблювані, стратив свою свіжість. В тих часах зачали появлятися перші проби пера Івана Франка.

До рук знеохоченого читача дійшли „Петрії і Довбушка.“ Там були проблески великого таланту, але і звичайні історії романтичної школи: укриті скарби, монастирі та підземні печери. За якийсь час знов до рук того самого читача дійшли коротенькі париси під заголовком „Борислав.“ І дивне диво, невдоволений читач засоромився своїй нехиті; его поривала сила, правда, незвичайно живий кольорит нарисів Франка. То не були якесь придумані люде, лише живі, що в обдертій одежині і замащених сорочках відчували, думали і говорили на свій питомий, не на якийсь їм підложений лад. Читаючи образки Франка з народного життя набиралося довіра в будуччину того народу, що такий бідний, темний, опущений проявив стільки сили і натхнув такий талант. Талант Франка се не торбан з кількома струнами, лише інструмент, достроєний до загально-світової оркестри. Сьміло можна сказати, що реалістичний період і в богатших літературах, як у польській або німецькій, не найшов такого гідного заступника, як наша має в Івані Франку. Як звичайний реаліст, він зобразив цілий ряд живих типів в нашій суспільності так мужчин, як і жінок. Що до жінок, то з найбільшою симпатією відносився він до тих, на котрих долю і волю — суспільність наложила тяжкі кайдани. Його добре, любяче серце клонилось до тих найнизших, опущених, скривджених навіть природою, як Сурка, і упавших як героїна „Між добрими людьми.“ Незвичайно ясно і артистично оброблена виходить невільниця подружного життя Анна з „Украденого щастя.“ Ганя, „На дні“, людина дуже освічена, а через те більше чутлива на свою залежність від батьків. „Маніпулянтка“ се новий тип жінки-еманципантики, введений в нашу літературу. Врешті іде капітанова з „Домашного огнища“, поставлена між дві суперечности, найнижшої деморалізації і ніби високої моральности, — дві суперечности, між котрі теперішня суспільність ставляє звичайно жінку. Тому автор, що впровадив в нашу літературу такі жіночі типи, автор розвідки про жіночу неволю, писатель, що нераз подав руку жіночим змаганням до самостійности, заслугує вповні на признанє і вдячність того жіноцтва. Він тепер у самім розцвітті літ, сильний духом і тілом, від него наша суспільність може надіятися ще багато, але те, що він ще для неї зробить, належить до него, а тепер нехай прийме признанє і подяку і від галицького руського жіноцтва за те, що вже зробив“.

Іменем українсько-руської академічної молодіжи промовив
Гриць Гарнатій:

„Високоповажаний добродію, любий наш керівничу!

....Люде! Я вам брат,
я для вас рад жити,
серця свого кровю рад,
ваше горе звити!...

Ось девіза, яку Ти собі як чоловік і письменник поставив за ціль свого життя, і якій вірно служиш уже через 25 літ. А ті слова в Твоїх устах не були пустою балаканкою, не були тільки витвором палкої поетичної фантазії — лише племін з болюючого над своїм народом, повного любови догноблених братів Твоїого серця.

І в імені тої любови ніс Ти своїм братям могутчу пісню надії, загіривав упавших на духу новим, ще нечуваним гимном сподіваного добра і волі.

Пісня Твоя не прогомонала безслідно, двадцять п'ять літня Твоя праця не пропала марно, „сімена думки“ Твої не впали на камінисту, тільки на пухку, живу рілю. Твоє слово, напоєне любовію а заострене думкою, промовляло без сумніву найбільше до серцець і розуму молодіжи, воно робило революцію в наших молодечих умах. Ми виростали серед атмосфери, де хліб, інтрантне становище, вигідне життя клались ідеалом життя, а послух, покора перед всякою властивію і гнучкий хребет уважали ся найуспішнішим способом до досягнення сих ідеалів. Ти силою свого слова переконав нас, що лише боротись за поступ, щастя і волю миду, значить жити і що в сій боротьбі красше впасти, як піддатись. Так! пісня Твоя, сьміло можемо сказати, на рівні з піснею Тараса, звеніла для нас силою пісні Тіртея. Ти для молодіжи 80-их і 90-их років був і є ти, чим був Шевченко для молодіжи 50-их і 60-их років. Ти вщиплював в нас любов до бідних і покривджених, а ненависть до всего, що має „серце люте“ і „полоще кровю рот“. Ти запалював у грудях наших сьміливість до великого бою за добро і щастя і волю всіх і Ти не лише накликавав до боротьби, але і своїм власним життям доказав, що сам умієш бороти ся, доказав, що чоловік, вихований ідейно, з етичними принципами і стійним характером зуміє і серед ворожих політичних обставин і тяжких щоденних злиднів працювати з користію для своєї суспільности.

Ти в дійсно героїською відвагою виповів боротьбу всім явним і скритим ворогам робучого руського люду. Ти не лякав ся супо-
ставів міра сего і не схилив чола перед могутими патриціями на-
шого часу, але отверто голосив, що їх панованє і гордість, вигода
і стрій і забави — все те кривда, піт і кров робучого люду!

Ти не подав ся під шпигами і докорами тих, що не узнають
праці поза рамами їх вузького патріотизму, а сьміло взивав інтелі-
гентну громаду до твердої праці над обдертим з майна і прав
руським людом.

Тобі не були страшні прокльони, погорда і ненависть тих, що
хочуть бачити руський люд темним і покірним; ведений найкрасшим
почутєм свого любячого серця, Ти показував своїм темним і гно-
бленим братам сьвітло правдивої науки і випровадив їх на той би-
тий рівний шлях, по котрім ступаючи, руський нарід виборє собі
волю, добробит і справедливість.

Як правдивий герой, Ти поступав у першим ряді борців за
волю і поступ свого люду, і коли багато зневірювало ся, багато
упадало під татаром боротьби, Ти все твердо через цілих 25 літ стояв
напереді і неустрашимо, повен молодечої віри і запалу кликав свій
люд до бою. Тебе не зломали злидні життя, переслідуваня ворогів,
арешти, голод і холод, Тебе не зневірила апатія своїх, не зама-
нила надія на ласки і почести, але памятаючи все на те, що Ти
си політично і економічно закріпощеного українсько-руського на-
роду, служив Ти вірно через 25 літ раз проголошеним ідеалам і по-
святтив працю, талант, жите і свою будуччину бідакам, які не
мають ні золота, ні відповідних почестей, щоби Тебе достойно на-
городити за ті жертви.

І тому нині, коли цілий українсько-руський нарід з гордостю
глядить на Твоє імя і коли найкрасші його представителі зібрали ся
щоби зложити Тобі за працю подяку і віддати Твоєму імени на-
лежну почесть, стає русько-українська академічна молодіж в пер-
шому ряді Твоїх почитателів і Тобі яко своему духовому провідникови
і учителеви складає си своє признанє, поважанє і вдячність! Пере-
нявши ся Твоїми ідеалами молодіж піде сьміло дорогою, яку Ти по-
казав, щоби своему народови вибороти суспільну і політичну волю.
Се заповненє нехай буде для Тебе, дорогий наш керівнику, най-
красшою нагородою за Твою щирю працю і найліпшою заохотою до
дальшої праці над двигненєм українсько-руського народу“.

Іменем українсько-руської радикальної партії промовив Михайло Павлик:

Дорогий Товаришу, Ювіляте!

Я маю промовити до Тебе, яко найближчий Твій товариш, іменем русько-української радикальної партії, — партії наших народних мас, наших робітних людей, партії всіх понижених і ображених. Отже по-зволь, найперше, подякувати Тобі за те, що не погордив єси найдорожчим духовим скарбом тих наших мас — їх мовою, простою мовою наших народних пісень та оповідань, — а противно, поклав єси єї в основу своєї праці на нашій літературній циві та показав своїми власними писаннями, що мова та спосібна до найвищих творів штуки й науки. Спасибі Тобі, що звеличив єси ту мову, — довго, ба ще й тепер поневіряну деякими нерозумними силами нашої неньки, — і силою свого таланту всилував людей чужих, культурніщих від нас націй вшанувати єї перекладами Твоїх праць на їх літературні мови. Сими поміг Ти покласти нашу просту мову в ряді цивілізованих мов.

Та в справі мови Ти йшов протертим слідом. І перед Тобою були в Галичині люде, що шанували нашу народну пісню й мову і вживали єї в письменстві. Але ті люде не шанували самих народних мас, не знали й не розуміли їх злиднів і потреб і вважали їх негідними коли не кращої долі, то в усякім разі негідними правдивої науки. Ти один із найперших у нас інтелігентних людей, полюбив наших простих робітних людей, як рідних братів, порозумів їх гірке житє, і голосно, на увесь сьвіт, промовив єси в обороні їх прав, і хоть перетерпів єси за те, та і доси ще терпиш ціле цекло і від чужих і від своїх „інтелігентних“ людей, — про се можу посвідчити я, товариш Твоєї долі від самого початку, — то ніколи не покидав Ти говорити й робити своє для піддвгнення наших народних мас — усіх понижених, ображених та „упавших“. Тут Ти пішов за нашим великим, незабутнім учителем, Михайлом Драгомановим, що перший почав кликати нашу інтелігенцію в Австро-Угорщині до служби нашому простому народови та правдивої його просьвіти, як і взагалі перший кинув меж австро-угорських Русинів цілу купу вселюдських ідей: літературних, культурних, політичних і економічних, показуючи нам у всім тім дорогу і даючи на взорець того свої власні многоцінні літературні праці. Отже одна з найбільших заслуг і вдач заходів небіжчика Драгоманова — та, що натхнув тими ідеями, підняв і піддержав Твій

писательський талант. І дякуючи головню Твоїй писательській праці в напрямку ідей Д—ва, у нас почали ся амаганя до піддигнення наших народних мас, — амаганя зраау поодиноких людей, а потім і цілої партії — нашої русько-української радикальної, що поклала собі за ціль: економічне, політичне і культурне виваленє нашого робучого люду. Твоя-ж найбільша, безсмертна заслуга, що заравом дала й силу й ціну Твоїм працям — та, що Ти, не вважаючи ні на що, все стояв і стоїш вірно під прапором нашої партії, як проводир і заравом найшильший та найосібніший її робітник. Якби яка иньша, навіть висококультурна нація, або хоть певна її партія, мала серед себе такого високоідейного, такого всесторонно-образованого чоловіка, такого спосібного і многоспроможного писателя та невоспущого робітника, — вона а повинна вправем гордилась би Тобом і славилла би Тебе на весь світ, і Ти й особисто стояв би не так, як стоїш тепер. Ти більша честь і подяка належить ся Тобі від нас за те, що стоїш при слабій ще партії нашої демократичної, пониженної нації, — партії, котрій Ти не тільки мусиш безплатно давати свою працю, але за котру ще й тепер мусиш наражувати ся на тисячні неприємности від чужих і своїх. Отже думая, що ми найкраще вшануємо Тебе підчас отсего Твогого ювілея, ти, коли я, іменем усіх Твоїх товаришів, усіх ширих членів нашої партії, запевню осьде, що і ми стояти-жемо вірно і неохотно при нашій партії, що не-схвятимо розвиткови її принципів і її цілей усі своі сили і, так як Ти, не дамо ся нічим відтягнути від неї: ні погрозами, ні особистими користями та амбіціями, ні закликами з боку, хоть би найприпаднішими та найпопулярнішими. Ми з Тобом бажали й бажаето добра робітним людем усего світа, і хочено й будемо іти сміливо а ними проти наших смільних ворогів: усякої неволі, тешноти та бідности, — але ми з Тобом-ж, ідучи під прапором все-людської культури, бажаето найперше а'організувати політично та просвітити наших робітних людей, застерігаючи для себе повну самостійність думки та організації тин більше, що остаточна ціль нашої партії — повна політична самостійність Русь-України. Повторяю: партія наша ще слаба і часто вона аападає від ріжних причин, між иньчим від того, що інтелігентні люде відскакують від неї череа доконечніть многосторонної й тяжкої праці в ній та боротьби за неї на всі боки, — але вже й тепер, — дякуючи головню Твоїм літературним працям, — партія наша розворує своїми принципами та домаганнями

чим раз ширші верстви нашого робучого народу, і навіть інтелігенції, котра починає приймати наші принципи бодай на полі політичнім. Прийде час, коли наша партія захопить усіх наших робітних людей в усіх трьох частинах України та в Америці; тоді у нас і не буде ніякої иньчої всенародної політичної партії, окрім нашої радикальної, до котрої тоді по волі чи по неволі пристане й уся щира українська інтелігенція. І се буде одна з головних Твоїх заслуг. Для сеї головної нашої ціли — для повних відродни Русь-України Ти вже зробив багато, більше, ніж усі ми на купу (про се свідчить хоть би величезний спис Твоїх дотеперішних праць, зладжений і виданий спеціяльно для Твого ювілея), — але ми бажаємо горячо, аби Ти ніг зробити ще більше і аби ми в свій час відсвяткували свято ювілея Твоїї 50-літньої праці всенародним руським святом по всій Русь-Україні і при зовсім вільних умовах.“

На ті всі промови зворушення голосом відповів І. Франко так:
„Першим моїм словом нехай буде щира подяка всім тим, що устроїли отсе нинішнє свято. Поперед усього подяка молодіжі, що не щадила на се трудів і заходів; подяка всім тим, що явили ся тут нині; подяка товаришам праці і переконань; щира подяка бесідникам, що промовляли з сего місця. Подяка в кінці й моїм противникам. За двацять п'ять літ моєї праці доля ніколи не скупилася мені їх; вони підготували мене наперед, не дали мені застоюватись на однім місці. Я розумію дуже добре вагу боротьби в розвою і вдячний своїм противникам і щиро поважаю тих, що борються за мною чесним оружем.“

Коли скину очок по нинішнім зборі, то запитую себе: задля чого зібралася тут така велика і світла гронада? Думаю, що не для моєї особи. Я не вважаю себе ані таким великим талантом, ані жадним героєм, ані таким звірцевим характером, щоб моя особа могла загріти всіх до себе. Двацять і п'ять літ я був тим пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку. Я завсїди стояв на тім, що наш народній розвій має бути міцною стіною. Муруючи стіну муляр кладе в неї не самі тільки ґранітові квадрати, але як випаде, то і труск і обломки і додає до них цементу. Так само і в тім, що я зробив за ті літа, може й знайде ся деякий твердий камінь, але певно найбільше буде того труску і цементу, котрим я заповнював люки і шпарі. В кожнім часі я дбав про те, щоб відповісти потребам хвилі і заспокоїти злобу дня. Я ніколи не хотів ставати на котурни ані щадити себе; я ніколи не вва-

жав свого противника завадто мали; я виходив на всяку арену, коли боротьба була потрібна для проясненя справи. Я знаю, що з моїх творів дуже мало перейде до пам'яті будучих поколінь, але мені се байдуже; я дбав поперед усього про теперішніх, сучасних людей.

Яко син селянина, вигодуваний твердим жулицьким хлібом, я почував себе до обов'язку віддати працю свого життя тому простому народови. Вихований у твердій школі я від малку за-своїв собі дві заповіді. Перша, то було власне почуте того обов'язку, а друга, то потреба ненастанної праці. Я бачив від малечку, що нашому селянинові ніщо не приходить ся без важкої праці; пізнійше я пізнав, що й нам усім яко нації ніщо не прийде за даром, що нам ні від кого ніякої ласки не надіяти ся. Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше надбане; і тільки те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром. От тим то я старав ся присвоювати нашому народови культурні здобутки иньших народів і знайомити иньших з його життям.

Головну вагу клав я завсіди на здобуванє загально-людських прав, бо знав, що народ здобуваючи собі загально-людські права, тим самим здобуває собі й національні права. І сам я в усій своїй діяльності бажав бути не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього чоловіком. Мені закидували, що я розстрілюю свою діяльність, перескакую від одного занятя до иньшого. Се було власне впливом мого бажаня — бути чоловіком, освіченим чоловіком, не лишити ся чужим у жаднім такім питаню, що складає ся на зміст людського життя. А пізнавши що небудь, я бажав і всіх сил докладав довести й иньших до того, щоб зацікавили ся тим і розуміли се. Дехто звиняв мене тим, що важкі обставини життя, конечність заробітку спонукувала мене кидати ся на різні поля. Але мені здає ся, що тут більше причинила ся моя вдача, те горяче бажанє — обняти цілий круг людських інтересів. Може бути, що сей брак концентрації зашкодив мені яко письменникови, але у нас довго ще будуть потрібні такі, як я, щоб розбуджували інтерес до духового життя і грошадили материал обтесаний бодай з грубого. Фундаменти все так будують ся; а тільки на таких фундаментах, на таких стінах може з часом здвигнути ся пишне, сьміле склепінє.

Так отже не для мене се нижнє сьвято. Я чую, що я не заслужив на него. Але воно наповняє мене радістю як снігом, як знак того, що в широких кругах нашої громади займає ся або й сильно вже горить те саме бажанє освіти, свѣбоди і широкого індивідуального та громадського розвитку, бажанє, котрого вирахов є мої писани. Вийшовши з самого дна нашого народа, я старав ся однакою любовю обняти всі його верстви, а нижнє сьвято є для мене знаком, що у нас будить ся, а декуди вже й ярко палає бажанє солідарности з нашим найменшим братом. Тільки ненастанна, жива стичність з людьми може охоронити наше письменство від наміщів; тільки солідарність з тим нашим бідним, сирим, але конкретним братом охоронить нас від абстракцій і доктринерства, поведе наш національний розвиток простою, вірною дорогою.

Ще раз дякую Шаповній Громаді за нижній вечір. Здасть ся, не потребує обіщувати, що й на далі я не зйду з тої дороги, якою йшов дося. Така вже моя натура, що праці своєї не покину ніколи; се не жадне геройство, а просто елементарна сила веде мене сею дорогою, сила моєї хлопської крові.

Певна річ, у моїй діяльності було чимало помилок, — але хтож роблячи якесь діло не помиляв ся? Та ніки я можу дивити ся на ті помилки спокійно, бо знаю, що або мені самому або іншим вони служили осторогою і наукою. А що до себе самого я завжди держав ся тої думки: нехай пропаде моя імя, але нехай росте і розвиває ся руський народ!

По промові Франка комітет передав йому різні дари від старших і молодших його прихильників, як цінні напері, книжки і т. и. Потім відчитано привітні письма і телеграми. За богато місця завяло би, якби ми хотіли всі ті привіти друкувати; ми лиш назвали тих, від кого вони прийшли і звідки.

З Росії прийшли привіти: з Петербурга, Київ, Чернигова, Полтави, Одеси, Курска, Лубен і Варшави, звичайно від громад Українців. З Софії прислала свій привіт вдова по М. Драгоманові. З Праги — редакция *Naše Dobro* і *Čas-u* і письменник Глявачек, що толкував твори Франка на чеське. З Джерзісіті — американські Русини. Товариство ім. Шевченка у Львові повітало Франка особним привітом, редакция *Літ.-наук.* Вістника принесла дарунок Письма і телеграми прийшли від нашої молодіжи в Відня, Кракова, Пршибраму, Лубна, Чернівців, Львова, Станіславова, Перемишля, Тернополя, Коломиї, Дрогобича і Золочева.

Дуже багато писем і телеграм прийшло від селян, деякі віршовані, як від Матвія Гульки з Токів, від „радикалки“ Евфронини Гусарчук і Федька Любянецького з Супранівки і від хліпів-радикалів з Глубічка великого. Селяне з повітів тернопільського, збаразьського і скалатського прислали адресу з кількома сотками підписів (багато тут підписів і шаурів-колоністів). Свої привіти прислали ще читальні в Лозівці, Шулянах жлих, Товстенькім, Ниновичах (тут був вечерок на честь Франка), селяне з місцевостий: Пакости, Ладичина, Конопківки, Товстенського, Шельпак, Коляр, Вибранця, робітники з Тернополя і Стрия (польське товариство Znicz), селяне з Супранівки, Джурова, з кількох сіл гусятинського повіту, з Снятина (кілька привітів від товариств), з Коломиї (Народна Воля), міщанство з Тернополя, тернопільські дівчата особно; інтелігенція, міщане і молодіж з Борщева. Крім того громади прихильників і поодинокі приятелі Франка з Дрогобича, Мостів великих, Збаража, Перемишля, Підволочиск, Бережан, Яблїнки, з Янова коло Теревовлі, в Городенки, Самбора, Журавна, з Дубя, Хишевич, зі Львова, Ременова, Відня, Парижа, Полтави, Київа, в Сербії — разом до сто ріжнородних привітів.

Концерт, який наступив по відчитаню привітів, складав ся в більшій часті з творів Франка: з пісень, уложених до його слів, а то гимну „Вічний революціонер“ — музика О. Людкевича; „Мій рай зелений“ — музика селянина Я. Остапчука; „Ой ти дівчино“ — музика Сидора Воробкевича. Крім того деклямовано Каменярів і Найшита (сю другу поезию виголосив селянин Я. Остапчук). Концерт доповняли композиції М. Лисенка, Філарета Колесси, Топольницького і гра на фортепяні п-ни О. Окуневської.

По концерті відбув ся комерс з ріжними промовами на честь Франка, на котрі він відповів у веселім тонї менше більше так: „Якби в мене було що небудь з натури когута, то менї повинен би по сьогоднішнім вечорі вирости отакий високий гребінь. На які ріжні високі гідности мене підносили сьогодні! Зробили мене гетьманом, яким я ніколи не був і не хотів бути; зробили мене керманічем, хоч я, придививши ся правдивим керманічам на дарабах на Черешоші, зовсім не мав би охоти ним бути; зробили мене проводирем, хоч я любив лише іти в рядї, памятаючи добре того генерала, про котрого Наполсон казав, що коли він іде в рядї, то дуже добрий воляк, коли-ж на передї — то чистий ідіот.

Дістають ся мені від громади компліменти за се, чого в мене нема, хоч дай Боже, щоби було; але коли *in vino veritas*, то як — писав колись Тянчківч — „скажм собі всю правду в очя“, нехай громада почує компліменти і від мене! Я любив іти в ряді і люблю, але — такого ряду не було... І се було моє нещасте, я крутив ся як вівця і замість іти уже протертою дорогою, сам мусів протирати її. У нас було і є замало людей і до найпростійшої роботи. Се одна хіба громади: Друга: у нас уже така вдача, що любимо — уживши прикладу з війська — свого *Flügelmann*-а вічно штуркати, аби схибив з дороги і не йшов рівно з другими. Я дізнавав сего штурканя безнастанно від своїх і чужих. Отсе поштурковане і вишхане другого не позваляє нам іти рівним рядом. Якби з мого досьвіду я мав подати громаді яку науку, то вона була би така, як у війську: *Richtung halten!* (Рівний ряд!) Бути може, що до 50 літнього ювілею, котрим мені отсе грозили, ми навчили ся того. А поки що на становищу рядового я навчив ся того, чого рад би навчити і иньших, а то нічому не дивувати ся, і половинку чого доброго уважати ілюзією. За 25 літ роботи досьвід навчив мене філософічного спокою — і саме того мені і завидують. Звісно, краще було би мати иньший досьвід. Отсе мої слова правди для громади!“

Сі слова дійсно справедливі, але вже і сам ювілей Франка свідчив про те, що наша суспільність починає „іти рядом“, цінити працю, і сама вже працює. Можна сподівати ся, що вже не далека будуччина подасть нашим письменникам такі обставини, що всякі подібні докори суспільности будуть безпідставні. Поки що справа має ся так, як се гарно написав один приятель Франка з Варшави.

„При духовій енергії і робучости, якими Ви відзначаєте ся, — так писав він до І. Франка — годі сумнівати ся, що ще довгий і, розуміє ся, більше плодотивий період Вашої діяльности є перед вами; зі всеї душі бажаю Вам, щоб та діяльність від тепер відбувала ся не в таких тяжких умовах, як то було доси, щоби Ваш талант міг вкінци розвинути ся на всю свою ширину, піддержуваний живим співчутєм рідного Вам народа, для розвою котрого Ви стілько зробили. Справді, я пересвідчений, що Ваш письменський талант ще не дійшов свого найвисшого розвою. В кращих суспільних обставинах, в яких живуть щасливіші не-славянські народи Европи, Ви давно мали би належне Вам при-

знане, як першорядний артист слова або учений, Ви не потребували би тратити що найліпші свої сили на тяжку боротьбу з дрібними противниками, з байдужністю окружена, з розпаношеною глупотою.

В щоденній боротьбі за дорогі ідеї, за свою людську гідність, за щоденний кусок хліба, чоловік, хоч би він і який був сильний, легко озлоблює ся, не годен деколи відрізнити гідного ворога від негідного, може часом попасти в апатію або песимізм, але і тут є своя відрадна сторона, що дає потіху на такій тяжкій житевій дорозі: Вам певно не раз приходили на думку горді слова великого Німця Гете:

Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben,
wer täglich sie erobern weiss.

У своїм тихім кабінеті свобідно віддавати ся поривам свого творчого натхненя — се, звісно, приємнійше, але вести безнастанну ідейну боротьбу — то гіднійше. Для слабших індивідуальностей ся атмосфера безнастанної ручної боротьби була би погубна, але Ваш розум і духові сили, великі своїм розміром, перемогли все, і не вважаючи на ніякі перешкоди, дали Вам розвинути письменську діяльність, що своєю інтензивністю справді гідна подиву. Я не хочу числяти тут разом всю Вашу роботу, але позвольте мені сказати, що при бідности теперішньої галицької і взагалі української літератури, назвати Вас найвизначнійшим діячем українського слова — ще було-б мало, щоб означити степень Ваших заслуг; я з глибоким пересвідченем кажу, що Ваші артистичні твори могли би зайняти почесне місце в якій небудь з теперішніх європейських літератур, і щиро бажаю, щоби будуча Ваша творчість ще не раз давала причину до нового доказу сеї гадки“.

Таке бажане повторять за варшавським прихильником Франка — дуже радо і всі иньші прихильники та почитателі його таланту.

О. М.

Із чужих літератур.

*Новини російської літератури: Л. Толстой; Чехов; Боборикін;
Мамін Сибиряк й інші „сибіряки“; Потапенко; Микулич;
Горкій; ювілей Белінського.*

В російській літературі вже від довшого часу, від яких кільканадцяти літ стало звичайним словом — нарікання на брак оригінальних талантів, на сіренький рівень сеї літератури. Дійсно, корифеї російської літератури 50—70 рр.: Тургенєв, Островський, Достоевський, Салтиков, Гончаров, Некрасов, вийшовши, не полишили по собі наступників тоїж міри. Останній з їх ряду — Лев Толстой стоїть старим кріслатим дубом між молодію порослю і хатцем, тай він перейшов на публіциста й мораліста, артистична-ж творчість його останніх років не велика і сумнівної артистичної вартости. З молодших письменників 70—90-х рр. не оден не дорівняв корифеям старшої генерації й здебільшого не справили вони надій, які на них покладались. Оден тільки Антін Чехов все йде наперед і ще не завів надій — вийти на справді велику літературну фігуру. Зрештою є таланти, талантики й здібности, і є їх досить, так що із зверхнього боку, з погляду квантитативної продукції справа не стоїть але. Десяток „толстих“ журналів, справді „толстих“ (грубих), як ніде в Європі — бо в Росії все ще літературна продукція переважно концентруєть ся в журналах, і особними книжками виходить те, що перед тим появляєть ся в журналах, — журналів різних напрямів, від соціаль-демократичних (як недавно закритє правительством Новое слово) до реакційних (як Русскій Вѣстникъ) і клерикально обскурантних (як Русское Обозрѣніе), не кажучи вже за різні місячники меньшого калібра, — приносять що місяця куцу повістей, оповідаць і всяких инь-

ших фабрикатів. Правда, переважає безрадна мірпота, так що деякі критики готові порівняти новішу російську літературу з „безводною й безплодною Сахарою“, але се вже занадто сердито, і сим самим критикам від часу до часу трапляється дещо інтересніше. Правда, інтерес сей здебільшого, щоб так сказати, партикулярний, в зв'язку з певними місцевими або моментальними інтересами, більш публіцистичний як артистичний. На публіцистичний інтерес літератури немало впливає та обставина, що при значнім обмеженню свободи преси, політичної діяльності й дебати, в формах белетристики, літературної критики, то що, часто виступають питання чисто політичні, і се надає їм спеціальний інтерес у своїй суспільности. В сумі над загальним рівнем мірноти і партикулярного інтересу підіймається се дуже небогато такого, щоб мало інтерес ширший, загальний, для людини не перепятої спеціальними російськими злочинами дня.

Лев Толстой виступив в пресі з двома статями літературно-публіцистичного характеру. Більша й важніша з них називається се: „Что такое искусство?“ (Що таке штука?) і друковалась у московській часописи „Вопросы философии и психологии“ (1897, V і 1898, I, особно в XV т. його Писань, ст. 240, 16⁰). Толстой каже, що почав був писати про се вже перед 15 літами, думав від тоді над сим і дає результат своїх довголітніх гадок у сій справі; дійсно анальоґічні з висловленими тут гадками стрічались і в давнійших його писаннях. Він починає критикою естетичних теорій (познайомившись з ними, як видно, здебільшого з других рук); сам він означає штуку так: штука є діяльність чоловіка, в котрій він свідомо, певними зверхніми знаками передає иньшим почуття, які сам відчуває, а иньші люди підпадають їм (заражаються — як в інфекції) й переживають їх. Задача штуки — лучити людей, передаючи певне почуте від автора публіці й злучаючи членів самої публіки одностю певного почуття; вона має служити способом до спільности людей. Справжня штука є лише та, що дійсно надає певне почуте, і то не якомусь певному кружку людей, а всім людям; справжня штука загальна, космополітична, все-світня. При тім вона може бути доброю й злою; добра вона тоді, коли надає або реліґійні почуття — почуття своїх відносин до Бога і братерства всіх людей (в сій братерстві всіх людей Толстой бачить головний зміст сучасної людської реліґії), або прості житєві почуття, спільні всім людям — почуття веселости, розчулення, ба-

дьорости, спокою і т. и. Тільки єї два рода почувань можуть бути предметом доброї змістом сучасної штуки.

Виходячи з сих поглядів на справжню штуку й її задачі, Толстой дуже остро бере сучасну. Насамперед, на його думку тепер штуку заступають тільки імітаціями штуки, бо вона стала професією людей, джерелом доходу. Імітують її то повтаряючи давні т. зв. поетичні сюжети, то надоложують реалізмом — імітацією дійсности, то ефектами, то інтересним змістом, оперти на студиях і т. д. Далі, ся сучасна штука служить потребам і зрозуміла тільки невеликому числу естетично розвинених; появляють ся напрями приступні для розуміння все менших кругів адептів, як декаденти, символісти, імпресіоністи, маги і т. д., і заносить ся на утвори, що будуть зрозумілі тільки авторови. Головнож, що у новій суєнільности, позбавленої релігії, штука, замісь тої двоїстої мети, яку ставить її Толстой, служить виключно тільки для утіхи публіки, й критерієм її стала краса, а не доброта. В результаті він порівнює сучасну штуку з проституцією і її головний вплив бачить у розпусті. Він заповідає упадок єїй шкідній штуці й пропрокує нову — всеєвітню, загальну, не професіональну: в початкових школах будуть подаватись початки всіх штук, аби кождий, хто має талант, міг творити в кождій, і штука буде служити тільки тій двоїстій меті, яку її ставить Толстой.

Розумієть ся, нема потреби розбирати сю теорію. Сильний артист, Толстой вже не раз показавсь дуже слабеньким фільзофом, і його нова теорія штуки в цілости не може видержати й найпоблажлившої критики. Він виходив, очевидно, з справедливих спостережень над деякими хоробливими формами в сучасній штуці, над витворенням певних дивачних, ненормальних напрямів, назначених тільки для тісних кругів людей з подібнож попсованим смаком, з другого боку — виходив із справедливої, й дуже старої гадки, що утвори штуки повинні опінюватись не тільки мірою краси, артизма, техніки, але й мірою своєї внутрішньої вартости, цінности з огляду на інтереси й мети загальнолюдського поступу. Він і має повне право критикувати сучасну штуку з сих поглядів та ставити певні desiderata на будуще, але він дуже стягнув свою теоретичну мірку, прикладаючи її на практиці, й для того майже вся нова штука опинилась в категорії фальсифікатів, імітацій штуки, тим часом як не можна-ж заперечити, що артист може піддати певне почуте і „поетичним сюжетом“, і реалізмом, і інтересом опо-

відання, й сі способи не перешкоджають сьому утвору досягнути певне вражіння, а значить — бути утвором штуки; з другого боку — він безпотрібно вніс вимогу абсолютного універсализму. Прещінь річ ясна, що абсолютно універсального, для всякого чоловіка однаково зрозумілого утвору штуки бути не може. Автор сам, очевидно, відчував сю трудність — признає в однім місці утворами справжньої, доброї штуки Розбійників Шілера, романи Дікенса, Гіґо, Достоевського, на иньших же, згадавши за вимоги універсализма, налягає на біблійну історію про прекрасного Йосифа; та очевидна річ, що для канібала, для котрого добро тільки в тім, щоб когось з'їсти, і зло тільки в тім — як би його хто небудь із'їв, артистичний вплив прекрасного Йосифа не існує, і він може зрозуміти його тільки дорогою духового розвою, приготування, як і зовсім некультурний європейський селянин може досягнути утіхи і впливу Гіґо або Дікенса тільки дорогою подібногож розвою, приготування... Се, розумієть ся, не виключає того, що утвір штуки тим цінніший з суспільного становища, що більшим кругам суспільности приступний без приготування.

Додам ще, що свої власні артистичні писання Толстой зачисляє в категорію „злої (шкідної) штуки“, виключивши два маленькі оповідання (Богъ правду видить і Кавказській плїнникъ).

В другій статі, видрукованій як передмова до перекладу статі Е. Карпентера „Сучасна наука“, Толстой нападає на сучаску науку; подібні гадки він висловляв уже й давніше, і при кінці своєї статі про штуку він їх розвиває навіть докладніше як у сій статі. Головний зміст його поглядів той, що сучасні суспільні науки мають на меті головню оборону теперішнього ненормального і неморального суспільного устрою, а науки математичні й природні займають ся або річами безпотрібними, або результати їх служать тільки вигодам висших верств; тим часом основні, кардинальні питання людського життя й суспільного устрою наука залишила. При тім, своїм звичаєм, Толстой не перебирає винних і невинних і, уживши сильного російського прислів'я, радий „з вошами викинути в піч і шубу“. Се дуже невірно впливає на читача, а се шкода, бо в обох статях є багато справедливих і інтересних, оригінальних гадок.

Заговоривши за Толстого, випадає згадати одно писаннечко, котре звернуло на себе увагу преси тим, що в певній мірі дотикаєть ся його — розумію оповідання сина Толстого — теж Льва

тикою оповідання Елпатовського: Їдуть (Їдуть — Русское Богатство, 1897) — поворот з заслання супругів, зовсім знищених морально сими засланням; він же дав останніми часами кілька дрібних, але з талантом, написаних оповідань, вже не сибірських (Въ кухнѣ, Вылѣчили, Сибирька).

1896 р. вийшла й авернула на себе увагу книжка: „Изъ міра отверженныхъ. Разказы бывшаго каторжника“ Л. Мельшана. Вона пригадала звістну книгу Достоевського: „Изъ мертвого дома“, хоч не дорівнювала її глибиною. Потім вийшла дальша серія сих оповідань (Русское Богатство, 1897 і 1898), але вони трохи розчарували критику: в сій новій серії вона не заприїтила того розуміння душі сих „отверженныхъ“, що було дороге у Достоевського; показалися деякі фальшиві нотки, якась чужість у відносинах автора до того світа, що він малював.

Інший екс-засланець Константин Станюкович, автор славних „Морських оповідань“ (Морскіе разказы) і взагалі спеціаліст від моря, дав кілька дрібніших річей, але нічого визначного. Неугомний фабрикант романів і повістей І. Потапенко, звістний нашій публиці недавнім перекладом його давнішої повісти „На дѣйствительной службѣ“ (Зоря, 1897), протягом і сього року дав кілька більших і меньших писань, по часті закінчених по часті ще ні. Давши кілька гарних маленьких оповідань, Потапенко взагалі не мав щастя в більших, більш претенсійних річах, хоч писав їх дуже, може власне — за-багато. З останніх його писань критика піднесла тільки повість з життя духовенства: Счастье по неволѣ (1897). Сам вийшовши з духовної верстви, Потапенко знає її добре й дав кілька гарних оповідань з духовного життя. Фабула сього оповідання добре звістна і в нашій літературі — се женячка на термін кандидата духовного стану: богослов Маковеев скінчив семінар і дістав дуже добру парафію, в тий, що за десять день має висвятились; сирота, без свояків і знаємих, Маковеев трапляє до свого іменника — дякона, і той починає його возити „по невѣстам“; в сій панорамі духовних родин і лежить зміст повісти, що закінчуєть ся дуже щасливо: Маковееву пощастило натрапити „на симпатию“.

Добродійка Микулич (псевдонім), авторка звістної сатиричної трильогії з панського життя (Мимочка невѣста, Мимочка на водахъ, Мимочка отравилась) подала невеличку повість „Вѣтка сирени“ (Сѣверный Вѣстникъ, 1898). Се історія молодой дівчини,

суспільности, змальовану з такою силою й артизмом, як ні в кого з нових російських письменників.

Я не буду широко спинятись над сими писаннями Чехова; з його Мужиками читачі наші могли вже познайомитись з перекладу поданого цього року (кн. III). Свої деякі гадки про „Мужиків“ я висловив у передмові до їх перекладу; не повторяючи сказаного там, я тут тільки мушу піднести високу артистичну вартість цього оповідання. На двох аркушах вісімки автор зумів дати незвичайно широкий й многосторонній образ селянського життя: тут змальоване й родинне життя, й порядки сільської адміністрації, й економічний стан, і культурний розвій, релігійні погляди, психологічні спостереження, цілий ряд типів, живих, з кістками і мясом, з своїми індивідуальними фізіономіями, і в додатку — ще настрої тихой, бідної, милої природи. Чехов зробив собі імя як незвичайно талановитий мініатюрист; одним штрихом часом умів він дати цілий образ. Один критик висловивсь, що головка оселедця, з которого варять у „Мужиках“ юшку, малює цілий круг ідей. І в тім є правда. І власне тут цінно, що сей мініатюрист рядом таких дрібних штрихів потрапив дати великий образ, повний глибокого зміста (мініатюристи звичайно не йдуть далі мініатюрних сцен). Се — з чисто артистичного становища. Друге — що у Чехова маємо тут не бездушний протоколїзм, що за сим нелюдським, диким життям чоловік чує чоловіка, і читач виносить не відразу, а співчує, не хоробливе подражнення сим незвичайним брудом, а гуманний, ясний настрої.

Доповненням до цього оповідання служить більшенька повість „Моя жизнь“, названа автором скромно: „оповіданням провінціонала“ й видрукована в досить незвичайнім місці: в місячних додатках до ілюстрованого журнальця: Нива. „Моя жизнь“ теж має незадовго появились в перекладі в наших журналі. Чехов написав її наче у відповідь на критики „Мужиків“, що він мовляв понижає й чорнить селянське життя на користь мійського. Чехов і дав панораму цього мійського життя таку, що в порівнянню з нею, як він і сам висловив устами свого героя, селянський світ показує ся чимсь ліпшим, а головню — надійнішим. Перед очима читача переходять урядники, інженери, купці й міщани, дами аристократки й професіональні учені, життя родинне і відносини службові, і се все до того степеня тривіальне, некультурне, позбавлене якоїсь людської морали, що тяжко стає. Правда, Чехову часто закидали песимїзм, нависне перечорнювання життя, але образ

дованих репрезентантів суспільних верств — „бувших людей“. Се злодії, пияниці, вероби, „пятое сословіє“, люде що живуть „без достаточнаго къ тому основанія“. Горький має своїх попередників на сім полі — в Глібі Успенскім і особливо в Левітові, що особливо нав до сих сфер інтереси й симпатії, тільки Горький доберає без левітовського прекраснодушія й сантіменталізма, хоч теж з значною ідеалізацією, Горького інтересують не знищені, здегенеровані субьекти, а сильні, тільки незрівноважені характери, протестанти з нерозрішеними проблемами житя. Його „Челкаш“, портовий злодій, прихильник безграничної свободи, пишний і гордий, і при нагоді здатний на великодушність. Його „Озорникъ“ (Збиточник), друкарський складач Івондзов, виробляє ріжні дурні збитки й шкоди, бо його мучать аномалії житя, він чує „обиду въ своємъ положеніи“ й своїми „озорствами“ зриває серце, на чім трапить: він жадає справедливости незалежно від ріжних „точекъ зрѣнія“ й докоряє своему редактору, що він „під носом у себе ніяких звірств не бачить, а про турецькі звірства“ дуже гарно оповідає. Сі люде в иньших обставинах могли б задатись на щось лінше. Швець Орлов (Супруги Орлови) не й бе жінку, бо його душить порожне безцільне істнованне. Зворушений холерою, він опиняєть ся з своєю жінкою в холеричній больниці, віддаєть ся з усім завзятем роботі коло слабих, але й се не задовольє його: з одного боку він не може зрозуміти, чому тішать ся лікарі, виратувавши хорого: прецінь він мусятъ вернути ся в житє, що гірше „холерної конвульсії“, з другого — Орлову мало сеї роботи, йому хочеть ся не звичайного подвига: „Горить у мене душа, важе він жінці. Хочеть ся її простору... щоб я міг розвинути ся на всю свою силу... Гей-гей! Силу я в собі чую — необорну! Себто коли-б ся, наприклад, холера та перетворилась у чоловіка, у богатиря... хоч би в самого Ілю Муромця, — взяли ся-б ми з нею! Іди на смертельний бій! Ти сила й я, Гріша Орлов, сила — ну, хто кого подужає? І придушив би я її й сам би ліг... Хрест наді мною в полі й напиєсь — „Григорій Андрєй Орлов увільнив Росію від холери“. Вільше нічого не треба...“ Й він шукає якийсь час подвига, але кінчить ся тим, що посваривши ся з жінкою, котра не схотіла прийняти його каяте за колишні бійки, покинув усе, запіячив, зійшов на босяка і на тім заспокоїв ся. „Я родивсь з неспокоєм у серці і моя доля — бути босяком! поясняє він авторови. Найліпше становище у сьвітї: свобідно й.. тісно однак. Ходив я й

їздив у різні боки... ніякої потіхи... Ну? Розуміть ся? всеж таки горілка — вона гасить серце... А горить серце великим огнем... Спротивило ся все — міста, села, люде різних калібрів — тую! Невже ліпше від сього не можна нічого вигадати? Всі один на одного... от би й передувив усіх! Гей ти жите, диявольська ти премудрість“.

І перечитавши сю історію розповіджену на трох аркушах вісімки, читач мусить признати, що автор розповів історію упадка чоловіка правдиво й зрозумів її добре, хоч бачити тут „найліпший артистичний утвір останніх років“ було б великим побільшенням.

Але будши прихильником свободи й протеста, а ворогом конвенціональностей, автор недавно не-помалу счудував критиків, приклавши сі принципи не до босяцьких, тільки до звичайних людських обставин. Його „Воренька Олесова“ (Сѣверный Вѣстникъ, 1898, V) дуже прихильного йому критика не тільки „оголомила“, але й навіяла відразу (Русская Мысль, 1898, VII) своїм ультра-реалізмом і теорією абсолютних прав інстинкта в сексуальних відносинах. Але в сих нових сферах даймо автору поставити справу яснійше.

Випадало-б ще щось сказати за поезію й за драму, але ні в тій ні в сій нічого не з'явилося хоч трохи важного. Поети старші (як Полонський, Жемчужников і ин.) й молодші (як Случевський, Мережковский, Фофанов і ин.) живуть собі й від часу до часу де що пишуть. В театрах виставляють не тільки перерібки, а й оригінальні пьеси, але в сею оригінальною драмою стоїть не весело. Я натомість на закінчене згадаю за „літературне свята“, святковане всею інтелігентною російською суспільністю — розумію ювілей російського критика Вісаріона Белінського — 50 літ з дня його смерті. У нас Українців в сий іменем звязуєть ся згадка про його ворожі відносини до української літератури, й спеціяльно до Шевченка, але нова російська суспільність уважає його своїм культурним батьком, батьком гуманних і культурних змгань новішої російської літератури. В тодішніх часах і обставинах літературна критика заступала собою публіцистику, звідти глибоке — не тільки літературне, а й культурно-політичне значінне Белінського. В правительственных кругах його уважали шкідним письменником, і певний час по його смерті було заборонено навіть згадувати се імя, але коли повіяло вільнійшим духом, Белінського зга-

дали зараз; проводир російського Sturm- und Drangperiod'у Чернишевський зараз же сконстатував генетичні звязки напружів новітньої літератури й культури з Бєлінським, як своїм духовним батьком і вождем, й імя його стало прапором поступової й опозиційної Росії. Тепер з нагоди ювілею появилася маса статей, промов, брошур, для інтелігенції й для народа, присвячених Бєлінському, його значіння в еволюції російської інтелігенції. Літературні й наукові інституції, кінчаючи академією наук, святкували його святочними засіданнями; задумано спеціальне святкування в родиннім місті Бєлінського Пензі, але воно вишло слабо.

За ті п'ятдесят літ, що минуло від смерті Бєлінського, російська література й культура може, розуміється, сконстатувати великі успіхи, зроблені на дорозі культурного й суспільного розвитку, і ці успіхи можуть тільки тішити кожного інтелігентного чоловіка. Але та велика помилка, та несправедливість в відносинах до найближшого й найближше поставленого історичними обставинами українського народа не була вирівняна й протягом того півстоліття в російській літературі й суспільности. Російська суспільність упоминалась за різних покривджених і уполітджених, тільки не могла собі пригадати й добре застановитись над українською справою, неважаючи на всі пригадування. І як раз сього року, в ювілейний рік Бєлінського, були ми свідками ганебної нагінки на українське слово й літературу з боку одних, малодушного чи двозначного мовчання других, і стидкого індиферентизма третіх — в російській літературі і публіцистиці. Будемо надіятись, що до столітнього ювілею Бєлінського ся прикра пляма буде знята з російської суспільности!

Грушівський хутір. Серпень.

М. Грушевський.

Перша руська вистава штуки.

Дня 3-ого падолиста 1898 відбули ся перші загальні збори ново-заснованого товариства для розвою руської штуки. Зібрані вибрали надазираючу раду, до котрої увійшли одногласно вибрані пп.: В. Нагірний, д-р К. Левицький, А. Пилиховський, А. Скруток, К. Волянський і О. Тянячкєвич. Ся рада зараз уконституувала ся, вибравши головою п. Нагірного, заступником голови п. Тянячкєвича, а секретарем п. Волянського. Потім надазираюча рада вибрала дирекцію, до котрої ввійшли три артисти: Юл. Панкєвич яко директор, Ів. Труш яко секретар і А. Ковальський яко касиєр. — По прийнятю 25 нових членів предсідатель п. Нагірний заквив збори сердечним словом. Товариство містить ся тимчасом в льокалі „Сокола“, де з нагоди своїх перших зборів устроїло на борві виставу штуки, на котру вступ був вільний. Твори членів товариства містили ся в двох комнатах „Сокола“ — була се перша у нас вистава штуки. По значнім розвою нашої літератури в остатних десятках літ починає і наша штука розвивати ся. І той початок ще слабенький, на що доказ дала і сама вистава. На ній не було видко ані одного етюда типу національного, ані одної сцени з життя народу, хоть би н. пр. наших незвичайно характеристичних і мальовничих Гуцулів. Се недостача, яку треба як найскорше заповнити. Не було також видко хоть би проб ілюстрацій. Европєйські маларі звернули ся в остатних літах до красвидів і витворили тут річ нову: настрої (Stimmung); се як раз арена для попису української ліричної вдачі. Але на нашій виставі, крім пейзажів Івана Труша, в котрих бачать уже задаток на се, і крім непевних хоч досить значних артистичних інклінацій в тім напрямі Юліана Панкєвича, не було більш нічого,

гідного занотованя. Наше малярство задля недостачі ширшого заінтересованя ним у галицько-руської публіки як і недостачі засобів на такі цілі, продукує — коли в Європі вже про що иньше думають — релігійні образи, в значній частині самі церковні. Між малярями того рода відзначає ся Юліян Панкевич. Він звів тут до купи всі найдіпші результати своєї кількалітної праці і бачимо, що його значний талант і ніжне артистичне почуте, хоч ведене часто незнавцями штуки, не зниділи, противно, навіть видали кілька цілком не підрядних творів штуки. „Матер Божа“ в цілій постаті з Христом на руках на тлі нашої національної орнаментики (хоть і не без значнійших хиб у рисунку), як і „св. Николай“, призначений для іконостасу в Глинянах, є стильовими образами: перший своєю легкістю, релігійним настроєм і інтенцією в переведеню акцесорій пригадує французьких майстрів; другий мальований в поважнім гармонійнім византийським стилу. Визначне місце на виставі заняв би образ „св. Николая“, мальований Панкевичем для Одрехови, з гарною оригінальною архітектонікою, придуманою артистом — як видно було з фотографії, бо самого образу не було.

Дуже плодovitим малярем є А. Пилиховський. Він виставив цілий цикль рисованих картонів і кілька олійних образів з історії Руси, похожих на ілюстрації біблії для дітей, кілька красвидів без артистичних претенсій і точно і дуже гарно нальовані предмети з львівської археологічної вистави. Ескіз „Оборона десятиної церкви в Києві перед нападом Монголів“ намальовав він, як не той сам Пилиховський, — стілько життя і драматичности надав він своїй, певно найсвіжішій композиції.

Етюдн голов з монахійської академії Олекс. Скрутка свідчать, що він був там одним з найдіпших учеників. „Голова старої жінки в вікні“ є навіть цінною річю; однак образи з часів поакадемічних, як дві іділли, красвид і Матер Божа, не мають артистичної стійности. Так само і пять більших церковних образів Корнила Устьяновича, мальовані без претенсій. Він виставив з давнійших праць образ Шевченка на тлі красвиду і образ руїни Скиту Маняського, що звертали на себе увагу знавців. З портретів замітні були тільки „Стефан Дубравський“ Труша і два портрети Ю. Панкевича. Иньші малярі, заскочені несподівано виставою, не могли надіслати нічого, або дали так мало, що з сего трудно говорити про їх талант і артистичну діяльність. На при-

клад знаній ширшим кругам нашої публіки Томасевич виставив лише фарбовану копію з репродукції образу Репіна. Маємо надію, що на другій виставі покажуть вони гарні і відповідні їх талантам образи. Треба би роздобути також праці Миколи Івасюка і Юстина Пігуляка (оба в Чернівцях) і Теофіля Терлецького з Монахії.

З різьби не виставлено нічого; за те були на виставі пляни церков. Про архітектуру наших церков і архітектонічну продукцію архітекта Нагірного напишемо колись обширнійше; про пляни церков, котрі він прилучив до вистави образів, замітимо тимчасом, що частина їх з причини значкої диспропорції бубна і копули до решти зрубу чи нави, грішить трохи тяжкістю; деякі пляни, як до церкви в Мостах Великих, були повні гармонії і поваги і їх можна зачислити до найгарнійших здобутків нашої архітектури. Руська публіка заінтересувала ся виставою дуже живо, а се повинно малярів заохотити до дальшої праці.

Іван Труш.

ХРОНІКА І БІБЛІОГРАФІЯ.

— Дня 29 ст. ст. серпня рада міста Полтави мала святкувати пам'ять І. Котляревського на празниковім засіданні, але такого засідання не було, його відкликано, і тільки в церкві відбуло ся поминальне богослуження при дуже малій участі публіки. Русини з Австрії не знали, що празникового засідання ради міста Полтави не буде, і післали багато привітних телеграм. Рада рішила розіслати подяки за сі привіти.

— В Полтаві проєктовано вибудувати „Гоголівський дім“ (імени Миколи Гоголя, з Полтавщини родом), де має бути приміщений народній театр, зала для народніх викладів і музеї.

— Дворянський предводитель (маршал) Чернігівської губернії виступив з проєктом, щоби Ніжинський інститут, зреформований правительством на спеціальну школу для приготування учителів клясичної фізіології, знову перетворений був на якусь висшу школу загальнішого характера.

— Микола Міхновський, адвокат у Києві (Софійська улица ч. 8) помістив у наших часописах проспект книги п. з. „Русини в початок ХХ століття“, котра мала би завдане — дати читачеві повне і всестороннє розуміння сучасного життя цілого нашого народу і виявити ступінь його культурности. Ідея книжки — єдність інтересів цілого народу. Зміст: начерк географічний, антропологічний, політичне становище, церковний устрій і релігійне життя, фінанси, промисловість і торгівля, робітники, сільське господарство і населення, національний рух, громадське життя, преса, низша народня освіта, середня освіта, вища освіта, наука, література,

театр, музика, живопись, архітектура і різьбарство, кольонії Русинів. Матеріяли мають бути виготовлені і надіслані в редакцію не пізнійше 1 липня 1899 р. До участі просить ся охочих авторів. Книжка має вийти перше по українськи в Австрії, а потім по російськи в Петербурзі. В справі сего видавництва треба вдатися до М. Міхновського.

— Руська кольонія в Ансонія Сопп. в Америці має читальню імени І. Котляревського. Та читальня буде сего місяця святкувати пам'ятку Котляревського вечерицями.

— Микола Гайдабура, бувший актор одної з українських труп, дає тепер з своїми трійми дітьми українські концерти в Америці.

— Дня 5 падолиста с. р. в польськїм театрі в Кракові д. Войтович мав відчит про Котляревського; потім виставлено „Нещасне коханне“ Л. Манька в польськїм перекладі Андрія Мілевського; по першїм же актї на бальконї першого поверха хор студентів відсьпівав під проводом д. Віктора Барабаша кілька пісень, між иньшїм „Ще не вмерла Україна“, котру Поляки прийняли оплесками. Краківськїй Czas, пишучи про „сеї малиї руськїй празник в польськїм театрі“, подає причини устроєня сего празнику. „Dla nas — каже він (в ч. 255) — Ruś-Ukraina pozostanie na zawsze częścią składową Polski, a ruskie słowo nie będzie miało nigdy obcego dźwięku“. Польськї публіцисти дуже часто пишуть так, якби за два роки не мало бути вже 20-те столїтє, тільки якби жили тому кілька сот літ.

— Руськїй народнїй театр перебуває від 31 жовтня у Львові. Між иньшїм виставив він 12 падолиста с. р. драму Крогулецького (псевдонїм) п. в. „За хлїбом“, котра має змістом сумну долю учительки на селї. Коли драма появить ся друком, буде пора поговорити про неї ширше.

— Руське товариство педагогічне у Львові рішило з новин 1899 роком перестати видавати „Дзвінок“, тому що за мало було передплатників на сю газету; натомість рішило видавати книжочки для дітей з казками нашїми і чужїми.

— Slovanský Přehled, що почав у Празї виходити під редакцією Адольфа Черного, помістив у першїх двох числах нїж

иньшии також довшу статью д-ра І. Фрайка п. з. „Literatura ukrajinsko-ruská (maloruska)“. Статя написана з нагоди столітнього ювілею нашого національного відродження. Крім того читаємо там кілька иньших звісток з нашого життя. Slovanský Přehled виходить що місяця в об'ємі трох аркушів друку (дещо з ілюстраціями), а передплата виносить 3 зр. 20 кр. на рік. Передплату приймає Knihtiskárna F. Simaček, nakladatel v Praze, Jeruzalémská ulice с. 11, а рукопис редактор Adolf Černý v Praze, Pštrossova 188-II. — В журналі „Die Gesellschaft“, що виходить під редакцією М. Г. Конрада і Людвика Якобовського в Міндені і в Липску, була поміщена в 20-тім випуску с. р. довша стаття О. Маковея „Zur Wiedergeburt der kleinrussischen Litteratur“. В статі мова про обставини для розвою нашого письменства і поданий короткий огляд його. — В тім самім випуску сего журналу поміщений прегарний нарис Ольги Кобилянської „Eine Schlacht“ (Битва). Вкінці Георгі Адам подав у сім зошиті ширшу звістку про Літ.-наук. Вістник. Адреса адміністрації „die Gesellschaft“: Hermann Haacke — Leipzig. — Журнал штутгартський Neue Zeit помістив новелу О. Кобилянської п. з. „Eine Unzivilisierte“ — Некультурна. — Журнал „Aus fremden Zungen“ (зошит 20. с. р.) подав у німецькім перекладі Оттона Гавзера дві наші народні пісні: „Ой під газм, газм, газм зелененьким“ і „На порозі стояла“.

Записки Наукового Товариства ім.ни Шевченка, рік VII, т. XXV, кп. V, під редакцією М. Грушевського. Зміст. 1. Молотовське срібло, археологічна замітка М. Грушевського (з 1 фототипією і малюнками в тексті) с. 1—6. 2. Причинки до зноси Петра Дорошенка з Польщею в 1670—2 р., написав Олег Целевич с. 1—26. 3. 1 і 2 падолиста 1848 р. у Львові (урядове справоздання), подав Юліян Левицький с. 1—43. 4. Ювілей українсько-руської літератури с. 1—1. 5. Miscellanea: а) Продажа „попівства“ в селі Скопові 1592 р., под. М. Зубрицький; б) Надання маґдебурського права містечку Дідову (в Київщині), 1596 р., под. М. Грушевський; в) Граничний став, епізод із 1805 року, под. Др. І. Фрайко с. 1—12. 6. Наукова хроніка: а) Огляд часописей за 1897 р. — часописи видавані на російській Україні; б) Огляд західно

європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1897 р., подає Др. М. Кордуба (кінець) с. 1—80. 7. Бібліографія (рецензії й справоздання) зміст на с. 53 с. 1—54. 8. З Товариства (шай—серпень 1898 р.) с. 1—4.

Розумний и дурень. Комедія в 5 діях — Івана Тобилевича (Карпенка-Карого). Черкаси, 1898. Сторін 72, 16-ки. Ціна 8 коп. Друковано 5000 прим.

Сто тисячъ. Комедія в 4 діях — Івана Тобилевича (Карпенка-Карого). Черкаси, 1898. Сторін 75. Ціна 8 коп. Друковано 5000 прим.

Богданъ Хмельницький. Исторична драма в V-ты діях и 6-ты одминахъ, в апофеозомъ — М. П. Старицького. Відбитка в „Кіев. Старины“. Кіів, 1897. Сторін 138, великої 8-ки. Ціна 75 коп.

Сотні роковини народного письменства Руси-України. Памяти Івана Котляревського. Написав Др. Мих. Пачовский. Коштом і заходом Товариства „Просьвіта“ (чч. 221 і 222 його видавництва). У Львові, 1898. Сторін 64, малої 8-ки. Ціна 16 кр. (З портретом Ів. Котляревського).

На пам'ятку столітних роковин відродження українсько-руської літератури. Перше виданє Енеїди І. Котляревського, передруковане в столітню річницю його, коштом і заходом Наукового Товариства імени Шевченка. У Львові, 1898. Сторін 118, великої 8-ки. Передмова Мих. Грушевського. Facsimile заголовної картки „Енеїди“ в 1798 р. Ціна 50 кр.

Великі роковини. Прольог, говорений перед ювілейною виставою „Наташки Полтавки“ в пам'ять столітних відродин українсько-руської народности. Написав Др. Іван Франко. Львів, 1898. Сторін 16. Ціна 10 кр. З портретом І. Котляревського. Відбитка з Літературно-наукового Вістника.

Спис творів Івана Франка за перше 25-літє єго літературної діяльності 1874—1898. Зладив М. Шавлик. На пам'ять єго ювілея 30 жовтня 1898. Львів, 1898. Виданє ювілейного комітета. Сторін 127, 8-ки. Ціна 50 кр.

До Бразилії! Драма з галицького, еміграційного руху в 4 актах. Написав Лев Лопатинський. Львів, 1898. Сторін 98, 8-ки. Ціна 30 кр. Відбитка в „Руслана“.

Літературно-артистичні новини. Книжка II. Едґар По. Невелі. З англійського переклав Іван Петрушевич. Видавництво М. Заячківського. Львів, 1898. Сторін 102, 8-ки. Ціна неоправленого примірника 50 кр. Тут подані чотири новелі Едґара По: 1. В Мальштрові. 2. Дивний вплив месмерізму на скіп чоловіка. 3. Розмова з музією. 4. Загублений лист.

Замітки до науки рускої мови в середних школах. Подав Др. Михайло Пачовський, учитель ц. к. академічної гімназії у Львові. Накладом редакції „Учителя“. Львів 1898. Сторін 48, 4°. Ціна 30 кр.

Про обірки і інші навози, важні для селяньського господарства. Написав Володими́р Данілович. Коштом і заходом Товариства „Просвіта“. Чч. 219 і 220 його видавництва. У Львові, 1898. Сторін 71, малої 8-ки. Ціна 20 кр.

Конституція Сполученьхъ Державъ. Mt. Carmel, 1898. Ціна 10 цт.

Гостинець для руских дітей. Написала Віра Лебедова. У Львові. 1898. Накладом редакції „Давінка“. Сторін 35, малої 8-ки. Ціна 25 кр. Збірник зложений з трох оповідань і трох поезій, відповідних для дітей.

Ілюстрований Календар Товариства „Просвіта“ на рік 1899. Крім звичайних частий: календарської, поминального календаря, уставу церковного, інформаційної часті і т. д. містить в частях літературній і наукаючій ось ті статі: Учи ся дитино! Поезія Вол. Масляка; Безковечний швіндель, оповіданє Ст. Пятки; Хлопске серце, поезія Богд. Лепкого; Водолік, оповіданє Ол. Катренка; До руских жінок, поезія Марка Мурави; Кардинал Сильвестер Сембратович, посмертна згадка. — Про державний лад австрійско-угорської монархії; Про звільненє від податків, написав Вяч. Будвиновский; Преображеньска церков у Львові (з ілюстрацією); Руский Інститут для дівчат в Перемишлі (з двома ілюстраціями); Фундація кн. Конст. Острожского в Тернополи (з ілюстрацією). — Календар має крім часті календарської 104 сторін і коштує брошурований 35 кр., оправлений 45 кр., з пересилкою о 5 кр. більше.

Хлопська бібліотека. Випуск IV. Радикали і радикалізм. Львів, 1896 (вийшло аж тепер). Накладом редакції „Громадського Голосу“. Сторін 35, ціна 5 кр. Випуск XIV. Радикальна тактика. Часть

І. Радикали і анархісти. Написав др. Іван Франко. Львів, 1898. Сторін 15. Ціна 3 кр. Часть II. Радикали і релігія. Написав Ів. Франко. Львів, 1898. Сторін 10, ціна 2 кр. Часть III. Московфіли, народовці і консолідація. Написав Михайло Н. Львів 1898. Сторін 16, ціна 3 кр.

Резклад матеріялу наукового для науки щоденної і доповнюючої для шкіл однокласових з язиком викладовим руским. Се видавництво вийшло накладом учителів сокальського округу. Ціна примірника 80 кр. Можна купити у п. Романа Юрчинського, народного учителя в Ільковичах п. Сокаль.

Видавництва М. Білоуса в Коломиї:

Тарасъ Григоріевичъ Шевченко. Гайдамаки. Коломыя, 1898. Сторін 140, малої 8-ки. Ціна 50 кр. Передмову про Т. Шевченка і про гайдамаків написав М. Білоус. Видане зі знаними ілюстраціями Сластьона до „Гайдамаків“, тільки в зменшенім виді. Видане чистеньке, на добрім папері й дешево. Правопись т. зв. етимологічна, через що декуди попсовано нову і віршовий розмір Шевченка.

Олекса Дубушъ, ватажко опришківъ. Повість исторична. Написавъ К. А. Кучуракъ. З 5-ма обравками. До того додана статя про опришків. Коломыя, 1897. Стор. 62, малої 8-ки.

Напралъ Тимко або що насъ губить? Народна мельодрама въ 5 актахъ. Второй накладъ. Коломыя, 1898. Сторін 48, малої 8-ки.

Чортова гора. Повість исторична П. Стахурского. Переводъ Дмитрія Вѣницковсого. Коломыя, 1898. Сторін 28, малої 8-ки.

Фрайтеръ Іванъ Войтовичъ. Оповѣданье (монольоги). Коломыя, 1898. Сторін 11, ціна 6 кр.

Кантата в 100-літні роковини (Енеїди) Івана Котляревского. Слова Т. Шевченка („На вічну память Котляревскому“). На хор мішаний — музика Й. Кишакевича, Львів 1898. Ціна 40 кр.

За Русь! Рускій маршь. У пятьдесяту рѣчвицю внесена панщины и вѣдродженя Галицкою Руси. Квартетъ на хоръ мѣшанный и мужескій. Львів, 1898. Ціна 25 кр. Дохід на Народний Дім в Раві рускій.

Малина. Балляда Т. Шевченка. На хор мішаний і сольо сопронове в супроводі орхестри. Музика Й. Кишакевича. Перемишль 1898. Ціна 40 кр.

Тарасова ніч. Поема Т. Шевченка. на хори мішані, мужески і соля в супроводі оркестри. Музика Й. Кишакевича. Львів 1898. Ціна 80 кр.

Три народні п'єси на двѣ цитри, уложивъ И. Кумановскій. (Ой зацвила калинонька в лузі, Ой ти дівчино зарученая і Ой важу я, важу). Ціна 25 кр.

„Горбана“ квартетів на мужеський хор вийшов накладом Д. Роздольського випуск IV-ий і містить в собі композицію: „Думи мої“ Ів. Воробкевича, „Калина“ Юл. Бачинського, „Нек Душман види“ Д. Іенка і „Odpadlý od srdce“ П. Кшіжковсково. — Ціна сего випуску 20 кр., а замовляти можна один або більше примірників під адресю: А. Пшепюрський. Львів, Коперніка 36.

**В РУК ДО РУК!
В ХАТІ ДО ХАТІ!**

ПЕРЕДПЛАТА

на другий річник

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОГО ВІСТНИКА

1899.

Під редакцією

**Михайла Грушевського, Осипа Маковця
і Івана Франка.**

Звертаємо увагу на відозву видавничої спілки на стор. II.

Не зважаючи на численні перешкоди, на апатію громади, на непевність, майже випадковість нашої літературної продукції наслідком того, що наші писателі, розкидані по широких просторах, працюють без спільного порозуміння і звичайно мусять добивати ся шматка хліба зовсім иньшою, не літературною працею, — не зважаючи врешті на сумні досвіди, зроблені в „Зорею“, що могла держати ся тільки завдяки значним матеріяльним жертвам, Наукове товариство імени Шевченка приступило в кінці 1897 р. до видавання поважного літературно-наукового місячника, видаваного на взір заграничних „Revue“. Програму видання в прирівнянню до „Зорі“ розширено дуже значно. Заведено переклади визначніших творів в чужих літературах, а надто обік критичних розборів усього виднійшого в нашій літературі, також огляди і студії про виднійших чужих писателів, про нові напрямки в сучасній творчості, в сучасній думці і в сучасних суспільних змаганнях.

Успіх такого, збільшеного обсягом і розширеного програмою видання можливий тільки при щирім співділанню всіх наших письменських сил, при гуртовій участі як найширшої громади читачів. Редакційний комітет докладав усяких заходів, щоби приєднати для „Літ.-Наук. Вістника“ як найбільше письменських сил чи то з ряду наших старших, заслужених уже, чи зпоміж молодших, навіть початкових, а талановитих письменників.

Перший рік видавництва „Літературно-наукового Вістника“ свідчить найліпше про успіх тих заходів. В чотирьох великих томах (12 книжках, кожда по 180—200 сторін друку) подано читачам за дуже низьку ціну 8 ар. коло 140 аркушів друку, а в них звиш 50 більших і менших оповідань, звиш 70 поезій, дві драми і одну комедію; в літературно-науковій часті подано 11 детальних характеристик діяльності різних наших і чужих писателів, чотири статі загального критично-естетичного змісту, 16 критичних розборів різних новинок нашої літератури, 4

праці наукові (з історії і суспільного життя), кілька справоздань з наукових і культурних подій (конгресів та з'їздів), дві праці загальнішого змісту до історії нашого літературного і національного розвитку, в кінці кілька фелетонових розвідок на різні сучасні теми, 10 кореспонденцій з України і довгий ряд звісток про всякі літературні і наукові новини з нашого і чужого ґрунту. Взагалі поміщено в першій році Літ. наук Вістника коло 170 більших або менших праць, а з них 40 перекладених, а решта зовсім або більш-менш оригінальних. В праці над Л. Н. Вістником взяло участь 41 наших писателів і писательок, а надто тут подано перекладом твори 27 писателів і писательок чужокомовних. Щойна якість тих праць не приносить сорому нашому письменству, се доводить факт, що деякі з них дочекалися вже перекладу на інші мови, про інші ж похвалами заговорила критика, та й ціле видане нераз підношено безсторонними людьми як свідощтво серйозної літературної праці серед нашого народу, як один із красивих актів у ювілейній році століття нашого національного відродження.

Здвигнене жертволюбністю Наукового тов. ім. Шевченка, піддержуване безкористовною працею наших і без того вбогих письменників видане „Літ. наук. Вістника“ не без труду мусіло здобувати собі становище серед нашої громади. Нещасні політичні обставини пороздирали нашу громаду на дрібні шматки державних кордонами і ще гіршими кордонами національно-політичних поглядів та вірувань. А в додатку до сего наше видане ще перед своїм народженням стрічалося з недовірею, а перші його кроки означилися гаветярською полемікою, котра — змислом се сказати — не принесла великої чести її авторам.

Та проте редакційний комітет спокійно йшов своєю дорогою, дорогою щирої, совісної праці, об'єктивної критики, пошанованою для всякого творчого прояву серед нашого народу і пошанованою для всякого щирого переконання. Одушевлений одною думкою комітет нікому не накладав свої думки, не стіснявав авторів у своєріднім способі висловлювання їх думок і ідей, пильнуючи при тім чистоти рідної мови і дбаючи про те, щоб „Літ. наук. Вістник“ давав образ духових і літературних змагань сучасного цивілізованого світа і рівночасно не був невольником якоїсь одної теорії, одної моди або школи, а головню, щоб ніколи не переставав бути органом українсько-руським, виразом своєрідної форми і своєрідного змісту українсько-руського духа і творчості. А над усе і-

мітет дбав про те, щоб із „Літ. наук. Вістника“ зробити огнище спільної духової праці для Галичан, Буковинців, Українців, щоби бодай на тім полі, де не можуть розділити нас ніякі кордони, ми всі, по сей і по той бік Збруча, чули себе одною сімєю, обіймали себе одною любовю, займали ся одною працею.

З правдивим вдоволенням повинні ми піднести, що наша громада, особливо та її не дуже широка частина, що щиро прихляється до нашої національної ідеї і не дала зразити себе першим неприхильним голосам про наше виданє, повитала його радо. „Літ. наук. Вістник“ став першим літературно-науковим органом в нашій літературі, котрий в першім році свого істнованя здобув собі на стілько передплатників, що зможе покрити кошти друку і скромні кошти редакції. Підносили се як великий здобуток, хоча в прирівнаню до того, як стоять такі видавництва у иньших народів, се значить ледво перший реальний крок. Наше виданє, на жаль, зовсім не стоїть ще так світло, щоби могло подумати про уплату бодай скромного гонорара для всіх, або хоч для самих несаможних писателів, або щоби могло подумати про розширенє свого обєму чи своєї програми.

Від нашої громади залежати буде дальший і успішнійший розвій сего виданя. Запрошуючи всіх, кому дорогий вріст нашого слова, нашої пісні, нашої національної творчости, до передплати на „Літературно-науковий Вістник“ комітет висловлює надію, що та передплата на 1899 рік буде численнійша і точнійша, ніж була на 1898 р., що наш журнал знайдець ся в кожній інтелігентній родині, яка може здобути ся на сей маленький видаток, а ще не вирікла ся свого народа.

Обяви щирого запалу, солідарности і духового розбудженя, котрих ми були свідками в часі памятного ювілею нашого національного відродженя, дають нам запоруку, що літературні видавництва у нас не будуть уже зазнавати такої долі, як давнїше.

Для перегляду, які ріжнородні праці були поміщені в першій річнику „Літературно-наукового Вістника“, подаємо систематично уложеній його зміст. Редакційний комітет буде дбати, щоби 1899-ого року сей зміст по можности був ще богатший.

В першій річнику „Літ. наук. Вістника“ були поміщені отсі оригінальні повісти, новелї, нариси, гуморески і т. п.

Михайло Грушевський. 1. Ясновельможний сват. 2. Неробочий Грицько Кривий.

Ольга Кобилянська. 1. Valse melancholique. 2. На полях.

Наталя Кобринська. Душа, оповіданє,

Олександр Кониський. 1. В тумані, фантазія. 2. Хоча-б була постаті дожала!

Богдан Лепкий. Дідусь.

Осип Маковей. 1. Самота. 2. Модний плуг. 3. Зуб напуга.

Олекса Мартович. Мужицька смерть.

Данило Мордовець. Дві долі, повість.

Наталя Полтавка. Зустріч.

Олекса Стороженко. Недруковані твори.

Василь Стефаник. Фотографії в житя: 1. Засіданє. 2. З міста йдучи. 3. Вечірна година.

В. Т. 1. За давні кривди. 2. Їмость утілка.

Іван Франко. 1. Мій влочин. 2. Доктор Бессервіссер. 3. Гриць і паннич. 4. Заки поїад рушить.

М. Школиченко. На селі, повість.

Оригінальні драми, комедії і поезії.

Борис Грінченко. 1. За батька — драма. 2. Матильда Агранже.

Іван Тобилевич. Чумаки — комедія.

Іван Франко. 1. До Бразилії (Лист до Стефанії, До Бразилії, Лист із Бразилії). 2. Великі роковини.

Перебендя. Скорбні пісні (5 поезій).

Леся Українка. 1. Східна мєльодія. 2. Мрії. 3. Зимова ніч на чужині. 4. Жидівська мєльодія. 5. Порвала ся нескінчена розмова.

Ольга Кобилянська. Поезії в прозі: 1. Рожі. 2. Акорди.

Павло Граб. 1. Не розцвівши, квіти зжовкли. 2. Угамуй ся, мое серце безщасне. 3. Про все граш ти нам, бандуристе.

А. Кримський. Самотою на чужині (10 поезій).

Уляна Кравченко. Вагання — два сонети.

Богдан Лепкий. 1. На високій, на скелистій кручі. 2. Осінна д мєла.

Іван Петрушевич. 1. Осторога. 2. Похорон.

Волод. Сивенький. На печи.

Плятон Панченко. Якби я знав.

Сергій Бердяв. Марне бажанє.

Марко В. 1. Не можу забути. 2. Ходить вітер по житі.

Олександр Козловський. Поезії засудженого на смерт'.

Осип Шитко. Спожнини (5 поезій).

Михаймо Мочульський. 1. Житє. 2. Тіни Дон Хове Різала.

Перекладані повісти, оповідання і т. п.

(з англійського, французького, німецького, російського, польського, сербського, шведського, голяндського і мадарського).

Т. Шевченко про І. Котляревського.

Марк Твен. 1. Американський претендент. 2. Дневник Адама.

Редьярд Кіплінг. Ліспет.

Еміль Золя. 1. Жаба. 2. Злочинець Сальва, виривки з повісти Paris.

Альфонс Доде. 1. Спожнини шефа кабінету. 2. Лєкція історії. 3. Сьвято дахів.

Марсель Прево. Дикі голуби.

Детлєф фон Лілланкрон. З воєнних оповідань ; 1. Пропало. 2. Чари полудня. 3. Паяц.

Марія Ебнер фон Ешенбах. Поезія несвідомости.

Людвиг Якововський. 1. І сотона засьміяв ся. 2. Парфума.

Антін Чехов. Мужики.

Мамин Сибиряк. З татарських легенд : 1. Мая. 2. Байшаган.

Еліза Ожешкова. Із збірника Iskyu : 1. Анї кусника. 2. Чи паяташі ?

Гнат Домбровский. Фелька.

Лука Йовович. Гайдуки.

Вернер фон Гайденигам. Шведи на Україні : 1. Чиста біла сорочка. 2. Гляди, отсе мої діти !

Єнс Петро Яковсен. Пані Фенс.

Віктор Ракоші. Істория осла.

Перекладані драми і поезії.

(з французького, німецького, голяндського, російського, чеського і грузинського).

Жан Рішпен. Старий заяць.

Поль Верлен. 1. Покутна псальма. 2. Сантимаентальна розмова.

Ієргардт Гауптман. Ткачі, драма.

Конрад Ф. Маєр. 1. Два сні. 2. Ноги в огні.
Людвиг Якобовський. Осіннє сонце.
Надсон. У сні мені марилось небо.
Ян Сватошлюк Махар. Гусова мати.
М. Беєтс. Най діти підростуть лиш!
Дугу Мєгрєлі. Кому страшний народа рух могутній.
Кн. Ілля Чавчавадзе. Любов.

Крім різнородної белетристики в першій річнику „Літературно-наукового Вістника“ в частині науковій друкували ся такі статі:

Іван Франко. 1. Із секретів поетичної творчости (вступні уваги про критику і психологічні основи).

2. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах. Літературні моди. Корифеї, формули і школи. Чергованє натуралізму, символізму і декадентизму у Франції. Патологія і дегенерація. Посмертні вірші Верлена і пам'ятник Гю де Мопассана. Ювілей Деглефа фон Лілієнкрона. Доля Арно Гольца. Декадентизм у Поляків. Чеська модерна і Ян С. Махар.
 3. Гергардт Гауптман, його житє і твори. Смерть Альфонса Доде. Перші розділи „Парижа“ Золя. Голос Золя у справі Драйфуса. Судерманів Йоганнес.

4. Житє і твори Альфонса Доде, єго остатня повість. 70-ті роковини уродження Генрика Ібзена.

5. Уїлліям Еверт Гледстон, єго писателська і наукова діяльність.

6. Еміль Золя, єго житє і писаня. — Стефан Маларме.

7. Леся Українка, літературно-критична студія.

Михайло Грушевський. 1. Українсько-руське літературне відродженє в історичнім розвою українсько-руського народу.

2. Новини російської літератури: Л. Толстой; Чехов; Боборикін; Мамін Сибиряк й иньші „сибиряки“; Потапенко; Микulich; Горькій; ювілей Бєлінського.

3. Перші видання „Енеїди“ Котляревського.

Грицько Коваленко. Столітє Енеїди Івана Котляревського.

Др. Стефан Смаль-Стоцький. Котляревський і його Енеїда.

Др. Олександр Колєсса. Столітє. обновленої українсько-руської літератури.

Осип Маковей. 1. Андрій Чайковський, літерат.-критична студија.

2. Тимотей Бордуляк (Т. Вєтлина), літерат.-критична студија.

3. П'ятьдесятьлітній ювілей руської публіцистики.
4. Про сучасне становище нашої літератури.
5. Дещо в кореспонденції Лебединцева до історії галицької суспільности 60-их років.
6. Три фейлстони „З життя і письменства“.
7. Опис ювілею Енеїди Котляревського.
8. Опис ювілею Ів. Франка.

Іван Хоткевич. Огляд життя і діяльності Якова Ів. Щоголева.

Олександр Кониський. Обшир і людність України російської.

Ю. Кміт. Студія про Ібзена.

З перекладаних наукових статей треба назвати передовсім студію

Ш. Сеньбоса, Сучасна Англія.

Жюль Леметр. Боротьба за реформу середньої школи.

К. Шірмахер. Жіночий рух у Франції і в Німеччині.

Звернено пильну увагу на критику і оцінено кільканадцять творів нашої літератури, а то:

Михайло Грушевський. 1. Для домашнього вогнища, повість Ів. Франка.

2. Царівна, повість Ольги Кобилянської.

3. Залісе, повість Осипа Маковоя.

4. Мій Ізмарагд, поезії І. Франка.

5. Донецькі сонети, М. Чернявського.

6. Подорож до Київа, Осипа Маковоя.

Борис Грінченко. 7. Альманах „Складка“ 1897 р.

8. Пий, та діло розумій, Ів. Острожинського.

9. Наші люде на селі, Гр. Григоренка.

Хвасько Кримський. 10. Лірні твори Д. Б. Куліди.

Осип Маковей. 11. Ясні зорі, драма Б. Грінченка.

12. Нахарило, комедія Б. Грінченка.

13. Катерина Чайківна, драма Наталки Полтавки.

14. Торговля жемчугами, комедія Гр. Цеглинського.

Іван Копач. 15. Стрімголов, Як чоловік зійшов на пана і Оповідання В. Будвиновського.

Стефан Томашівський. 16. Богдан Хмельницький, драма М. Старицького.

На закінченє треба піднести десять спорих дописей з України про ріжні справи, як економічне положенє України, її освіти, відносини уряду і преси до української справи, про театр, українські виданя, інституції, науковий рух і т. п.

Особлившу увагу звернено також на хроніку і бібліографію.

Поміщено портрети І. Котляревського, Я. Щоголева, І. Франка, Лесі Українки, Т. Бордуляка, А. Чайковського, В. Будзіновського, Ем. Золі і Г. Ібзена.

Сей зміст першого річника „Літ.-наук. Вістника“ найліпше свідчить про стараня редакційного комітету, котрі, надіємось, публіка підопре в новім році більш численною передплатою, ніж в попереднім.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

В Австрії з пересилкою на чверть року 2·50 зр.

„ „ „ пів „ 5.— „

„ „ „ цілий рік 8.— „

В Росії „ „ „ „ 7·50 рублів.

В иньших державах по обчисленю пересилки.

Поодинокі книжки коштують по 1 зр.

Передплата може бути сплачена ратами, одначе вона завсїди мусить бути передплатою, а не послїплатою, себто книжки посилають ся тільки ті, на котрі вплинули гроші; недоплачена до кінця року передплата обчисляеть ся яко піврічна або чвертьрічна.

З огляду, що великість накладу не може вперед бути докладно обчислена, і сього року вже на початках року забракло було першої, а далі й другої, третьої і четвертої книжки, просимо по можности завчасу посилати передплату.

В книгарні Товариства імени Шевченка можна купувати і далі Літер. наук. Вістник з 1898 р., книжки V—XII, з доданими до них початками тих статей, котрих продовження містять ся в смх книжках, по ціні 6 зр.

Книгарні за посередництво дістають по 80 кр. від передплаченого примірника.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближшій ровсилці.

Передплату приймає:

Адміністрация Літературно-наукового Вістника

у Львові, ул. Чарнецького ч. 26.

Пп. Передплатників просить ся о докладні адреси і заванє свого становища (для редакційної статистики).

В і д о з в а .

„Братя Русини!

Серед пережитих нами щасливих хвиль всенародного нашого сьвята виникла гадка зробити якусь пам'ятку сих памятлих днів, гідну їх і здатну до дальшого розвою нашої культури.

Зібрані підчас сих сьвят на пораду українсько-руські письменники прийняли проєкт — завязати українсько-руське видавничу спілку в формі товариства на уділах з обмеженою порукою з найширшим кругом видавничої діяльності, а при в'їй запомоговий фонд для українсько-руських літератів імени Івана Котляревського.

Потреба якоїсь інституції чи товариства, що зайняло ся б видаванем книжок для народа і інтелігенції і їх розпродажом по провінції, відчуваєть ся від давна дуже живо — завязане такого товариства було би прегарною і важною пам'яткою столітя нашої нової літератури. Але розвинути відповідну діяльність товариство могло би тільки тоді, якби нашло відповідну поміч у загалу. Про потребу запомогового фонда стілько писало ся, що хйба годі її пояснити ще, а шануючи заслуги наших письменників, що нерас серед найтяжшої материяльної біди сповняли свою роботу, було-б на часі про нього подбати.

Дорогі Земляки! Знаємо, як не легко видобуваєть ся гріш у нашої несаможної суспільности, але знаємо і те, що нам нема зв'їчки чекати помочи і що ми в себе мусимо видобути все те, що ми ші національности мають готове! Хто може хоч скільки-небудь, не ай приступить, бо прикро було-б, якби прийшло ся сказати: се все добре, тільки наша суспільність не може на сю многоважну річ зложити кілька тисяч уділами. Чей вже так эле з нами не є!

Комітет приступить до виготовлення статутів товариства, коли буде субскрибовано найменше 120 уділів по 25 злр. Просимо отже спішити ся в субскрибцію і приєднувати всіх прихильників розвою нашого слова. Зголошеня мають посилатись на адресу Адміністрації „Літературно-наукового Вістника“ (Львів, Академічна 8). Туди-ж просить товариство Академічна Громада надсилати жертви на запомоговий фонд літератів (на котрий збирати складки вже має позволенє) і зголошуватись по ब्लюки, хто схотів би зайнятись збиранєм складок.

Ми переживаємо великі в історії нашого народа часи; вони вкладають на нас і великі обовязки. Не засипляймо потреб нашої суспільности, бо час не жде, бо многоважні питання нашого розвою важать ся як раз тепер, щоб тим чи иньшим результатом рішучо вплинути на наше дальше житє.

За комітет *М. Грушевський*“.

КНИГАРНЯ НАУК. ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, улица Чарнецького Ч. 26.

має на складі слідуєчі книжки:

Адам Дядько. Гроші а праця, повість	3-20 зр.
Антонович Вол. і Лловайський. Історія великого князівства литовського	1-60 "
Байда П. (Ніщинський) Гомерово Одиссея. 2 томк.	2-20 "
" Одиссеєві плаваник	—10 "
Бальзак Гонорій. Батько Горіо. повість з франц.	2-00 "
Барвінок Василь (Барвіньський Вол.) Безталанне сватане, оповідане	—80 "
" " Цсар Йосиф II, відчит	—10 "
Барвіньський Йосиф. Павло Полуботок, трагедія	—20 "
" „Батьківщина“ бібліотека. I. Н Дві хлопські держави.	—05 "
" " Хлопи і хлопська справа	—05 "
Бачинський Юліян. Україна Ingredienta	—60 "
Баштовий. Українство на літературних позвах з Московщиною	—50 "
Безсторовий Ів. Відношеня обрядові в західній Галич.	—30 "
Бесіди про часи козацькі на Україні Чернівці. 1897	—70 "
Бораківський. Твори драматичні	1-80 "
Брет-Гарта. Кріссі, повість з англійського	—60 "
Будзиновський Вяч. Стрімголов, оповідане	—40 "
" " Оповіданя	—30 "
" " Як чоловік зійшов на пана	—50 "
" " Хлопський страйк	—15 "
" " Грунтовий податок	—10 "
Верне Юлій. Довкола землі подорож	—60 "
Верхратський Іван Соматологія	—80 "
" " Начерк соматологіі	1-50 "
Гаршин Всевол. Маларі, оповідане з великоруського	—10 "
Гейне Г—Д. Українка і М. Стависький. Книга пісень	—80 "
Геринг-Герасимович В. Що то таке економія?	—20 "
Герштейкер. Розбишаки на ріці Міссісіпі, повість з нім.	—80 "
Гете-Ріленко В. Ієвгенія в Таврії, драма	—80 "
Гідери Вільгельміна. Власними силами, повість з нім.	1-20 "
Гоголь Микола. Вечерниця, з великоруського	—10 "
" " Мертві душі, поема з великоруського	1-80 "
Гончаров. Обломов, роман з великоруського в 2 том.	1-80 "
Гордієнко. Картагенці й Римляни	—20 "
Глібов Леонід. Байки	—05 "
Граб Павло. З півночи	—20 "
" " З чужого поля	—20 "
" " Пролісок	—21 "
" " Доля	—20 "
Гребінка Евген. Байки	—10 "
" " Чайковський, роман в 2. частях	—70 "
Григорієвич Гр. (Цеглинський) Шляхта ходачкова, ком.	—15 "
Григорієвич Гр. Соколик	—50 "
" " Торговля жемчугами	—20 "
" " Артонавтк ком. в 3 д.	—50 "
Грушевський Михайло. Війми з жерел до історії Укра-	
" " Уни-Руси	1-00 "
" " Жерела до історії України-Руси	
том I. II. і IV. по	2 00 "
(том III. виїде пізнійше).	
Галіп Теодат. Перші Зорі, оповідане	—35 "
Данилевський Гр. Збігці з Новоросії, повість з велико-	
" " руського	1-00 "
" " Нові землі. Роман в 2. частях	1-20 "

Денис (В. Ільницький). З різних країв і народів . . .	—20 ар.
Дзінок, письмо для дітей р. 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98 по	3-00 "
Дікенс Кароль. Два міста. повість з англійського . . .	2-00 "
" " Новорічні дзвони, повість з англійського	—60 "
" " Олівер Твіст, " "	1-30 "
Доде Альфонс. Набоб, роман з французького . . .	2-70 "
" " Фромонт молодший і Ріслер старший . . .	1-80 "
" " Королі на вигнанню. Роман . . .	—60 "
Достоевський Федір. Вина і кара, повість 2 томи . . .	4-00 "
Драгоманов Михайло. Про галицькоруське письменство	—12 "
" " Австро руські спомини, 5 частин	—50 "
" " (перша і друга часть вичерпані).	
" " Z dziejów liberalizmu w Rosyi . . .	—30 "
" " Чудацькі думки укр національну	
" " справу . . .	—50 "
Дрозд. В гостях добре, дома ліпше, повість . . .	—50 "
Еберс Юрій, Homo sum, повість з німецького . . .	1-20 "
Едварс Стефан Лаврентий, повість . . .	3-70 "
Ерксман-Шатрїян. Пані Тереса, повість . . .	—80 "
Етнографічний збірник том I, II, III, і IV. по . . .	1-50 "
" (том V. друкує ся)	
Загірїя М. Жанна д Арк, оповідання . . .	—10 "
" Про Авраама жидовина і Федора Христїян.	—10 "
Закон о загальнім ополченю . . .	—45 "
Заклинський Р. Чи можна Федьковича Косованом звати?	—20 "
Залуєвич (В. Маслак). Аристократи . . .	—20 "
" Поезїї том II. . .	—80 "
" Кандидат . . .	—15 "
Заневич Іван. Звєсенє Панцини в Галичині. I. . .	—80 "
Записки наук. товариства ім. Шевченка том I-XXV. по	1-50 "
" (томи дальші друкують ся.)	
Зарєвич Федір. Боднарівна драма народна . . .	—10 "
Збірник фізїол. секції том I. Я. Кописький. Тарас	
" Шевченко-Грушівський. Хронїка його життя . . .	1-50 "
" (т. II друкує ся.)	
" іст. фізїол. секції т. I. (друкує ся).	
" природи. лікарської секції т. I. і II. по . . .	1-50 "
" т. III. вип. 1 і 2 по . . .	1-00 "
" „Зеркало“ з року 1890, 1891, 1892 по . . .	2-00 "
Зіньківський Троїм. Твори том I і II по . . .	1-00 "
Золя Еміль. Мрія, повість з французького . . .	1-00 "
" Довбня. Дрібна-бібліотека . . .	—20 "
" „Зоря“ письмо літературно-наукове р. V, VI без біб. по	3 00 "
" „Зоря“ письмо літературно-наукове VIII, IX, X і XI по	5 00 "
" ілюстроване р. XII, XIII, . . .	
" XIV, XV, XVI, XVII, XVIII по . . .	6-00 "
З чужих зіллянїїв, збірник оповідань . . .	1-40 "
Іловайський Д. Княжий період України Руси т. I до	
" Волод. Мономаха . . .	1-60 "
" Княжий період України Руси т. II до	
" Данила Галицького . . .	1-80 "
Ільницький Б. Читанки, 1, 2, 3 і 4 по. . .	—10 "
І. Н. О вихованю, підручник для жєнщин . . .	—30 "
Йонаї Мавр. Новий дідич 2 томи, роман з угорського . . .	1-60 "
Калитовський Ом. Др. Матерїяли до літератури апокри-	
" фічної . . .	— "
Карпенко Карий (Ів. Тобилєвич). Драматичні твори . . .	1-2 "
" " Драми и комедїи. Одєсса ч. I. . .	2-2 "
" " " " " II. . .	2-2 "
Качала Степан. Коротка історїя Руси . . .	1-2 "
" " Похід Собїського під Відєнь . . .	— "

Квітка Григорій. Маруся, повість	--10 ар.
Бальнер Л. др. Історія педагогії	--60 "
Бенан Юрій. Свібір, 2 часті	120 "
Кірі Ганна. Замок Делі, повість	250 "
Колесса Олек. Др. Шевченко і Міцкевич, студія	100 "
" " Юрій Косован	--30 "
" " Тарас Шевченко Промова К. О. виголо- шена у Львові на 37. роков смертї поета	--10 "
Коницький Ол. Грішники, роман-хроніка	--50 "
" " Оповідання	--20 "
" " Т. Шевченко. Підчас вчешого роздвїту до арешту	--20 "
" " " На першому засланню	--20 "
" " " На другому засланню	--20 "
" " " В дорозі з засланя	--20 "
" " " В останні часи свого життя	--20 "
" " " Підчас перебуваня в Пе- тербурзі	--20 "
" " " Підчас подорожі на Україні	--20 "
" " Проба улаштуваня хронологіні творів Т. Шевченка	--20 "
" " Похорони Тараса Шевченка	--10 "
" " В день святої волі	--10 "
Короленко Володимир. Сліпий музика, повість	--60 "
Костомарів М. Богдан Хмельницький 4 томи	640 "
" " Гетьмановане Брюховецького	125 "
" " " Виговського І. і Хмель- ницького Ю.	160 "
" " Даміана Многогрішного	125 "
Костомарів М. Мазепи 2 томи	330 "
" " Самійловича	125 "
" " Історичні монографії т. I.	200 "
" " Руська історія в життєписах ч. II і III по Чернігівка, повість історична	--30 "
" " Кудеяр повість історична	--70 "
" " "	150 "
Кобриньська Наталя Наша доля ч. I. II і III по Вінок. Жіночий альманах	--50 "
" " "	2 "
Коцюбинський Мих. Для загального добра, оповідання	--20 "
" " " Це коптюр, оповідання	--10 "
" " " Хо,	--10 "
" " " Задля хазайства "	--10 "
Кропивницький Марко. Титарівна, драма	--20 "
Кудик Володимир. Писання	--10 "
Куліш Панько. Крашанка	--20 "
" " " Хуторна поезія	--50 "
" " " Чорна рада, хроніка повість)	--80 "
Кобляницька Ольга. Природа, оповіданє	--30 "
" " " Царівна, повість	130 "
" " " Некультурна	--30 "
Ланська. Обручтелі, повість з великоруського	--60 "
Левенко Вол. Пани й люди, роман	--80 "
" " " Per pedes Apostolorum, образки з життя	--30 "
" " " Солдатський розрух	--10 "
Львівський Ів. Неучуй. Кайдашева сім'я, повість	--50 "
" " " Микола Джери, повість	--80 "
" " " Навіжена, повість	--20 "
" " " Над чорним морем, повість	--90 "
" " " Не той став, повість	--30 "
" " " Повістки і оповіданя	--30 "
" " " Поміж ворогами	--50 "
" " " Попались, драмат. картинки	--10 "

Левицький Ів. Нечуй. Причепи	1-50 зр.
" " Світогляд українського народу	— 30 "
" " Хмари, повість	1-50 "
Левицький Кость Др. Німецько-руський правничий словар	3-50 "
" " Руська правда	— 50 "
" " Правничі часопись, за роки кож- " " ждий по	1-00 "
Лисенко Микола. Коза дореза, комічна оперета	— 80 "
" " Різдвяна ніч, опера	— 30 "
Літературно-Науковий Вістник (Перших чотирох кни- жок вже нема в продажі). Кожда книжка по	1-00 "
(Щіорічні передплатники платять лиш 8 ад. за 12 книжок).	
Льоті П. Рибак ісландський, повість	— 60 "
Л. К. Робінзон неілюстрований 10 кр. ілюстрований	— 40 "
Лебедів Віра. Прогулька	— 05 "
" " Дарунок для руских дітій	— 25 "
Луїянович Денис. Новелі. Випуск I.	— 40 "
Лукич Василь. Ватра, альманах	1-50 "
О. Л-сь. Не судилось, оповіданя	— 20 "
Латинська граматика для 3 і 4 класи	1-20 "
Латинські вправи Прухницького для 3 класи	— 80 "
Макарушка Остап. Китиця желань	— 20 "
" " Короткий огляд руско-укр. пись- " " менства від XI до XVIII ст.	— 15 "
Маковой Осип. Весняні бурі, новела	— 10 "
" " Ожерма, оповідання	— 10 "
" " Поезії	— 20 "
" " Залісе, повість	1-50 "
Миколаєвич. Опис повіту каменецького	1-00 "
Мирний Панас. Димерівна, драма	— 20 "
Млака Данило. Руська хата, альманах	— 60 "
Мирон. Южнорусская Пасхальная драма	— 50 "
Молитвенник народний, фонетичний (оправний)	— 20 "
Др. Мандибур. Олімпія	— 35 "
Мордовець. Дві долі, повість	1-00 "
Навроцький Володимир. Твори т. I.	1-00 "
Нагнибіда С. Про руску правопись	— 05 "
* * * Нарід в неволі	— 10 "
Наталка Полтавка: Катерина Чайківна драма в 5 діях і 9 одмінах	— 20 "
Нива, літер. збірник Одеса 1885	1-80 "
Обачний. Соціалісти межі семинаристами	— 15 "
Огоновський Ом. Др. Гальшка Острожська, трагедія	— 15 "
" " Історія руської літератури т. II. " " 3 зр. т. III. 4 зр. т. IV.	1-— "
" " Studien auf d. Gebiete d. ruthen Sprache	1-50 "
Окушевський Ярослав. Листи з чужини. Т. I. Брош.	1-25 "
Оправ. 1-75 кр. (Т. II. друкує ся).	
Олеськович Митро. Писання	— 10 "
Олесницький Евген Др. Право пропінації	— 50 "
Онет Юрій. Великий лім, повість з французького	2-00 "
Онишкевич Гнат. Руська бібліотека т. III.	1-50 "
Оржешкова Єліза. Низини, повість з польського	— 75 "
" " Хам, повість з польського	1-00 "
Павлик Михайло. Про читальні	— 50 "
" " Михайло Петрович Драгоманов. 1841- " " 1895. Єго ювилей. смерть, автобіо- " " графія і спис творів	2-00 "
" " Джеон Вільям Др-пер. Історія боротьби " " між релігією і наукою 1898	1-50 "

Павлик Михайло. Гєрг. Гауптман. Тєвчї. Драма, з жєтєписом автора, напис Ів. Франком.	—60 зр.
Пам'ятковє число „Зорї“	—50 ”
Партицький Омелян. Історія старинна Галичини . . .	3-00 ”
” ” Провідні ідеї в пєсьмах	—35 ”
” ” Т. Шевченка . . .	—20 ”
” ” Скандинавщина в давній Руон . . .	—80 ”
” ” Слово о полку Ігорєвіи . . .	1-40 ”
” ” Темні місця в Слові о полку	—20 зр.
Партицький Омелян. Велика славянська держава перед 2000 лїт . . .	—10 ”
Пачовський Михайло Др. Про блиини і думи . . .	—30 ”
” ” Замітки до науки рускої мови в середнїх школах . . .	—20 ”
Походенко К. Т. За громаду, оповїданє . . .	—20 ”
Познанський Борис. Весна в українському селї	—20 ”
„Правда“ пїсьмо лїтер. науковє з 1873, 76, 77, 79 89—96 по з р. 1878 1 зр., XIII з доповненєм . . .	2-00 ”
Привїт Івану Франку в 25-лїтній ювілей лїтерат. його діяльности — складають укр. руські письменники 1898. Брош. 1-20 кр. Оправл. . .	1-70 ”
Равїта. Гєтман Мазєпа, повїсть з польського . . .	1-20 ”
Раймунд. В оборонї чєстї, повїсть . . .	2-50 ”
” Міщанське плємя повїсть з лїмецького . . .	1-20 ”
Родзєвич М. Дєвайтїс повїсть з польського . . .	1-00 ”
Рогова. Син гєтмана, повїсть історична з великоруск.	1-50 ”
Руданський Степан. Твори т. I. 40 кр. т. II. 50 кр. т. III. 50 кр. т. IV. . .	—60 ”
Свїєт Джонатан. Подорож Гулівера . . .	—25 ”
Север. Задїя сьватої землї, повїсть з польського . . .	—50 ”
„Сїч“. Альманах в пам'ять 30-лїх роковин основаня тов. „Сїч“ у Віднї. 1898 . . .	1 00 ”
Скот Вальтер. Рїшард Львине серце, повїсть історична з англїйського . . .	1-20 ”
Смирнов-Дашкевич Шаранєвич. Монографїї до історїї галицької Русї . . .	1-50 ”
Солтан Абгар. При стрїлецькій ватрї . . .	—40 ”
Стїнде Юлії. Родина Бухгольцїв, повїсть з лїмецького . . .	1-00 ”
Студинський Кирилло. Др. Лїрикї, студїя . . .	—20 ”
” ” Пересторога . . .	1-00 ”
Сурнє Іван. Твори . . .	—10 ”
Стоцький Ст. Др. Minoritätstvetum . . .	—50 ”
” ” Руска школа 2 випуски по . . .	—30 ”
Салъо. Нєнос для III кл. гїмн. . .	—65 ”
Сторожївна Анна. Сестра Юлія . . .	—50 ”
Степ. херсонський збїрник. Херсон 1886 . . .	2-00 ”
Товариш. Пїсьмо лїтературно-науковє ч. I . . .	—50 ”
Толстой Кость Гр. Сєребряннї князь, істор. повїсть з великоруського . . .	2-00 ”
Толстой Лев. Гр. Дїтячий, хлоп'ячий і молодєчий віє . . .	1-40 ”
” ” Микєола Палкин . . .	—10 ”
Тургєнов Іван. Батьки і дїти, повїсть з великоруського . . .	1-20 ”
” ” Дворянське гнїздище, повїсть з великор.	—65 ”
” ” Днї, повїсть з великоруського . . .	1-50 ”
Українка Лєся. На крилах пїсєнь, збїрник поезїй. . .	—60 ”
Уманець і спілка. Словар росїйсько-український т. I. II. і III. по . . .	2-50 ”
Устїанович Корнїї. Равєський і росїйський панславїзм . . .	—80 ”
” ” Микєола. Повїсти . . .	—85 ”
Учитель з р. 1890, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98 по . . .	2-00 ”

Федьків Кость. Віночок	—20	зр
” ” Квіточка	—20	”
Федькович Юрій. Повістки і оповідання	—20	”
” ” Як козам роги виправляють	—10	”
Фейлет Октав. Дневник одної пані, повість з франц.	—60	”
” ” З великого світа	—80	”
” ” Любов убогого молодця	1-20	”
Франко Іван. Абу каземові капці	—20	”
” ” Без праці, байка	—20	”
” ” Жіноча неволя в народних піснях	—35	”
” ” Лис Мишита	—50	”
” ” Нарис історії філософії	—30	”
” ” Наші коляди	—20	”
” ” Старозавітні апокрифи, пам'ятки старо- руської літератури	2-00	”
” ” Украдене щасте	—30	”
” ” Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман	1-00	”
” ” Як я став казенним радикалом	—10	”
” ” Етимологія і фонетика	—10	”
” ” Іван Вишенський	1-00	”
” ” Учитель. Комедія	—30	”
” ” Едіп цар. Трагедія. Софокла	—30	”
” ” Для домашнього огнища. Повість	—50	”
” ” Сеньобос: Сучасна Англія. Нарис розвою її політ. життя 1814—1896 р.	—60	”
” ” Гете: Фауст. часть I.	1-50	”
” ” Каміана душа. Драма	—10	”
” ” Сон князя Святослава. Драма—казка	—30	”
” ” Мій Ізмарagd. Поезії 1898. Брош. 95 кр. опр.	1-20	”
” ” Зів'яле листе. ” 1897. ” 50 ” ”	1-00	”
” ” Смерть Каїна	—10	”
” ” З Вершин і Низин. Поезії	1-50	”
” ” В поті чола. Новелі	1-50	”
” ” Про Панцину і її знесенє 1848 р.	—30	”
” ” Житє і Слово. 6 томів по	2-50	”
” ” Як пан собі бідн шукав	—05	”
” ” Дідон і Моріс Верне: Житє Ісуса Христ.	—20	”
” ” Хмельницька 1648—1649 років у сучасних віршах	1-00	”
Хванько (Кримський). В народі побрехенька без тен- денції	—15	”
” ” Фірдовсій, Шагнаме. З перського, часть I.	—30	”
” ” В. А. Клоустон, народні казки та вигадки	—50	”
” ” Есеїзм	—60	”
Хлопська бібліотека:		
Ч. 1. Страйк чи бойкот	—02	”
Ч. 2. Пята курія	—02	”
Ч. 4. Свинська конституція	—05	”
Ч. 5. Двори і хати	—02	”
Ч. 6. Радикали і радикалізм	—04	”
Ч. 7. Програма р. у. рад. партії	—02	”
Ч. 8. Звірячий бюджет	—02	”
Ч. 9. Історія кожуха	—02	”
Ч. 10. Хлопські пісні	—10	”
Пар Мих. Надельмаер. апостол свободи	—10	”
Целевич Юліян Др. Історія скиту манявського	1-20	”
Цервантес-Мирон. Пригоди Дон Кіхота	—40	”
Чайка Дніпрова. Казка про сонце, Писанка по	—05	”

Чайковський Андрій Др. В чужім гнізді	1-40	кр.
” ” Олюшка	1-00	”
” ” [Спомини з перед 10 літ	—60	”
Чайченко В. (Б. Грінч.). Байки	—50	”
” Книга казок	—60	”
” На розпутті	—80	”
” Оповідання	—80	”
” Олеса, Комар. Дума про княгиню, Грицько і Що страшніше по	—05	”
” Під хмарним небом (поезія).	1-00	”
” Соняшний промінь	—60	”
” Ясні зорі	—20	”
” Накмаріло, комедія	—20	”
” За батька. Драма на 5 дій. 1898.	—50	”
Шашкевич Вол. Зільник. збірник поевий	—20	”
Шевченко Тарас. Кобзар, 4 томи з перекладом	9 00	”
” ” Кобзар для дітей (мале видане).	—20	”
” ” Поезія ч. I і II по	—35	”
” ” Кобзар. Вибір творів для ужитку молодіжи	1-20	”
” ” Поезія заборонені в Росії	1 00	”
” ” Перебендя з передним словом Франка	—10	”
Шекспір — Куліш. Драматичні твори, ч. I	—10	”
Шілер — Гриницкій. Орлеанська дівка, трагедія	—35	”
” — Гринченко. Марія Стюарт трагедія	—50	”
” — Кмітківнич. Вільгельм Тель	—30	”
Школицько. Між народ, оповідане	—20	”
Шухевич Вол. Від Бескида до Андів	—10	”
” ” Записки школяра	—20	”
Щурат Василь. Пісня про Роланда	—50	”
” ” „Чернець“ Т. Шевченка, студія	—10	”
” ” Чернеча республіка на Азоні	—10	”
” ” До історії останнього побуту П. Куліша у Львові	—20	”
” ” Мої Листи (поезія) брош. 50 кр. в опр.	1-00	”
” ” Lux in tenebris (поезія)	—80	”

Брім того має на складі слідуєчі мапи, образи, видання образкові, ноти і т. і.

Гуцул і Гуцулка, дві картини олійні по	—50	кр.
Остап Вересай, картина хромолітографічна	—50	”
Шевченко в 26 році життя, фотографія	—50	”
Шевченко з бандурою над Дніпром	—25	”
М. Вербицкій. Завіщане Т. Шевченка, ноти	—50	”
Мала етнографічна України-Руси	—20	”
Народописна карта України-Руси	8-50	”
Монограми до вишивок і гаєту	2-00	”
Забавки, менажерія, гостинець, звіриниць, образки по	—10	”
Нашим дітям ч. I і II по	—40	”
Діточі вигадки ч. I і II по	—30	”
Наші звірята	—40	”
Мала менажерія	—35	”
Велика менажерія	—40	”
Забавки для дітей	—40	”
О. Нижанковський. Батько і мати, двосьпів з фортепяном	—10	”
М. Лисенко. Тече вода з під явора, двосьпів	—10	”
Вишивки „клубу Русинок“ у Львові	8-00	”

В книгарни Наукового товариства імени Шевченка при ул. Чарнецького ч. 26. можна купити слідуючі видання Руского товариства педагогічного.

1) Образкові видання.

Звіринець	10 кр.	Мірон: Пригоди Дон Кі-	
Гостинець	10 "	хота	40 кр.
Забавки	10 "	Наші зв'їрята	40 "
Менажерія	10 "	Діточі вигадки ч. I.	30 "
Робінзон	40 "	" " ч. II.	30 "
Квіточка	20 "	Забавки для дітей	40 "
Віночок	20 "	Мала менажерія	35 "
Кобзар Тараса Шевченка 20 "		Велика менажерія	40 "
Іете-Фрайко: Лис Ми-		Нашим дітям ч. I.	40 "
кита (друге цілком змі-		" " ч. II.	40 "
нене видане)	50 "		

2) Видання без образків.

Читанка ч. II, III, IV. оправні по 20 кр., без оправки по	10 кр.
Китиця желань 2 розширене видане	20 "
Ів. Франко: Абу Каземові Капці	20 "
Учитель на р. 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898 по	2 зр.
Дзвінок з р. 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898 по	3 "
Ів. Левицький: Попались. Різдвяні сцени	10 кр.
Вол. Шухевич: Записки школяря	20 "
" Від Бескида до Андів	10 "
В. Чайченко: Олесь; Байки; Комар; Два оповідання по	5 "
" Дума про книжницю Кобзаря	5 "
О. Нижанковський: Батько і мати, двосьпів з фортепяном	10 "
Леоніда Глібова: Байки	5 "
Дніпровою Чайки: Кавка про сонце та его сына; Писанка по	5 "
М. Лисенко: Тече вода з під явора. Двосьпів з фортепяном	10 "
Мала етнографічна Русь-України	20 "
Гордієнко. Картагинці і Римляни	20 "
Юлій Верне. Подорож довкола землі	60 "
Барановський. Приписи до іспитів	20 "
Молитвенник народний, в полотно оправлений	20 "
Др. Д. Кельнер. Коротка історія педагогії	60 "
Василь В—р. Джонатан Свіфт. Подорож Гулівера до краю вел.	25 "
Остан Магарушка. Короткий огляд руско-українського письв.	15 "
Мальота. Без родини	40 "
Віра Лебедів. Прогулька	5 "
" " Гостинець дітям	25 "
Др. Мандибур. Олімпія	35 "
Сальо. Непос, учебник для III. клася гімназ.	65 "
А. К. Робінзон неілюстрований	10 "
Kokurewicz Józef, Podręcznik dla kancelaryj szkolnej	50 "
Др. Мих. Пачовський. Замітки до науки рускої мови в серед-	
них школах	30 "
" " " Бялини і думи	10 "
Тарас Шевченко. Кобзар	1.20 "

Всякі замовлення висилають ся скоро і точно.

З друкарні Науков. Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Acme
Bookbinding Co., Inc.
300 Summer Street
Boston, Mass. 02210